

SYNDEBØLGEN SOM TRAFF NORGE

Innføringen av tanken om synd i Norge på 1200-tallet

© Copyright Mads Eriksen 2011

Silje Kristine Sørvik

Våren 2011

Institutt for arkeologi, konservering og historie, IAKH

UiO

© Forfatter: Silje Kristine Sørvik

År: vår 2011

Tittel: Syndebølgen som traff Norge

Forfatter: Silje Kristine Sørvik

<http://www.duo.uio.no/>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

Syndebølgen som traff Norge

*Innføringen av tanken om synd i Norge på
1200-tallet*

Silje Kristine Sørvik

Masteroppgave ved Institutt for arkeologi, konservering
og historie, IAKH

UNIVERSITETET I OSLO

Våren 2011

Sammendrag

Denne oppgaven tar for seg hvilke forestillinger om synd som ble presentert for legfolk i Norge på 1200-tallet. Synd var fremdeles et relativt nytt begrep, og med utgangspunkt i tre kristne kilder fra samtiden kan man få et svar på hvilken lære folk satt igjen med. Oppgaven er basert på tre kristne kilder som var kjente i denne perioden: ”Om dydene og lastene”, *Gammelnorsk homiliebok* og *Tundals visjon*. Diskusjonen går ut på å sammenligne disse tre kildene, hvor forskjeller og samsvar i presentasjonen av synd blir undersøkt. Det har også blitt sett på hvordan kildene traff de forskjellige samfunnsgruppene, ved å undersøke måten kildene inkluderer dem på. Denne redegjørelsen viser hvordan de tre fremstillingene gjør det klart at læren om synd gjelder det enkelte individet. Kildenes form og språklige virkemidler blir redegjort for å se hvor godt fremstillingene festet seg til hukommelsen, fordi man kan finne ut hvilken versjon av synd som spredte seg på folkemunne og ble husket. Det viktigste funnet er vektleggingen av synd og straff i alle kildene. Forestillingen om straff var en av de viktigste metodene kirken brukte for å spre den nye læren om synd. Denne vektleggingen finnes i alle kildene, og trusselen om straff hadde en effekt på folks tro og holdning. Individet ansvarliggjøres for sin egen skjebne, og dette bevises gjennom bruken av den behavioristiske metode.

Forord

Halvannet år med masterskriving går fortere enn man skulle tro, og nå nærmer Blindern-livet seg slutt dramatisk fort. Det er ikke lenge siden vi var rykende ferske studenter, som gruet og gledet seg til PPU og master, hvor begge deler lå kjempelangt frem i tid.

En master er en individuell oppgave, men det ganske mange som har vært involvert både under og etter selve skriveprosessen. Jeg skylder ganske mange en flaske vin eller tre.

Først og fremst vil jeg takke Jón Viðar Sigurðsson for å ha vært en flott veileder. Han har bidratt med sin gode faglige kompetanse, samt moralsk støtte og glimt i øyet. Det har alltid vært hjelp å få da hodet stanget mot veggen, og han stiller alltid de riktige spørsmålene slik at veien fremover blir klarere. Jeg gikk til veiledningstimene slukøret, men gikk alltid ut derifra full av skrive lyst og pågangsmot. Jeg må bare beklage at det ikke ble ren bil på deg i år.

En kjempestor takk skal Halvard A. S. Haugtomt ha for å ha tatt på seg oppgaven med å lese og rette hele oppgaven fra ende til annen. Tilbakemeldingene er blitt høyt verdsatt og du gjorde en flott jobb!

En slik takk, type kjempestor, skal også min mor Wenche K. Lauritzen ha – raskere korrekturlesing har jeg ikke sett maken til. Hun ropte også ut når det var åpenbart at tankevirksomheten hadde foregått i mer hodet og ikke på papiret. Vi får også håpe det blir en orden på disse kommane og preposisjonene til slutt. Min far Trygve Sørvik skal også ha en takk for oppmuntrende ord og bekreftelser da jeg trengte det.

Et par kompanjonger i samme situasjon skal også få oppmerksomhet. Marie Bratlie og Lars Hvaal har skrevet master samtidig, og de har vært til god støtte gjennom mange fine samtaler. Samtidig skal det takkes for de stundene vi hadde vett på å ikke snakke om oppgaven i det hele tatt.

Mot slutten var det flere som fikk kastet tekst mot seg og som gladelig tok i mot for å rette. Tusen takk skal Kristin Bjørnstad og Mia Roaldsen Dahl ha får uvurderlig hjelp, og for at dere tok dere tid til dette. Lesesalen var alltid hyggelig med dere på plass.

Ulf Moen Denneche har i lengre tid hatt å gjøre med ei sliten og kjei jente, men har alltid gitt oppmuntrende ord. Det krever sin mann når han til og med setter seg ned på lesesalplassen ved siden av og retter sent på kvelden, da det var den eneste måten vi kunne tilbringe litt tid sammen på. Takk skal han også ha for hjelp med forsiden!

Til slutt vil jeg også takke Anne, Eva, Per, Kjell, Kristine og alle andre i vennegjengen fra Traugots Kjeller og Lektorprogrammet. Det har vært fem flotte år med sene kvelder, tidlige frokostdater, mange kortslag, gode samtaler (og noen ”dårlige”), kubb, eksamensstress, fnuff og fnaff, stolkjøring, gullrekka på lesesalen i 3. etasje og flotte turer.

Selv om masteren er levert håper jeg ikke Blindern-livet er *helt* avsluttet, for helga på Helga skal det bli flere av.

Innhold

Kapittel 1: Innledning.....	11
Introduksjon og problemstilling	11
Historiografi	11
Kildene	13
”Om dydene og lastene”	14
Gammelnorsk homiliebok	15
Tundals visjon	16
Fremgangsmåte	17
Kapittel 2: System i helvetes kaos.....	18
Hva er synd?.....	18
Syndelister	20
Kapittel 3: Den ene verre enn den andre	27
Større enn seg selv.....	28
Mye vil ha mer	34
Kropp er ikke topp.....	37
Mengder av synd	39
Konklusjon	48
Kapittel 4: Det er ikke det du sier, det er måten du sier det på	50
Syndenes rekkefølge	50
Form, virkemidler og årsak til spredning?	59
Visjonens lærerike skrekkabinett	60
Med vennlig hilsen Alkuin	65
Hør på hva jeg sier du skal gjøre	67
Kapittel 5: Dette gjelder omtrent alle	74
Bønder	74

Fattige.....	82
Geistlige	86
Herskere	94
Kvinner.....	102
Kapittel 6: Avslutning	108
Synder og laster om hverandre	110
Kirken og den metodiske skremsel	114
Det er din skyld	116
Bibliografi	122
Internett sider.....	124

Kapittel 1: Innledning

Syndeølgen som traff Norge. Innføringen av tanken om synd i Norge på 1200-tallet.

Introduksjon og problemstilling

Rundt år 1024 ble kristendommen proklamert som eneste religion i Norge. Å hylle de gamle gudene og praktisere den gamle kulten var ikke lenger lov. Dette tidspunktet kan anses som et brudd i folks tro her i landet, fordi både praksis og tro skiller norrøn og kristen religion. Overgangen fra en tro til en annen var en lengre prosess, med røtter både forut og etter innføringen. Med den nye troen fulgte nye begreper, for eksempel *frelse*, *himmel*, *helvete* og ikke minst *synd*, som er hovedtema i denne oppgaven. I et samfunn hvor Valhall ventet de barske, var synd et fremmed begrep. Årsaken til at folk måtte få en forståelse av synd, var at begrepet går hånd i hånd med frelsen, som i stor grad er målet for en troende kristen. Alle, fra trelle til konge, fikk ansvar for sin egen frelse.

På 1200-tallet hadde kirken fått et stødigere fotfeste i Norge, både økonomisk og organisatorisk. Etter så lang tid skulle man tro det rådde liten tvil blant folk om hvilke handlinger som var syndige, og som man dermed vaktet seg for. Tre religiøse tekster, *Tundals visjon*, *Gammelnorsk homiliebok* og "Om dydene og lastene", fra samtiden kan derimot vise at dette muligens ikke var tilfellet. Forkynnelsen om syndene eller kirkens side var sprikende, samtidig sirkulerte det religiøse fortellinger som la lastene frem på annet vis. Hovedproblemstillingen er å diskutere hvilke forestillinger om synd det var kirken forkynte på 1200-tallet.

Historiografi

Det foreligger ikke mye forskning som berører tematikken rundt hvilke syndeforestillinger som ble presentert i dette tidsrommet i Norge, og heller ikke hvordan presentasjonene kan ha blitt tatt imot av legfolk. Endringene og overgangen fra norrøn tro til kristendom har det blitt gjort flere undersøkelser på, men da behandles synd sekundært, eller så er undersøkelsene kun om historien til syndene uten å fokusere på forkynnelsen i Norge. Forskning som berører *temaet synd i middelalder-Norge* direkte står Aud-Jorunn Sandal og Arnved Nedkvitne for. I sin hovedfagsoppgave "Synd i gamalnorsk homiliebok og islandsk homiliebok" har Sandal arbeidet komparativt med de to homiliebøkene. Hun redegjør blant annet for hvordan syndene bryter med, eller viderefører, gamle holdninger. Sandal viser at man hadde en praktisk tilnærming til syndene:

[...] menneska har ei pragmatisk haldning til fenomenet. Dei kombinerer tradisjonelle kollektive verdiar kring ære og skam, der sistnemte lyt hemnast for å gjenoppretta maktbalansen, og det individorienterte målet å oppnå eiga frelse. Fyrst lyt ein kjempa for ære etter gamal moralkodeks, og deretter lyt individet ta ansvar for sine eigne gjerningar og angra oppover mot Gud, for å sikra eiga frelse.¹

Nedkvitne har i *Møtet med døden i norrøn middelalder – en mentalitetshistorisk studie* tatt for seg tidsspennet 900 – 1300. Han hevder at man opplevde et brudd i troen rundt hva som ventet mennesket etter døden, og hvordan livsførselen hadde konsekvenser for etterlivet. En viktig grunn til disse endringene, var innføringen av synd. Selve tilstanden etter døden, hvor man ”endte opp”, blir også redegjort for: fra den onde død som gjenganger, til problematikken om hvor man var mellom dødsdag til dommedag. Syndbegrepet brukes supplerende i redegjørelsen for det nye ansvaret man hadde for å påvirke sitt etterliv. Han viser hvordan kirken gikk bevisst inn for å endre folks tro, og at geistlige var systematiske i læren om sjelens skjebne etter døden, spesielt på 1100 – 1200-tallet.² Dette går inn i prosjektet, da utgangspunktet er at kirken bevisst brukte synd, kall det gjerne propaganda, til å påvirke troen og forme folks oppfattelse av hvordan de påvirket etterlivet sitt.

Gro Svennebye har i sin hovedoppgave ”Helvetes kvaler og himmelsk salighet: En studie av forestillinger omkring helvete og himmelriket i Norge i perioden ca 1100 – 1300” studert hvilke forestillinger som fantes rundt himmel og helvete. Hun har også sett på utviklingen av straffer i helvete og straffer i kristenrettene. Et av resultatene hennes er at ansvaret individet har for sine handlinger skiller de norrøne forestillingene fra de kristne. Man blir plassert i det hinsidige uavhengig av kollektiv tilhørighet. Alle hadde mulighet til en god tilværelse etter døden, men man måtte stå til regnskap for sine gjerninger. I denne perioden utviklet forestillingen om skjærsilden seg, i tillegg til den originale delingen mellom himmel og helvete, og menneskene fikk bedre kjennskap om hva som ventet sjelen etter døden. Svennebye viser at på 1200-tallet skjer en utvikling og en systematisering av kirkens lære, og kirken knyttet folket sterkere til seg ved å introdusere seg som eneste mulighet til frelse. Tesen hennes lyder: ”[...] kirken bevisst skapte religiøs angst med bakgrunn i et ønske om å sikre seg mer makt og dominans over alle samfunnslag og i samfunnet generelt”.³ Ved bruk av lovverk og forskrifter skapte kirken klare rammer for akseptabel oppførsel og, uavhengig om folk ville tilslutte seg religiøs praksis, så var det lovpålagt å døpes og handle etter den

¹ Sandal 1996 , http://www.heimskringla.no/wiki/Synd_i_Gamal_Norsk_Homiliebok_og_Islandsk_Homiliebok , (14. februar 2011)

² Nedkvitne 1997, 127

³ Svennebye 1999, 93

kristne tro. Den religiøse angsten økte også har hun vist, og et av bevisene var økning av overføringer av jord og penger til kirken, som en måte å kjøpe seg fri fra synd. ”Kirken utnyttet angsten til å styrke sin maktposisjon i samfunnet.”⁴

Endringene i troen har blitt forsket på, samt hvordan synd har bidratt i denne endringen. Det har blitt undersøkt hvordan de nye forestillingene kom i bruk og tilpasset samfunnet, og hvordan man løste problematikken når den gamle og nye troen kolliderte. Sandal eksemplifiserer med at man først kjempet for ære på den gamle måten, for så ta ansvar og angre ovenfor Gud. Nedkvitne jobber mer helhetlig i mentalitetsstudiet, han viser at synd som begrep fungerte som et kontinuum. Først ble syndbegrepet knyttet til svik mot ætten og det nærmeste kollektivet, senere til det religiøse kollektivet.⁵ Undersøkelsen som følger skal bidra med en drøfting av presentasjonene av synd som kirken introduserte på denne tiden.

Det nye ved dette prosjektet er undersøkelsen og diskusjonen rundt hva folk faktisk fikk høre i Norge på 1200-tallet. Oppgaven baserer seg på tre kilder, ”Om dydene og lastene”, *Gammelnorsk homilieboek* og *Tundals visjon*, som alle var populære i sin samtid i Norge, altså er dette en kildebasert undersøkelse. For å begrunne begrensningen av perioden i oppgaven bør det nevnes at *Gammelnorsk homilieboek*, med ”Om dydene og lastene” føyd inn i denne prekensamlingen, antagelig ble redigert og brukt fra rundt 1150 i Norge. *Tundals visjon* ble oversatt til folkespråket rundt 1250. Altså hadde kildene ulik ”virketid” i Norge. Perioden 1200-tallet vil bli brukt, da det er sikkert at alle de tre kildene var oversatt til folkespråket. Perioden kan ikke utvides til 1300-tallet, fordi det kom nye forestillinger på banen som ikke skal undersøkes noe videre, for eksempel skjærsilden. Oppgaven er som sagt kildebasert, og en slik analyse av de tre ovenfor nevnte kildene har ikke blitt gjort før. Jeg skal i hovedsak finne ut hvordan de tre kildene forklarer *syndene i seg selv*, altså ikke konsekvensene av dem, og se på forskjeller og likheter i presentasjonene. Problemstillingen tar med andre ord utgangspunkt i to ting: det var kirken som innførte synden, og det ble presentert forskjellige forestillinger om hva som var syndig.

Kildene

Kildene som brukes i denne analysen er *Tundals visjon* og prekensamlingen *Gammelnorsk homilieboek* (GNH). Alkuins tekst ”Om dydene og lastene” er den første delen i GNH blir skilt ut fra samlingen og behandlet selvstendig. Kilden vil hete **GNH(a)** i referanser. Selv om

⁴ Svennebye 1999, 97

⁵ Nedkvitne 1997, 109

homilieboken er satt sammen av flere prekener, vil den bli behandlet som en helhet, og vil med utelatelse av Alkuins tekst bli referert til som **GNH(b)** fra nå.

”Om dydene og lastene”

For å få en forståelse av ”Om dydene og lastene”, må man se Alkuins tekstproduksjon i sammenheng med hans forhold til Karl den Store, som var konge over frankerne, en stor erobrere og kronet til romersk keiser i år 800.⁶ I tillegg var Karl den Store kjent for å sette kunnskap høyt. Han var oppriktig interessert i å skaffe seg den tidens høyeste dannelse, og samlet flere lærde menn ved sitt hoff i Achen, hvor de hadde samtaler om religiøse, filosofiske eller politiske problemer. Det var mange utdannede menn, og ”den fremste av disse var engel-sakseren Alkuin”.⁷ Han var tidligere forstander for klosteskolen i York, og ved hoffet ble han Karl den Stores rådgiver i kirkelige og pedagogiske spørsmål, samt leder for hoffskolen. Gunnes påpeker også at Alkuin var med på å utbygge regimets politisk-religiøse ideologi.⁸ For i tillegg til sin eget ønske om å tilegne seg viten, ønsket Karl den Store å spre kunnskap i det vidstrakte riket sitt. Her hadde Alkuin nok en aktiv del, for det var antakelig han som utformet kongens reformplaner og lovttekster.⁹ Han var en produktiv forfatter og skrev blant annet lærebøker. Det skal sies at Alkuin ikke er kjent for originalitet i tekstene sine, han baserte mange av tekstene på de gamle kirkefedrene, noe som ikke var uvanlig. Men han ble berømmet for ”sin klare og lett forståelige stil”.¹⁰ Hans egenskap til å gjøre læren og budskapet til kirkefedrene lett tilgjengelige ser jeg på som en viktig egenskap Alkuin hadde, og slik nådde han fram til mottakeren. Gamle, kanskje til tider vanskelige tekster, ble gjort forståelige, gjerne gjennom dialog-struktur, en taleform de fleste er kjent med. Alkuin presenteres i sammenheng med Karl den Store fordi ”Om dydene og lastene” er en kilde som kommer fra en krets, eller kultur, som representerer en av de større kirkementalitetene fra kontinentet. Karl den Stores landområder var store, og han hadde et ønske om å forsvare den katolske kirken i Roma. Så det er en grunn å tro at denne teksten er representativ for de rådende holdningene om hva synd innebar rundt år 800.

”Om dydene og lastene” er et brev, eller ”håndbok i moral” som Alkuin selv kaller teksten¹¹, og er i første omgang myntet til grev Wido. Han var ansvarshavende for grenseområdet mot

⁶ Myhre 1967, 90

⁷ Myhre 1967, 90

⁸ Gunnes 1971, 159

⁹ Myhre, 1967, 90

¹⁰ Myhre, 1967, 90

¹¹ Gunnes 1971, 159

Bretagne.¹² Ordlyden viser at greven har ønsket et slikt skrift, en kilde til trøst og rettledning. Brevet er altså et bestillingsverk. Hvilken kontakt disse to personene ellers hadde, er vanskelig å si, men hvis man skal tolke brevets innledning, ser det ut til at de må ha hatt tidligere korrespondanse. Alkuin omtales Wido som sin ”kjæreste sønn”. Teksten er skrevet til en mann vi kan regne med har en form for utdannelse, men skrivestilen er i ”klar tekst” som Myhre understreker, så teksten skal være lett tilgjengelig og klargjørende for mottakeren. Trolig ble teksten oversatt til angelsaksisk allerede på 900-tallet, men når den ble oversatt til norrønt er ikke sikkert, men man regner med den var med i den opprinnelige homiliesamlingen på andre halvdel av 1100-tallet.

Gammelnorsk homiliebok

Gammelnorsk homiliebok er en prekensamling som tidlig ble oversatt til folkespråket i Norge¹³. Samlingen ble redigert antagelig før kong Sverres (1177 – 1202) fremtreden, fordi det ikke finnes spor av kampen mellom kirke og stat.¹⁴ Prekensamlingen ble brukt i den norske kirke på 1200-tallet. Den inneholder trettifire tekster som alle har hver sin mer eller mindre sikre opprinnelse. Oddmund Hjelde har i ”Norsk preken i det 12. århundre – studier i Gammel norsk homiliebok” gitt en utførlig oversikt over blant annet prekenproduksjon, tolkningstendenser og spredning av religiøse tekster fra de gamle kirkefedrene frem til produksjonen av GNH(b). Det viktigste i denne sammenhengen er at prekenene i den norske homiliesamlingen er inspirert, oversatt eller basert på eldre tekster fra kontinentet. I denne oppgaven er det hovedsakelig seksten prekener som omtaler synd, og det er disse diskusjonen vil dreie seg rundt. Resten av prekenene vil bli sett bort fra.¹⁵

For å definere hva en **homilie** faktisk er, tas det utgangspunkt i Hjelde skildring. Homiliene kan deles hovedsakelig i to kategorier. Den første, *homilia*, er opprinnelig ”en enkel, fortrolig tale til menigheten. Siden kom det til å bety den form for preken som utlegger en bibeltekst, ofte vers for vers”.¹⁶ Den gir en detaljert fortolkning av en bibeltekst. Som sagt finnes det flere betegnelser for prekenene, og den vanligste ved siden av *homilia*, er *sermo*, som er en annen type preken. Den er fortellende eller tematisk og tar gjerne utgangspunkt i en begivenhet eller festdag. Et annet punkt om innholdet i en homilie, er at den skulle være

¹² Gunnes 1971, 159

¹³ Å oversette for å kunne forkynne på folkemålet hadde en lang tradisjon i den katolske kirke.

¹⁴ KLNLM, Bind VI, 663

¹⁵ Med unntak av ”Palmesøndag” som vil bli brukt ved et par tilfeller.

¹⁶ Hjelde 1990, 12 – 13

undervisende og formanende.¹⁷ Altså var prekenene bygd opp for å tale til et folk med begrenset kunnskap om Gud, frelse og synd. Ellers kan man si at homiliene er ordnet etter kirkeåret i GNH(b). En slik organisering har sin hensikt, for ”aktuelle” synder tar opp ved bestemte årstider, for eksempel omtales fråtsing i ”Askeonsdag”-prekenen, som innleder fastetiden før påske.¹⁸

Tundals visjon

Tundals visjon ble skrevet ned ca 1149 e.Kr. av munken Markus fra Cashel i Irland.¹⁹ Den ble oversatt til folkespråket i Norge første halvdel, eller midt på 1200-tallet²⁰, under tittelen ”Duggals Leizla” (Tundals henførelse).²¹ Man vet ikke så mye om denne Markus, annet enn at han var en historisk person som av uviss grunn hadde en tilknytning til Cashel og hoffet der.²² Vi vet heller ikke hvorfor han oppholdt seg i Regensburg, under abbedisse Gisela, hvor han skrev den oversatte versjonen. Men sannsynligvis var det hun som oppmuntret han til å oversette visjonen fra irsk folkemål til det internasjonale språket latin, som er mye av årsaken til at *Tundals visjon* spredte seg utover landegrensene, blant annet til Norge. Man antar at hovedpersonen Tundal også var en historisk person, og at munken Markus faktisk snakket med han etter den store opplevelsen. Kilden er derfor en genuin visjonsopplevelse. Markus har nok tatt seg noen kunstneriske friheter, og det er tydelig at han har skaffet seg kjennskap til den eldre irske visjonsdikningen, samt støttet seg til flere kilder, som den latinske kirkebibelen Vulgata.²³ Tundals visjon er også litt ”ny” i sin tid. Den presenterer de nye eskatologiske perspektiver, læren om alle tings ende, ”særlig i forbindelse med synet på sjelelig renselse i skjærsilden.”²⁴

I visjonen møter vi Tundal, en svært usympatisk karakter, som er hos noen for å kreve inn penger. Vi får vite at han er rik, beryktet for sin ondskap og gjorde lite godt for sine medmennesker og sin Gud. I visjonslitteraturens stil sovner han inn og ser nærmest død ut. Han ligger slik fra onsdag middag til lørdag ettermiddag. Selv om legemet nesten ser ut som et lik, har sjelen hans vært på en utrolig reise, og det er denne vi blir presentert. For etter

¹⁷ Gunnes 1971, 11

¹⁸ Gunnes 1971, 170

¹⁹ Dietrichson 2009, 98

²⁰ KLNLM, Bind XIX, 54

²¹ Nes 1994, <https://web.retriever->

[info.com/services/archive.html?method=displayDocument&documentId=055004199405080088&serviceId=2](https://web.retriever-info.com/services/archive.html?method=displayDocument&documentId=055004199405080088&serviceId=2)
(hentet 7. desember 2010)

²² Dietrichson 2009, 97

²³ Dietrichson 2009, 99

²⁴ Hambro 2009, XXXI

innsøvningen befinner han seg et mørkt sted hvor demoner venter på å kaste seg over han og pine han for det syndige livet stakkaren har ført. En engel kommer han til unnsetning, fordi Gud har ønsket det slik, og djevlene viker unna. Deretter blir Tundal tatt med på en reise i det hinsidige, med engelen som guide. Det er den første delen denne oppgaven skal fokuseres på, veien ned til helvetes indre. Det er en nedstigning som innebærer ni områder, lengre og lengre nedover mot det dypeste helvete. På hvert trinn er det forskjellige syndere som straffes, hvor også Tundal selv får gjennomgå pining på utvalgte plasser. Straffene blir verre og syndene alvorligere jo dypere de kommer. Etter at han har fått sett selveste mørkets fyrste, bærer det oppover mot Gud. Denne delen er også inndelt i ”forgårder”, adskilt med fagrere og fagrere murer, og oppholdsstedene blir bedre og bedre etter hvert som de nærmer seg himmelen. På reisen blir Tundals forklart hvem som får inngang til de forskjellige oppholdsstedene. Reisen hans ender mens han sitter oppå den siste muren og får se det ubeskrivelig fagre stedet Gud har tiltenkt alle sine. Her oppholdt selveste Gud seg også. Det er med stor sorg han må vende tilbake til sitt legeme, men nå har han fått en oppgave: han skal huske det han har sett og la det komme andre til gode.²⁵ Og det løftet holdt han ved å følge Guds lover, samt talte om sitt syn.

Alle de tre kildene ble brukt og forkynnet i Norge på den siste halvdel av 1200-tallet. Kildene vil bli brukt som levninger fra denne samtiden, fordi man kan danne et bilde av hvilke forestillinger om synd som ble introdusert for folk.

Fremgangsmåte

I kapittel 2, ”System i helvetes kaos”, vil synd bli definert og kildenes rangering av syndene bli presentert i tabeller som vil bli brukt til videre drøfting. Tre utvalgte synder vil bli sett særlig nøye på i kapittel 3, ”Den ene verre enn den andre”. I kapittel 4, ”Det er ikke det du sier, det er måten du sier det på” vil kildens forskjellige prioriteringer av rekkefølge diskuteres, samt kildens form og hvordan de appellerte til lytteren. I kapittel 5, ”Dette gjelder omtrent alle”, skal det ses på hvem i samfunnet kilden inkluderer, og hvordan samfunnslagene og kjønnene blir talt til.

²⁵ *Tundals visjon*, 65

Kapittel 2: System i helvetes kaos

De tre kildene har tilsynelatende forskjellige framstillinger av syndene, tre hierarker, og i dette kapittelet skal de bli systematisert. Systematiseringen vil danne grunnlaget for den videre diskusjonen rundt syndene, og tabellene som blir presentert her vil bli referert til utover i prosjektet. *Tundals visjon* og ”Om dydene og lastene” har relativt klare hierarkier, hvor de viser at noen synder er verre enn andre. I GNH(b) er det få eksempler på konkrete, strukturerte lister i selve prekenene. Isteden vil frekvensen av de omtalte syndene danne grunnlaget for hvorvidt det er noen synder som er grovere enn andre. Bearbeidelsen av kildene vil danne et bilde av om det faktisk var noen synder som ble presentert som verre enn andre. Tabellene viser også hvor like eller sprikende kildenes presentasjon er. Men hvorfor var det så viktig for kirken å konstruere slike lister og forkynne om synd i utgangspunktet?

Gro Steinsland hevder i *Norrøn religion – myter, riter, samfunn* at norrøn tro og kristendommen hadde forskjellige holdninger til livet på jorden og livet etter døden. Den norrøne kulten var orientert rundt kollektivet, bevaringen av det, og kulten. Funksjonen til ritualene var til å sikre livet her og nå, med tanke på frodighet og helse.²⁶ Skjebnetroen ga forklaringer på hvordan ens liv eller slekt klarte seg. Den norrøne troens praksis var en del av hverdagen, den var ikke noe utenfor samfunnet som kun eksperter kunne utøve. Religionen ”var en del av det [samfunnet], og den var knyttet til denne verden og dens behov, ikke til en overnaturlig virkelighet”.²⁷ Forestillinger om døden kom annenhånds, i motsetning til i den kristne troen, hvor ”målet for hvert menneskets livsvandring ligger i det hinsidige”.²⁸ Kristendommen, i motsetning til det norrøne kollektivfokus, er mer individorientert.²⁹ Man måtte likevel innlemmes i et nytt troskollektiv som var større enn slektsfellesskapet, og ”bidra til vår egen evige frelse”.³⁰

Hva er synd?

”Den katolske kirkens katekisme 1846 – 1876” definerer synd som et brudd mot den sanne kjærlighet til Gud, og ses på som ”en feil mot fornuften, sannheten og den rettskafne samvittighet”.³¹ Synd er et ord, en handling eller et begjær som fører oss bort fra Gud, vi gjør i Hans øyne noe ondt. Alt godt du gjør, er av kjærlighet til Herren, mens alt ondt er å vende

²⁶ Steinsland 2005, 32

²⁷ Bagge 1998, 78 – 79

²⁸ Steinsland 2005, 33

²⁹ Steinsland 2005, 32

³⁰ GNH(b), 80

³¹ http://katolsk.no/kkk/k3_08.htm#1854 (28. februar 2011)

ryggen til. Nedkvitne definerer synd som ”handlinger som setter frelsen i fare”.³² Så det er med god grunn at læren om synd var prioritert i forkynnelsen. Forskjellen på en synd og en last er at en synd er en handling mot Guds vilje, mens en last er en svakhet, en udyd, eller stadig utøvelse av syndig handling. I denne oppgaven vil det ikke bli satt et skarpt skille mellom disse to begrepene, da de tre kildene ikke viser til noen videre forskjell mellom dem. Enkelt framstilt er dyd- og last-oppsettet et slags belønningssystem, hvor reglene ble beskrevet av kirken: Handler du godt oppnår du frelse, mens synd fører til åndelig straff, i verste fall en evighet i helvete. Presentasjonen av synd for folk måtte være mer konkret, hvilke handlinger var det snakk om? Var noen synder alvorligere enn andre?

Tilfellet er at noen synder *er* verre enn andre, og det har blitt gjort flere forsøk opp gjennom tiden på å fremstille deres hierarki. Hovedlastene, eller kardinalsyndene skal blant annet omtales i denne oppgaven. Som Morton W. Bloomfield i *The Seven Deadly Sins* viser, er det viktig å ikke forveksle hovedlastene med ”dødssyndene”, for begge har sin egen opprinnelse og historie innen den katolske teologi. Begrepene har blitt blandet og misforstått av enkelte teologer, spesielt siden senmiddelalderen.³³ Kardinalsyndene er simpelthen de viktigste syndene, mens dødssyndene er de som uunngåelig fører til fordømmelse og død over sjelen.³⁴ En av de mest kjente og brukte listene over kardinal-, eller hovedlastene ble laget av abbed John Cassian (ca. 360 – 435 e. Kr), og spilte en stor rolle i middelalderen. Blant annet Alkuins skildring er utarbeidet etter abbed Cassians liste.³⁵ I GNH(b) skinner også Cassians system igjennom, men den brukte også flere lister fra oldkirken.³⁶ Ellers ser det ut til at oversetterne av GNH(b) har klart å holde tunga rett i munnen, med tanke på bruken av begrepet hovedlast istedenfor dødssynd. I *Tundals visjon* brukes ikke noen av begrepene, likevel det er én synd som fører til at sjelen dømmes til evig lidelse, nemlig drap. Men forestillingen av purgatoriet, eller skjærsilden, var under utvikling da munken Markus skrev og har trolig spilt en rolle på vektlegging og formulering i kilden. Begrepet purgatorium brukes ikke i den latinske originalen av visjonen.³⁷ Årsaken er at det ikke var etablert noe begrep for det vi i dag kaller skjærsilden, men forestillingen om renselse fantes derimot, og idéen var brakt på banen allerede på 500-tallet av Pave Gregor den store. Vi vet altså at det verserte flere lister med oversikt over lastene. Det er ikke de forskjellige bakgrunnene som skal granskes i oppgaven,

³² Nedkvitne 1997, 109

³³ Bloomfield 1952, 43

³⁴ Bloomfield 1952, 43

³⁵ Man vet ikke hvor Cassian igjen har den fra, annet at listen stammer fra Egypt (Bloomfield 1967, 71)

³⁶ Gunnes 1971, 164

³⁷ Hambro 2009, XXXIX

men denne kunnskapen forklarer hvorfor det er mulig med uoverensstemmelser i presentasjonene. Men hvilke syndhierarkier fikk folk i Norge presentert på 1200-tallet?

Syndelister

De tre kildene er, som påpekt tidligere, skrevet på forskjellige tidspunkt, i forskjellige områder og ulike miljøer. Men alle tre har som motiv å opplyse om synd, og har på et vis systematisert hvilke gjerninger som er verst i Guds øyne. Kirkens presentasjon av syndene skulle bidra til å fjerne all tvil rundt hvilke handlinger som var til skade for sjelens frelse. Hvis man tar utgangspunkt i at kildene er hierarkisk ordnet, er de ikke samstemte i sin forkynnelse, verken når det kommer til valg av synder eller rangering, noe de følgende tabellene viser. Tre hierarkier vil bli presentert. Disse kan bidra til å skape et inntrykk av oppfatningen folk satt igjen med, og vil være utgangspunkt for den videre diskusjonen. For å redegjøre litt for oppbygningen, tas det utgangspunkt i hvilke syndere Tundal møter på sin reise nedover mot helvetes indre i *Tundals visjon*. Straffene blir som sagt verre jo nærmere helvete han kommer, og slutningen blir at syndene er rangert etter hvor alvorlige brudd på Guds lov de er. I tillegg er veien opp mot himmelen gradert etter samme mønster, bedre handlinger fører en nærmere Gud. For eksempel kommer kapittelet ”Om milde straffer for dem som ikke var svært onde” før ”Om gledens slette og livets kilde og hvilestedet for dem som ikke var så svært gode”.³⁸ De sistnevnte er litt nærmere saligheten. ”Om dydene og lastene” presenterer den første lasten som den verste, men det blir sagt lite om hvordan det står til med de øvrige lastene. Slutningen er at rangeringen antagelig ikke er like rigid som i visjonen, tross Alkuin har tatt noen valg i rekkefølgen. Et tredje hierarki som trekkes inn, er de øvrige prekenene i GNH(b). Homiliesamlingen er tross alt en samling av prekener, og kan naturlig nok ikke på dette punktet sammenlignes på lik linje med de to andre kildene. I prekenene er det enten fokus på et par utvalgte synder som varierer ut ifra temaet prekenen tar for seg, eller så er det oppramsing av mange laster. Jeg har valgt å basere meg mest på hvor ofte de forskjellige syndene er nevnt i sin helhet. Alt av synder vil bli tatt med for å forsøke å skape et inntrykk av hvilke synder som går igjen. Under følger tre tabeller med oversikt over syndene kildene presenterer. *Tabell 1* viser den originale rekkefølgen leseren får syndene presentert i. GNH(b) er ikke med foreløpig på grunn av kvantitetsfokuset tabellen er basert på.

³⁸ *Tundals visjon*, 44 – 46

Tabell 1 med en enkel fremstilling av syndene i begge tekstene:

Numrene viser rekkefølgen syndene er presentert i kilden	<i>Tundals visjon</i>	"Om dydene og lastene"
1	Manndraperne	Hovmodet (første åndelige)
2	Kjeltringer og bedragere	Grådighet (første legemlige)
3	Hovmodige	Hor (legemlig)
4	Griske	Pengebegjær (åndelig)
5	Tyver og røvere	Sinne (åndelig)
6	Fråtsing og utukt	Dovenskap (legemlig)
7	De som ikke holder sine ordensløfter og finner glede i et ukyskt liv	Mismot (åndelig)
8	Hoper opp synd på synd	Æresyke (åndelig)
9	De som sier seg løs fra Guds lov og ikke vil vite av Hans virke	

I *Tundals visjon*-kolonnen møter vi de "minste" syndene først, så følger de alvorligere deretter. "Om dydene og lastene" presenterer de største syndene først. Alkuin kategoriserer lastene som "åndelig" eller "legemlig", ettersom hva lasten har utspring i. Dette skal ikke vektlegges noe videre, bortsett fra at to av syndene har fått titlene "første åndelige" og "første legemlige" som gir et inntrykk av en viss rangering. Alkuin ser ut til å gi en flatere struktur mellom lastene enn *Tundals visjon*. Men hvis jeg tar utgangspunkt i at det er en slags rangering, velger jeg å snu "Om dydene og lastene"-lista på hodet for å få et mer korrekt utgangspunkt for sammenligning.

Tabell 2, med endret rekkefølge:

Numrene viser den antatte alvorlighetsgraden av synden, i stigende rekkefølge	Tundals visjon	”Om dydene og lastene”
1	Mann draperne	Æresyke (åndelig)
2	Kjeltringer og bedragere	Mismot (åndelig)
3	Hovmodige	Dovenskap (legemlig)
4	Griske	Sinne (åndelig)
5	Tyver og røvere	Pengebegjær (åndelig)
6	Fråtsing og utukt	Hor (legemlig)
7	De som ikke holder sine ordensløfter og finner glede i et ukyskt liv	Grådighet (første legemlige)
8	Hoper opp synd på synd	Hovmodet (første åndelige)
9	De som sier seg løs fra Guds lov og ikke vil vite av Hans virke	

Tabell 3 inneholder alle syndene som nevnes i GNH(b). Noen friheter i tolkning av syndene har blitt tatt for å få samlet lastene inn i egne rader, mye på grunn av varierende beskrivelser og synonymbruk. For eksempel har både ”langsinne” og ”fiendskap” blitt samlet under hovedbetegnelsen ”vrede” for å forenkle oppsettet. Alle begrepene har blitt skrevet opp i tabellen, så det går an å gå tilbake for å se hvilke friheter jeg har tatt meg. For å begrense oppsettet, er synd brukt som antitese blitt utelatt, for eksempel når temaet for prekenen er ”kjærlighet”. Dette gjelder også bisetninger hvor ”synd” generelt er tatt med som noe man må vokte seg for. Kun de konkrete beskrivelsene har blitt inkludert. Tabell 3 inneholder også de gjeldene homiliene syndene omtales i.

Tabell 3, kvantitativ presentasjon av synd i GNH(b)

Frekvens/ repetisjon	Overordna syndbegrep	Synd, med synonymer og ulike formuleringer	Preken som tar opp synden
IIII IIII IIII IIII III	Hovmod	(Full av) Hovmod Selvgodhet, Selvklokt overmot Storaktighet Overmot Den som i hovmod ville reise seg mot Gud, Hovmode seg over de svakere Englene kan ikke, så da kan ikke vi være hovmodige Holder fast ved denne verdens overmot (tror skal leve evig) Trodde skulle leve evig, Overmodig Syntes høye tanker om seg selv Overmakt Gi offer for å få skryt Selvtilfredse Selvbevissthet	Moralpreken I Jul II Moralpreken II Moralpreken IV St. Mikael og englene Dommedag II Striden mellom legemet og sjel
IIII IIII	Uvilje til bot og anger/gjentagelse	”Ikke gjøre bot, sitte med synden” Ikke gitt bot Ikke vil bøte Ikke angre Dør med uoppgjort synd Dårlig vilje til å akte seg for synd Den som tar imot nattverd før han har skriftet/gjort bot, da øker synden. Den som synder, skrifter og gjentar synden.	Jul I Moralpreken II Moralpreken III Moralpreken IV Dommedag I St. Mikael og englene Striden mellom legemet og sjel Herrens bønn
IIII IIII	Begjær/lyst	Begjær (generelt) Overdrevent begjær Ukontrollert begjær Lyst (generelt) Legemlig vellyst Ulovlig lyst Verdslig begjær Trang etter legemlig lyst	St. Johannes og de andre evangelistene Moralpreken II Askeonsdag Moralpreken IV Striden mellom legemet og sjel Jul II Moralpreken III Herrens bønn
IIII II	Hån mot andre	Baktalelse Håndsord Vanærende tale Lyst til å ødelegge andres rykte Skjellsord Kritikksyke Ondsinnert tale	Moralpreken IV
IIII II	Svik/løgn	(All slags) svik Aldri trofast mot sjel eller Gud, Full av svik Løgn Foretrakk falskhet	Moralpreken IV Striden mellom legemet og sjel
IIII II	Mened/urettferdige dommer (rettsvesen)	Mened Falskt vitnemål Lyst til å anklage andre Dømme falskt Urettferdige dommer	Moralpreken I Moralpreken IV Striden mellom legemet og sjel Moralpreken II

IIII II	Vrede	Langsinne Vrede Fiendskap Stridigheter Uforsonlighet Ikke tilgi de små misgjeringene Heftighet	Moralpreken I Jul II Moralpreken IV Herrens bønn
IIII II	Ondskap (lite spesifisert synd, mer karakteristikk)	(generelt full av) Ondskap Ond Ønsket bare ondt	Jul II Striden mellom legemet og sjel
IIII II	Hor	Hor Horkarer Begjær etter kvinner Kåthet Ekteskapsbrudd	Moralpreken I Moralpreken III Moralpreken IV Dommedag II Striden mellom legemet og sjel
IIII I	Havesyke	Havesyke Begjær etter gods Skaffer seg gods på urett vis Leie ut gull eller sølv Ta gods ved å gjøre folk fredløse	Jul II Moralpreken IV Striden mellom legemet og sjel
IIII I	Tyveri	Tyveri Ran Røveri Stjal fra alle (kan også gjelde kirken) Røver	Moralpreken I Moralpreken IV Striden mellom legemet og sjel
IIII I	Uvilje til almisse	Uvilje til almisse Lite gavmild (mot fattige) Ikke gode/gavmilde mot fattige, var det da også samme mot Jesus Ga aldri et oppriktig offer Når skulle dø og stod for Guds domstol, ville du ikke skifte godset ditt og gi det til de fattige som takk til Gud Søkte aldri Guds hus med offer	Jul I Dommedag II Striden mellom legemet og sjel
IIII I	Fråtsing	Fråts (mat og drikke) Drikk Fråtseri Drukkenskap Drikkelag	Jul I Moralpreken I Askeonsdag Moralpreken IV Dommedag II
IIII	Misunnelse	(Full av) misunnelse	Moralpreken I Jul II Moralpreken IV Striden mellom legemet og sjel
IIII	Urettferd	All slags urettferdighet Slike som hadde kongsmakt i denne verden og ikke øvet den med rettferd Skaffet seg stor makt, og tydelig at gjorde lite godt. Legge folk under seg Urettferdighet	Moralpreken I Dommedag I Striden mellom legemet og sjel Moralpreken IV
IIII	Onde tanker Skilles fra ”ondskap”, for her går det ut på tanken bak gjerningen, mer spesifisert.	Syndig tanke (generelt, sammenheng med tanken bak handling også) Tenke ondt om sine kristne brødre Den onde tanken bak handlingen	Jul II St. Johannes og de andre evangelistene Askeonsdag Kirkevigsels II Striden mellom legemet og sjel

IIII	Overtro	Tro på trollkjerringer (gjerninger, legeråd, spådommer) Trolldom Galder Svartekunster Forbannelser	Moralpreken I Moralpreken IV
IIII	Mord	Manndrap Mordere Manndrap Tok livet av mange	Moralpreken I Moralpreken III Moralpreken IV Striden mellom legemet og sjel
IIII	Ulydighet (generelt og mot Gud)	Ulydighet Ulydighet mot Gud Usømmelig oppførsel i Guds hus De som ikke kommer når klokkene ringer	Moralpreken IV Kirkevigsels II Moralpreken I Moralpreken III
III	Utagering generelt	Tøylesløshet Bråkete munterhet Sedløshet	Moralpreken IV Moralpreken I
II	Ran fra kirke	Tyveri og ran fra kirken Rane hellige steder	Moralpreken I Moralpreken II
II	Ikke tro nok	Påstå at tro, men syte når går en imot Falskhets i troen	Søndag seksagesima Herrens bønn
II	Hat	Hat Enhver som hater sin bror, er en morder	Moralpreken IV Kirkevigsels II
II	Videreførelse av den kristne arv	Ikke døpe ens barn (la barnet dø som hedning) Lærte opp barna galt, ikke etter den kristne lære	Kirkevigsels II Striden mellom legemet og sjel
II	Forhold til Gud	Aldri elske Gud Fornekte Gud	Striden mellom legemet og sjel
II	Bestikkelse	Bestikkelse	Moralpreken I Moralpreken IV
I		Rane fattige	Moralpreken II
I		Forfengeligheit	Moralpreken IV
I		Småligheit	Moralpreken IV
I		Lettsindighet (kan være å ikke tenke på etterlivet)	Moralpreken IV
I		Ugjerninger	Moralpreken IV
I		Mistenksomhet	Moralpreken IV
I		Ødselhet	Moralpreken IV
I		Makeligheit	Moralpreken IV
I		Den som ikke på noe vis ligner englene	St. Mikael og englene
I		Hvis tar tienden fra Kristus	Om tienden
I		Druknet i selvbedrag	Dommedag II
I		Druknet i verdens gjøremål	Dommedag II
I		Tok ikke hensyn til verken Gud eller gode menn	Striden mellom legemet og sjel

Tabell 3 er en meget lang liste basert på advarsler, beskrivelser og oppfordringer. Som sagt er det sjeldent GNH(b) karakteriserer en synd som en hovedlast på lik linje med de to andre kildene, men det er flere handlinger prekenene ettertrykkelig ber folk om å unngå. Tabellen inneholder noen svakheter, fordi det ligger subjektive tolkninger av synonymbruk av begrepene og omtalene. Ordlyden er tatt med, så man kan få et inntrykk av hvilken form som

ble brukt originalt, og hvorfor de er satt under samme fellesbetegnelse. Noen av valgene vil bli forsvart, spesielt under de større lastene, under diskusjonen i kapittel 3. De fleste av prekenene vektlegger syndene forskjellig, avhengig av hvilket tema som tas opp. Noen ganger, som i Moralpreken IV, presenteres syndene gjennom lengre oppramsinger. Andre ganger, som i Askeonsdag, tas utvalgte laster opp som tema. Resultatet er et stort synderegister som kan oppfattes litt kaotisk og tilfeldig, samt med uklarheter om *hva* man skulle vokte seg for. Hva vil ”begjær” egentlig si? Lyst på eiendom eller seksuelle lyster? Oppgaven blir ikke å tolke meningene bak beskrivelsene, men å se på alle beskrivelsene folk faktisk fikk. For hvis det store spekteret av synder er forvirrende nå, var det like uklart for norske folk på 1200-tallet?

Det har blitt vist at det sirkulerte flere syndelister, men noen tendenser går igjen i alle kildene, noen laster *blir* fremhevet mer enn andre. Hovmod, ønske etter gods og hor er gjengangere i alle tabellene. Disse vil bli sett nærmere på i neste kapittel, for selv om disse syndene er fremhevet i kildene, får man den samme forståelsen av de forskjellige presentasjonene og beskrivelsene? Får man noen forklaring på hvorfor handlingene, eventuelt hvilke handlinger, er så syndige? Beskrivelsene til de tre kildene skal bli diskutert og sammenlignet for å finne ut hvorvidt de har noe samsvar. Er det mulig å si noe om helhetsinntrykket folk satt igjen med av syndpresentasjonene? Lærte man hva synden innebar og hvordan man unngikk den?

Kapittel 3: Den ene verre enn den andre

I dette kapittelet skal *likheter og forskjeller i beskrivelsen* av syndene diskuteres. I hvilken grad samsvarer kildene, hva skiller dem og kan man si noe om helhetsinntrykket av læren folk mottok? Diskusjonens hensikt er å finne ut hva folk faktisk hørte om en synd. Utfordringene i dette arbeidet ligger mye i hvordan kildene er bygd opp. Alkuin har en systematisk fremstilling og samler stort sett all informasjon om lasten i egne avsnitt. Han definerer lasten og beskriver gjerne *hvorfor* det er en synd, og viser hvilke onde egenskaper og handlinger hovedlasten bringer med seg. For eksempel avler hovedlasten *pengebegjær* synden *mened*.³⁹ De onde gjerningene og egenskapene som ”avles” av hovedlasten i ”Om dydene og lastene” vil bli kalt **følgesynder**. Disse, altså hva Alkuin betegner som *konsekvens* eller *resultat* av hovedlasten, omtales tidvis som selve *hovedlasten* i de to andre kildene. Mened, som er et *resultat* av hovedlasten pengebegjær i Alkuins skildring, er i GNH(b) selve ”hoved”-synden – mened står på egne ben. Slik gir ”Om dydene og lastene” mye informasjon som går på tvers av de andre kildene. Følgesyndene vil ikke bli tatt med som beskrivelse av synden hos Alkuin, fordi det er beskrivelsen hans av hovedlasten som i første omgang skal diskuteres.

Tundals visjon er en fortelling hvor mye av skildringen går ut på å se hvilke straffer sjelene mottar for de gitte syndene. Beskrivelser av selve synden, hva det den innebærer eller hvordan den arter seg blir ofte sekundært eller utelatt fra skildringen. Hvor mye kan man da tillate seg å lese ut av konteksten? Visjonen samler og beskriver syndene separat, i likhet med ”Om dydene og lastene”. GNH(b) er som sagt en samling av mange prekener. Informasjonen er spredt utover flere tekster og varierende ordvalg skaper forvirring i hva som legges i synden. Det er tidvis også uklart hvilken synd det er snakk om. Andre utfordringer er at kildene gir ulike definisjoner, eventuelt ingen, av lasten og setter forskjellige skiller mellom syndene. Utfordringene vil være mye av grunnlaget for diskusjonen. Hvilken forståelse om synd satt folk igjen med etter å ha hørt de tre lite overensstemmende presentasjonene?

For å begrense diskusjonen skal som sagt Alkuins følgesynder legges til side inntil videre. De vil bli omtalt på slutten av kapittelet, når øvrige synder skal diskuteres. Foreløpig holder det å vite at hovedlasten fører til andre synder. Det er også fristende å lese betydninger ut av konteksten og omgivelsene I *Tundals visjon*, men så langt det går skal kun den faktiske beskrivelsen av synden brukes.⁴⁰ Disse forklaringene får vi gjerne i form av tale fra engelen,

³⁹ GNH(a), 41

⁴⁰Jeg vil unngå å lese for mye inn i teksten, da dette kan bli litt søkt i forhold til hvordan folk oppfattet fortellingen på 1200-tallet.

Tundals veiviser. Rangeringen av syndene tas opp i kapittel 4, og vil ikke spille så stor rolle her. Tre sentrale, alvorlige synder skal granskes nøyere: *hovmod*, *griskhet* og *hor*, som alle er fremtredende i kildene som vist i *Tabell 2* og *Tabell 3*. De øvrige syndene tabellene inneholder vil bli omtalt og sammenlignet mer generelt, med utgangspunkt i egne problemstillinger.

Større enn seg selv

Hovmod er desidert den vanskeligste synden å finne fellestrekk og forskjeller ved, mye fordi man ofte kan finne igjen like beskrivelser av synden i to kilder, men kun én av kildene bruker termen *hovmod*. Det vil si at i en kilde settes *hovmod* direkte sammen med en konkret ond handling, mens i den andre kilden får man kun beskrevet den onde handlingen. Hovmodbegrepet utelates helt. For eksempel vektlegger Alkuin *tanken* bak handlingene, at hensikten kan være ond selv om handlingen er god. Han kaller dette for en hovmodig gjerning. Onde tanker bak gode gjerninger er også et tema i GNH(b), men det kalles ikke *hovmod*, det er bare syndig. Hovmodet fremmes også tidvis som den største av alle synder, og er et tema som tas opp i alle de tre kildene. Diskusjonen vil begrenses til noen spørsmål: hvordan beskrives synden som brudd på Guds lov? Hvordan arter hovmod seg?

Hvor *klart* presenteres hovmod som en synd? I ”Om dydene og lastene” skildres *hovmod* i to omganger, først under en egen overskrift ”Om hovmod”.⁴¹ Senere omtales synden i et eget avsnitt som introduserer de åtte hovedlastene, hvor den innledende setningen er ”den første åndelige last er hovmodet”.⁴² I *Tundals visjon* har kapittelet også en direkte henvisning til synden som nå skal skildres: ”Dalen og de hovmodiges straff”.⁴³ I GNH(b) brukes det ingen tilsvarende overskrifter som samler beskrivelsene på samme måte som i de to andre kildene. Men lasten nevnes eksplisitt i Moralpreken I, Jul II, Moralpreken II, Askeonsdag, Moralpreken IV, St. Mikael og englene og Striden mellom legemet og sjelen. Men som *Tabell 3* viser, er det tatt hensyn til flere begreper, som *selvgodhet*, *selvklokt overmøt*, *storaktighet*, *overmodighet* og *selvtilfredshet*. Årsaken til at disse ordene har blitt tatt med, er at det er få beskrivelser av *hovmod* i GNH(b). Hovmod er i seg selv, i alle fall i min forståelse, et abstrakt begrep uten et selvsagt innhold. I mangel av noen inngående forklaringer av hovmod i prekensamlingen, har synonymene blitt brukt i dette prosjektet fordi de kan *beskrive* hovmod og konkretisere synden. *Tundals visjon* og ”Om dydene og lastene” har samlet beskrivelsene

⁴¹ GNH(a), 27

⁴² GNH(a), 40

⁴³ *Tundals visjon*, 14

under overskrifter, men i GNH(b) er ”overskriftene” en stor del av selve beskrivelsen. Betydningen ligger her i selve ordet. Forsvinner synden i den store mengden av synder i GNH(b)? Det er ikke tilfelle, for hvis man jamfører *Tabell 3* nevnes denne synden dobbelt så mange ganger som lasten på andre plass. Hovmod er klart presentert som en synd i alle de tre kildene.

Beskrivelsene av selve hovmodet og handlingene synden innebar var nødvendig å opplyse om, da dette var et nytt begrep for legfolket. Hva er hovmod? Som sagt er de forskjellige ordvalgene i GNH(b) interessante. Samlingen støtter seg på bruk av varierende ordvalg, som *selvgodhet* og *overmot*, som alle er beskrivelser av hovmodige ”handlinger” og holdninger. Man kan trekke slutningen at variasjonen belyser ulike sider av lasten. Problemet er at det sjelden settes klare forbindelser mellom disse ordene og hovedlasten hovmod, de fremstilles ofte som enkeltstående ugjerninger og holdninger. For eksempel i Moralpreken I presenteres en liste med tittelen ”hovedsyndene”.⁴⁴ Her nevnes både *hovmod* og *selvgodhet*. Det sies ikke noe om disse er enkeltstående og selvstendige synder, eller om det er noen forbindelse mellom dem. Videre i den samme prekenen advares det også spesielt mot *selvklokt overmot*, ”for det var misunnelse og hovmod som gjorde at Guds engler styrtet fra himmelen og ble til svarte djevler”.⁴⁵ Slik kan man tolke selvklokt overmot som en beskrivelse av hvordan hovmod kan arte seg. Betyr dette at selvklokt overmot er det samme som misunnelse og hovmod? Prekenen gir ingen videre utdyping om dette. GNH(b) vil bli omtalt mer, men først skal Alkuins beskrivelse bli gjort rede for, siden han gir konkrete beskrivelser av hovmod. I alle fall er hans skildring satt direkte i forbindelse med synden, og disse framstillingene kan trekkes tilbake til GNH(b).

Alkuin redegjør for hva hovmod har rot i, som igjen er beskrivelsen av hvordan synden kan arte seg. Han har delt lasten i to, og den første, mest alvorlige delen av lasten har rot ”i ringeakt [hån] for Guds bud”.⁴⁶ Alkuin forklarer at man begår denne synden når man ”opphøyer seg selv på grunn av sine gode gjerninger, og tror seg selv bedre enn nesten; og jo bedre han tror han selv er, desto verre er han i virkeligheten”.⁴⁷ Man utfører ikke gode handlinger av kjærlighet, men for skryt. Det er nettopp mangelen på kjærlighet for Gud og mennesker som gjør synden alvorlig. Denne begrunnelsen gir Alkuin to steder i teksten, vi finner igjen den samme skildringen under den første overskriften der hovmodet presenteres.

⁴⁴ GNH(b), 49

⁴⁵ GNH(b), 49

⁴⁶ GNH(a), 40

⁴⁷ GNH(a), 40

Gode gjerninger blir onde fordi man ønsker skryt og ros fra andre, man gjør ikke godt av kjærlighet men av hovmod, som igjen betyr at ”sjelen forakter sin Skapers bud”.⁴⁸ Her forklares også at hovmodige ”ønsker å få ry for det han ikke selv har gjort, [...]”.⁴⁹ Den andre varianten av lasten slik Alkuin beskriver den, har ”sin rot i trass, som når et menneske ikke vil høre på den som er eldre”.⁵⁰ Denne beskrivelsen er meget konkret, trass er noe alle mennesker har følt på et eller annet tidspunkt, og det vil være hovmodig å la denne følelsen få spillerom.

Hvis man nå går tilbake til GNH(b) og dens varierende ordvalg, så fanger kilden opp mange av momentene i Alkuins beskrivelse. Selv om det ikke er noen direkte sammenheng mellom handling og *hovmod*, presenterer GNH(b) mye av den samme læren. Derfor blir ”Om dydene og lastene” et utgangspunkt for hva som blir forstått som *hovmod* i GNH(b). Som vist beskriver Alkuin til den onde tanken bak handlingen, og presenterer dette som et kjennetegn på hovmodig handling. Denne sammenhengen settes ikke i GNH(b), men *tanken bak handlingen* er et tema som tas opp. Det forkynnes at Gud dømmer etter viljen bak handlingen mer enn etter selve gjerningen.

Men la oss tenke vel over det som englene sa: ”Fred på jorden for de mennesker som har en god vilje!” Hvorfor sa de: ”Fred med dem som har god vilje!” og ikke ” – dem som gjør godt!” – om ikke fordi god vilje alltid bærer frukt i gode handlinger. [...]. Noen mennesker ser ut som om de gjør meget godt, og likevel oppnår de ikke denne freden, for de har ikke god vilje, men er ute etter belønning for sine gode gjerninger her på jorden.⁵¹

Slik forkynner GNH(b) de kristne holdningene, ikke bare handlingene. Denne læren får man også av *Tundals visjon*, og her mangler også sammenhengen med hovmod: ”Men Gud den Allmektige liker hverken ond gjerning eller ond hensikt”.⁵² I GNH(b) advares det også mot å skryte fordi dette fikk selv ikke englene lov til. Det vil være hovmodig.⁵³ Man skal heller ikke ”hovmode seg over dem som er svakere”.⁵⁴ Dette betyr antageligvis at man skal ikke tro at man er bedre enn sin neste, og det kan tolkes som en slags beskrivelse av synden. I GNH(b) er det lagt ved en tekst som heter Striden mellom legemet og sjelen. Her presenteres en dialog mellom sjelen og legemet som foregår etter at døden har inntruffet, og de venter på Guds dom. Sjelen anklager legemet for å ha ført et dårlig liv ved å nevne konkrete handlinger legemet angivelig gjorde, og disse vil føre sjelen til helvete. Likeså anklager legemet sjelen.

⁴⁸ GNH(a), 37

⁴⁹ GNH(a), 37

⁵⁰ GNH(a), 40

⁵¹ GNH(b), 54

⁵² *Tundals visjon*, 21

⁵³ GNH(b), 120

⁵⁴ GNH(b), 120

Noen av anklagene beskriver hovmodige handlinger indirekte, som ”du fornektet Gud”.⁵⁵ En annen beskrivelse fra samme tekst beskriver hvordan legemet angivelig hevet seg selv over alle andre mennesker: ”Du var mer overmodig enn en berserk og syntes selv du var høyere enn granen som står på toppen av fjellet og kan sees fra vidt omkring. De trærne som står nærmest, kan ikke trives på grunn av dens overmakt. [...]”.⁵⁶ Denne læren tok barna til den nå avdøde synderen videre, og syntes det var rett å slå ned på de som ikke ville bøye seg for dem. Slik kan ondskap gå i arv, barna lærer av sine foreldre, og man setter også deres frelse på spill. Hovmod hadde altså konsekvenser som gikk utover andre også. Hvis man sammenligner GNH(b) og ”Om dydene og lastene” slik, kan man finne noen beskrivelser av hovmod i prekensamlingen også. Men man finner få direkte koblinger mellom synden og handlingen. Tross dette er budskapet mye av det samme. Det spilte kanskje ikke så stor rolle om ”tittelen” til synden ikke er på plass? Og hvordan beskrives hovmod i *Tundals visjon*?

Ved første øyekast ser det ut til at *Tundals visjon* nærmest ignorerer synden, tross tittelen den er satt under: *Dalen og de hovmodiges straff*.⁵⁷ Alt man får vite om selve lasten er at straffen er for de ”hovmodige og brautende”.⁵⁸ Skildringen av selve straffen er kort. Tundal kommer til en avgrunn mellom to fjell, hvor en smal bro fører over gapet. Broen var lang, smal og ristet ”slik at ingen kunne komme over, hverken lærd eller leg, jomfru eller frue, unntagen hellige menn med et uklanderlig liv”.⁵⁹ Han ser mange sjeler falle ned, men dalbunnen var så dyp at han bare kunne høre knitring av flammene og skrik og jammer. Dette kan høres ille ut, men i forhold til all lemlesting og tortur vi får servert ellers i fortellingen, er dette lite imponerende. Det kommer frem at alle, utenom hellige menn med uklanderlige liv, faller ned i ilden. Dette er altså en synd de fleste av oss begår, alle har vært skyldige i å være hovmodige på en eller annen måte. Problemet er at vi får få beskrivelser i visjonen om *hvordan* synden begås. Vet man ikke dette blir det vanskelig å unngå den. Engelen pleier å forklare Tundal hva han ser, hvilken straff som skal gis og hvorfor straffen må være slik. Men ved dette stedet er engelen kort i sin tale, alt vi får vite er at her straffes de ”hovmodige og brautende”.

Brautende er et ord med kjent innhold, det betyr skryt og selvopphøyelse, men vil dette si i denne sammenhengen at hovmod går ut på det samme? Og betyr den korte og lite informative beskrivelsen at synden blir forbigått i stillhet i visjonen? Dette er ikke tilfelle.

⁵⁵ GNH(b), 132

⁵⁶ GNH(b), 133

⁵⁷ *Tundals visjon*, 14

⁵⁸ *Tundals visjon*, 15

⁵⁹ *Tundals visjon*, 14 – 15

For å se at synden blir tatt alvorlig i *Tundals visjon*, eller i alle fall en hovmodig handling, kan man se den i sammenheng med beskrivelsene i ”Om dydene og lastene”. ”Denne lasten har sin rot i ringeakt for Guds bud, [...]” sier Alkuin, altså man håner eller benekter Guds lov.⁶⁰ Hvis man tar tak i denne beskrivelsen og følger Tundal videre på ferden, møter man denne framstillingen. Senere befinner han seg i det innerste og dypeste helvete, hvor Satan ligger bundet fast og torturerer de sjelene som allerede er dømt til evig lidelse, i evig fravær fra Gud. Her straffes ”de som sier seg løs fra Guds lov og ikke vil vite av Hans virke”.⁶¹ Her er det ”både legfolk og klerker som synder og gjør mørkets gjerninger”.⁶² Alle har de begått synden slik Alkuin beskriver den: de har sett seg for gode til å la seg irettesette av Gud, og har hevet seg over Herrens lov. Å tro seg løs fra Guds lov og ikke ville vite noe av Guds virke, får ikke betegnelsen ”hovmod” i visjonen. Likevel viser det seg ut i fra beskrivelsen av de sjelene som er her, at det er nettopp denne synden de er skyldige i. Og slik har, hvis man trekker denne parallellen, *Tundals visjon* ikke bare ett, men to områder der det ble utført tortur for denne synden. Dette bringer diskusjonen over til hvor alvorlig denne synden ble ansett i forhold til de øvrige lastene, for tradisjonelt⁶³ er hovmod den verste. Gjenspeiler kildene dette?

I *Tundals visjon* finnes det to avstrafningsområder for hovmodige. Slik presenteres synden som mer alvorlig enn de øvrige syndene i kilden. I tillegg skiller sjelene i det innerste helvete seg fra sjelene som straffes tidligere. Ut i fra *Tabell 2* har Tundal allerede sett 8 tortursteder, han befinner seg nå på det niende området, og han får vite av engelen at ”Alle du har sett hittil, venter Guds dom. Men de sjelene du støter på herefter, har alt fått sin dom. [...]”.⁶⁴ Alle på plass en til åtte venter på dommen sin, de er i en slags renselsesprosess og har fremdeles mulighet til frelse. På plass ni, nederst, finner vi de som aldri skal forenes med Gud, ”og enhver som er bragt hit, må bli her evig”.⁶⁵

Men det skal understrekes at *Tundals visjon* ikke slår like hardt ned på begge variantene av hovmod. De som avviser Gud er fortapte, men de som er brautende, som Tundal møter på plass nr 3⁶⁶, begår en synd de fleste av oss begår. De som skrøt av seg selv har altså ikke forspilt sin frelse helt. Denne nyansen i beskrivelsen av hovmod finner man ikke i ”Om dydene og lastene”. Alkuin viser ikke til noen formildende forhold, og slår like hardt ned på

⁶⁰ GNH(a), 40

⁶¹ *Tundals visjon*, 42

⁶² *Tundals visjon*, 42

⁶³ <http://www.newadvent.org/cathen/14004b.htm> (4. Mars 2011)

⁶⁴ *Tundals visjon*, 34

⁶⁵ *Tundals visjon*, 42

⁶⁶ Jmf. *Tabell 2*

begge variantene, både det hovmodet som har rot i trass og det som kommer av ringeakt for Guds bud. Hvordan vet man at Alkuin slår hardere ned på hovmod? Kjært barn har mange navn i dette tilfellet, og han skiller lasten ut fra de øvrige lastene ved å gi mange titler. Hovmod er ”den første åndelige lasten”⁶⁷, ”alle synders opphav”⁶⁸, ”kongen over all ondskap”⁶⁹, og han sier direkte at ”den [hovmod] er verre enn andre laster, [...]”⁷⁰. Hovmod settes også i forbindelse med djevelen i ”Om dydene og lastene”: ”På grunn av den, [...], styrtet englene fra himmelen for å bli til djevler”⁷¹. Denne forbindelsen settes også i *Tundals visjon*, hvor det forklares at ”Hovmod gjorde at han falt fra himmelen ned i sitt fangehull”.⁷²

Å sette synden i forbindelse med djevelen kan virke forsterkende på hvor alvorlig synden er. I GNH(b) er derimot sammenhengen med djevelen den eneste måten man får vite at lasten er ille. Lasten settes i forbindelse med Antikrist, ”for det var misunnelse og hovmod som gjorde at Guds engler styrtet fra himmelen og ble til svarte djevler”⁷³, og ”som på grunn av sitt hovmod og sin storaktighet og begjær ble til djevler”⁷⁴. Det beskrives også at Antikrist vil bli drept, ”for det er rett at den som i hovmod ville reise seg mot Gud, blir drept av den engelen som gjennom navnet sitt [Mikael: hvem er lik Gud] viser at ingen er som Gud”.⁷⁵ I GNH(b) blir synden også satt i sammenheng med Adam, og er årsaken til at mennesket måtte forlate Paradis, til ”denne verdens elendighet”.⁷⁶ I Moralpreken I er det også som sagt en lengre liste over lastene, og etter den advares det spesielt mot selvklokt overmot.⁷⁷ I tilfellene med djevelen og Adam brøt begge Guds lov og mottok harde konsekvenser. Ellers beskrives hovmod *implisitt* som den verste av alle laster. Selv om beskrivelsene kan virke relativt overfladiske i forhold til de to andre kildene, så kompenserer GNH(b) med å ta opp synden ofte, altså gjentatt påminning. Dette er i alle fall tilfellet hvis man trekker inn alle synonymene som vist i *Tabell 3*.

Kombinert gir kildene en grundig presentasjon i hva *hovmod* innebærer av handlinger og holdninger, hvis man tillater seg å trekke overførte betydninger fra en kilde til en annen. Hver for seg har de tre kildene derimot meget forskjellige beskrivelser av synden. ”Om dydene og

⁶⁷ GNH(a), 40

⁶⁸ GNH(a), 37

⁶⁹ GNH(a), 40

⁷⁰ GNH(a), 37

⁷¹ GNH(a), 40

⁷² *Tundals visjon*, 42

⁷³ GNH(b), 49

⁷⁴ GNH(b), 75

⁷⁵ GNH(b), 118

⁷⁶ GNH(b), 82

⁷⁷ GNH(b), 49

lastene” beskriver to handlinger som er hovmodige: trass og ringeakt for Guds bud, og uthever hvordan en god handling blir ond om man vil høste skryt. Alkuin skiller ikke mellom disse to handlingene, begge er like alvorlige. *Tundals visjon* gir ingen konkret beskrivelse av handlinger som er hovmodige, bare at det i første omgang kan ha sammenheng med brauting. Å avvise Gud og Hans lov straffes meget hardt, men lasten kalles aldri hovmodig. GNH(b) gir heller ingen utredning om hva hovmod er. Det man lærer er at ingen er lik Gud. Djervelen forsøkte å hevde seg, og ble hardt straffet. Man får også vite at hovmod er et brudd på Guds lov, og er en lov Adam brøt og ble straffet for. Tross dette har GNH(b) med mange konkrete begreper som kan belyse forskjellige sider ved hovmod, og gir kanskje en økt forståelse av synden, hvis folk klarte å se forbindelsene selv.

Mye vil ha mer

Lysten på rikdom er en last som har fått mange navn i kildene, og beskrivelsene varierer mye på samme måten som i beskrivelsen av *hovmod*. GNH(b) beskriver riktignok trangen etter rikdom litt mer inngående enn hvordan den presenterte hovmod. Likevel ser man den samme variasjonen i valg av konkrete handlinger som kan beskrive selve synden, i stedet for å ha ett fellesbegrep. *Tundals visjon* er relativt knapp i denne beskrivelsen også, men synden får mer innhold gjennom beskrivelser andre steder i fortellingen. ”Om dydene og lastene” er igjen den mest systematiske i presentasjonen. Alkuin har samlet beskrivelsen av lasten under tittelen ”Om pengebegjær”⁷⁸, og definerer lasten klart:

Begjær etter penger vil si sterk trang til å samle seg rikdommer og å ha og beholde dem. Denne sykdommen er like umettelig som den vattersottige som tørster desto mer, jo mer han drikker. For slik er det også med det begjærlige mennesket: jo mer han har, jo mer vil han eie.⁷⁹

Alkuin sammenligner lasten med sykdommen vattersott.⁸⁰ Det gjør også GNH(b), som viser at

[...] du hadde den sykdommen som ikke noe menneske kan bli helbredet for, [...], det kaller vi vattersott. Desto mer han drikker, [...], desto mer tørster han, og aldri får han nok. På samme måte begjærte du stadig mer og mer, jo mer du hadde, derfor var dette en syndig gjerning”⁸¹.

⁷⁸ GNH(a), 41

⁷⁹ GNH(a), 41

⁸⁰ Sannsynligvis er det *vattersott*, en eldre betegnelse på ødem det er snakk om, og ikke *vattersott* som i mangel på bor hos kålroten.

⁸¹ GNH(b), 131

Et par ganger setter GNH(b) denne sykdomslignelsen til å betegne synden i seg selv: **havesyke**.⁸² I følge de to kildene gjør vatersott deg evig tørst, tross alt vannet du får i seg. På samme måten blir aldri syndere fornøyd med det de blir gitt eller klarer å kare til seg, de vil stadig ha mer. Ellers har ikke GNH(b) noen samlende begrep for lasten, utenom ”begjær”, men dette er et så vidt begrep at det har blitt utelatt i denne diskusjonen.

Som under beskrivelsen av hovmod, bruker GNH(b) igjen konkrete handlinger og termer som beskriver synden, og ordene er spredt rundt i samlingen. Det advares mot begjær etter gods, og dette begjæret er en av syndene djevelen fristet Adam og Kristus med.⁸³ Havesyke inkluderer også syndige handlinger som ”leie av gull eller sølv”⁸⁴ og at man ”skaffet seg gods på urett vis”.⁸⁵ I teksten Striden mellom legemet og sjelen er det detaljerte beskrivelser av alle de avskyelige måtene den avdøde hadde ervervet sin rikdom. ”Barna deres [grannene] og arvingene deres gjorde du fredløse, og du tok godset deres. Slik ondskap var det som fikk eiendommene dine til å vokse.”⁸⁶ Her hånes også legemet for at det trodde slik velstand var viktig: ”Hvor er pengene dine nå [etter døden], de som syntes deg så mye verd, og som du var vant til å samle og telle til stadighet? Hvor er nå sølvkarene som syntes deg så fagre? [...] Nå kan du ikke gjøre deg godt av noe av det; du kommer til å ligge her, stinkende og rått”.⁸⁷

I *Tundals visjon* er synderne samlet på en plass under tittelen ”De griske og deres straff”⁸⁸, men beskrivelsene av selve synden er like knapp som den tidligere viste skildringen av hovmod. Men i begynnelsen av *Tundals visjon* finner man også denne spotten, og dette hånet tas med, for den beskriver hvor unyttig verdslige rikdommer er, og gir en ekstra dimensjon i beskrivelsen av selve synden. Rett etter innsovningen finner noen djevler Tundal og ler av han for alt gullet og eiendelene han hadde satt så høyt i det verdslige liv.⁸⁹ Begår man denne synden, fokuserer man på feil type rikdom, og mennesket som begår synden latterliggjøres. For å gå tilbake til der de griske faktisk blir pint, forteller engelen at et begjærlig menneske ”som aldri synes det kan få nok og ikke tar til takke med hva Gud unner det, skal straffes slik. Jo mer slike folk eier, jo mer ser det ut til at de vil grafse til seg”.⁹⁰ Dette er riktig nok en litt

⁸² GNH(b), 53 og 131

⁸³ GNH(b), 82

⁸⁴ GNH(b), 94. I middelalderen forbød de kanoniske lovene å kreve renter på lån, og få profit (http://www.newadvent.org/cathen/15235c.htm) (21. februar 2011)

⁸⁵ GNH(b), 94

⁸⁶ GNH(b), 131

⁸⁷ GNH(b), 131

⁸⁸ *Tundals visjon*, 15

⁸⁹ *Tundals visjon*, 8

⁹⁰ *Tundals visjon*, 17

mer konkret beskrivelse av synden, sammenlignet med hovmod, men det som dominerer landskapet her er et enormt monster, Acheron, som er satt til å svelge griske mennesker. Sykdommen vatersott nevnes ikke i *Tundals visjon*, men udyret har den samme egenskapen. ”Så tørst er bestet at alt vann – [...] – ikke er nok til å gjøre det utørst.”⁹¹ Man forstår at denne ”sykdommen” er noe man ikke bør rammes av, men hvorfor er lasten så viktig å unngå?

Hvem det er en forbrytelse mot, kan besvare dette spørsmålet, og her spriker forklaringene. I *Tundals visjon* er kjernen i budskapet at en slik synder ”[...] ikke tar til takke med hva Gud unner det”.⁹² Utakknemlighet i forhold til Gud beskrives som den alvorligste siden av forbrytelsen. I GNH(b) er riktignok et av hovedordene *havesyke*, men igjen brukes det mange konkrete handlinger for å beskrive selve synden. Eksemplene er: ”skaffe seg gods på urett vis” og ”leie av gull eller sølv”, og alt det onde legemet hadde påført menneskene rundt seg i teksten Striden mellom legemet og sjelen. GNH(b) fokuserer mye på hvordan synden går utover *folk* ved å vise til de faktiske handlingene. For å finne ut hvordan Alkuin tar stilling til hvorfor det er en alvorlig synd, må man se på hans beskrivelse av syndene hovedlasten er rot til, altså følgesyndene. Blant annet tyveri, mord og mened er onde gjerninger mot andre. Nærværet av Gud trekkes også inn: ”likegladhet når det gjelder den fremtidige salighet [...]”.⁹³ Dette er en mer egosentrisk vinkling i forhold til *Tundals visjon*, det er selvet som rammes i forholdet til Gud. Alkuin dekker slik både hvordan lasten går utover folk, i tillegg til at det er et brudd mot Gud. Han viser at Herren følger med, og det er til slutt deg selv straffen går utover. Hjertet blir også hardt, altså ufølsomt, av denne synden, og man får uvilje til almisse og mangler medynk for de i nød. Til syvende og sist er det måten denne lasten rammer dine medmennesker som fremheves i teksten.

I beskrivelsen av hvordan synden arter seg gir de tre kildene den samme presentasjonen. Man synder når man stadig ønsker seg mer gods, uten å noen gang bli fornøyd med det man har. I GNH(b) utvides handlingsregisteret ved å ta med utlån av gull og sølv for å få profitt, samt å ta gods på urett vis. Det som skiller de tre kildene er *hvem* synden rammer. GNH(b) vektlegger alt det onde man gjør mot sine medmennesker. *Tundals visjon* viser de grusomme konsekvensene synden får for deg selv, mens ”Om dydene og lastene” inkluderer både urett mot medmennesker og Gud. Hvis man sammenligner hvordan kildene beskriver denne synden med *hovmod*, er de mer samstemte i skildringen. Man lærer stort sett det samme om hvordan

⁹¹ *Tundals visjon*, 17

⁹² *Tundals visjon*, 17

⁹³ GNH(a), 41

man begår synden, de spriker ikke like mye i sin forklaring og dekker det samme, og viktigste, kjennetegnet ved lasten: å aldri bli fornøyd. En annen forskjell fra skildringen av hovmod er at ”Om dydene og lastene” ikke går like hardt ut mot *pengebegjær* som mot *hovmod*. Man finner ikke de samme titlene, som ”kongen over all ondskap”. Derimot er Alkuin like systematisk i sin fremstilling, han viser først *hva* synden er i handling, så hvilke andre onder lasten er rot til og avslutter med hvordan man overvinner den. *Tundals visjon* redegjør grundigere for hva *grådighet* innebærer, og hvorfor sjelene her må straffes. Hvis man ser bort fra hovmod-parallellen til de som er i helvete, er selve torturen og det grufulle området mer detaljert beskrevet i forbindelse med grådighet. Tundal får også selv oppleve pinen. I *Tundals visjon* er det rett og slett lettere å forstå hvorfor grådighet er det viktigere å vokte seg mot enn hovmod, på grunn av den større oppmerksomheten og forklaringen synden har fått. Felles for skildringen av hovmod og grådighet i visjonen, er forbrytelsen man gjør mot Gud. Forskjellen i GNH(b) er at kilden nevner ikke *havesyke* like ofte som hovmod. Til gjengjeld er forklaringen grundigere i dette tilfellet. Årsaken er nok at synden er mer griperlig og konkret enn hovmod, og har til og med fått en slags tittel: *havesyke*. Igjen brukes flere konkrete handlinger til å skildre ulike sider ved lasten, uten å kalle det for grådighet eller *havesyke*, men vinningen en enkeltperson får av handlingen gir alle beskrivelsene i GNH(b) en felles ramme.

Kropp er ikke topp

Lastene omhandler ofte menneskelig natur, lyster og tanker som må tøyles, og kjødets lyst er intet unntak. Driften må holdes i sjakk, og begjær kan sette din sjels frelse på spill, men hvordan skildrer kildene denne lysten? Får man noen forklaring på hvilke handlinger det er snakk om, og hvorfor er den seksuelle driften syndig? I *Tundals visjon* er alle synderne som har fulgt kroppens higen samlet på et sted. Her er ”straffen for fråtsing og utukt”.⁹⁴ Disse kan ses på som menneskers to grunnleggende hoveddrifter, mat og sex, men hva sies om det sistnevnte? Det får vi kun vite gjennom Tundal sin opplevelse. Her sendes han straks inn til torturistene og straffen. Demoner i slakterskikkelser og andre udyr skildres, sammen med deres horrible torturredskaper, og det er kun torturen som gir oss en idé om ugjerningens form: ”De [menn og kvinner] ble pint i kjønnsdelene – gnaget i stykker mellom lårene”.⁹⁵ Ulempen er at man får ikke vite *hva* utukt faktisk innebærer, hvilke konkrete handlinger sjelene er skyldige i. Har de for eksempel begjært en annen i tankene sine, eller med handling

⁹⁴ *Tundals visjon*, 23

⁹⁵ *Tundals visjon*, 25

brutt ekteskapspakten? Kilden gir ingen svar, kun at sjelene fortjener å bli lemlestet i kjønnnet. Årsaken engelen gir for all piningen, som inkluderer fråtsing, er i en tale rett etter at Tundal har unnsloppet straffen: "[...] Folk burde føle trang til å elske Gud slik at de kan slippe å pines så fryktelig. [...]".⁹⁶

Alkuin redegjør for denne lasten under tittelen "Om hor".⁹⁷ Han begynner med en definisjon: "Hor kalles all den legemlige urenhet som skriver seg fra utemmede lyster og en svak vilje, som lever etter det legemet krever av synd. [...]".⁹⁸ Denne vide forklaringen begrenses med at hor innebærer "[...] legemlig omgang med en hvilken som helst kvinne, eller enhver annen form for urenhet for å tilfredsstille ens brennende begjær".⁹⁹ Hva den siste delen av setningen vil si utdypes ikke, og den kan virke like ullen som beskrivelsen av *utukt* i *Tundals visjon*. Det man lærer er at man skal holde seg til én kvinne. Alkuin forsøker å vise hvor alvorlig denne lasten er, for dette er første gang i hans hovedlastpresentasjon at en av løsningene på problemet er "tanken på den evige ild og ved frykt for den nærværende Gud".¹⁰⁰ Vanligvis er det mer godhjertede hjelpemidler som skal til, som håpet om evig salighet¹⁰¹ og å gjøre gode gjerninger¹⁰². Det bør understrekes at pinslene ikke vektlegges noe videre i hans skildring.

GNH(b) bruker også begrepet hor ved flere anledninger, men det gis ingen utdypning i prekenens kontekst når synden nevnes. I for eksempel Moralpreken I er hor et ledd i en liste over synder man skal vokte seg for.¹⁰³ I den andre dommedagsprekenen fortelles det om "de menneskene som elsker hor [...]"¹⁰⁴ ikke forstod alvorret i synden, for de hørte på lærde menn som forkynnet om helvete som om de var kvinner som ville skremme barnet sitt. I teksten Striden mellom legemet og sjelen lyder anklagen "Din lyst på hor kunne aldri stilles".¹⁰⁵ I Moralpreken III er kirken lik Paradis, derfor får ikke horkarer komme inn.¹⁰⁶ Ved ingen av disse tilfellene får man noen utdypning av hva *hor* innebærer. For selv om det er naturlig å tenke på seksuelle handlinger utenfor ekteskapet, kan det innebære alt fra urenlige tanker til full utskielse med en kvinne man ikke er gift med.¹⁰⁷ En skulle tro at beskjedene skulle være

⁹⁶ *Tundals visjon*, 26

⁹⁷ GNH(a), 40

⁹⁸ GNH(a), 40

⁹⁹ GNH(a), 41

¹⁰⁰ GNH(a), 41

¹⁰¹ GNH(a), 41 (Om pengebegjær)

¹⁰² GNH(a), 40 (Om grådighet)

¹⁰³ GNH(b), 49

¹⁰⁴ GNH(b), 129

¹⁰⁵ GNH(b), 132

¹⁰⁶ GNH(b), 80

¹⁰⁷ Denne synden forbindes ofte med menns seksualitet

litt klarere, hvis konsekvensen av synden var en enveisbillett til helvete. Moralpreken IV er den eneste prekenen som er litt mer direkte i beskrivelsene. Her finner man igjen en lengre liste over alle lastene man må vokte seg for. *Ekteskapsbrudd*, *begjær etter kvinner* og *kåthet* er alle med i listen.¹⁰⁸ Noen konkret sammenheng mellom disse og *hor* vises ikke, men alle kan settes i forbindelse med seksuelle lyster. Det kan hende at de fleste av disse forbrytelsene har en sammenheng med at ekteskapsbrudd var sett på som svært alvorlig. Årsaken er at ekteskapet, i alle fall på dette tidspunktet i den katolske kirkehistorie, var ett av sakramentene innsatt av Gud.¹⁰⁹ Og i sammenheng med at horkarer ikke fikk komme inn i kirken, eller Paradis som den ble sammenlignet med over, gjaldt det samme også for mordere. Å stille disse to handlingene på lik linje slik kan virke litt merkelig, men ser man på ekteskapet som et sakrament, kan det være forklaringen.

I de tre kildenes presentasjon av *hor* er forklaringene sprikende. *Tundals visjon* gir ingen skildringer av utukt. Man får ikke vite hvilke handlinger sjelene har begått for å fortjene denne straffen. Derimot er ”Om dydene og lastene” den kilden som kommer raskest ut med å definere lysten, og fokuset er på legemlig omgang med hvilken en hvilken som helst kvinne. Handlingen kan tolkes som et brudd på ekteskapspakten, men dette sies ikke direkte. I motsetning til *Tundals visjon*, som plasserer fråtsere og utuktige på ett sted, behandler Alkuin *hor* som et tema for seg selv. Årsaken ser ut til å være at storspising¹¹⁰ og *hor* er to forskjellige laster med separate konsekvenser, som dermed krever forskjellige løsninger. Som sagt er dette det eneste tilfellet i ”Om dydene og lastene” der man blir minnet på helvetesilden, og det er en god grunn til å tro at Alkuin tok denne synden svært alvorlig. Ellers er Alkuin systematisk som i de øvrige beskrivelsene sine, og han viser noen følgesynder denne lasten bringer med seg, som ”[...] kåthet og frekk spøk [...]”.¹¹¹ Dette er beskrivelser av ”konkrete” handlinger som hovedlasten avler. Motsatt bruker GNH(b) igjen ord som er handlinger til å beskrive selve synden. Man kan si at det er denne kilden som kanskje kommer nærmest årsaken til at *hor* er så ille, fordi den trekker inn ekteskapsbrudd.

Mengder av synd

Syndene over er bare en dråpe i havet av handlinger og tanker man skal vokte seg for. For å rekapitulere litt: I ”Om dydene og lastene” beskrives først og fremst hovedlastene, deretter nevnes alle syndene hovedlasten kan føre med seg. For eksempel er *sinne* ”roten til kjejl og

¹⁰⁸ GNH(b), 94

¹⁰⁹ <http://www.newadvent.org/cathen/09707a.htm> (23. februar 2011)

¹¹⁰ GNH(a), 40 (Om grådighet)

¹¹¹ GNH(a), 41

munnhuggeri og tretter, fiendskap og gudsbespottelse, drap, hevntrang, nag over krenkelse".¹¹² Alkuin konkretiserer synden blant annet ved å vise til andre handlinger. På denne måten forklarer han hvordan sinne kan arte seg, men her har kun den første definisjonen han presenterer blitt med i diskusjonen. GNH(b) nevner svært mange laster, men fanger på sin måte opp ganske mange aspekter av "sinne" hvis man ser på "vrede"-raden i *Tabell 3*. Nå skal det sies at denne tabellen er kunstig satt opp, og jeg har latt meg farge av Alkuins måte å samle lastene på. Poenget er at disse to kildene "fanger opp" flere av de samme sidene av en last, selv om GNH(b) ikke nødvendigvis lager disse sammenhengene for deg. GNH(b) orienterer seg mer rundt konkrete handlinger, heller enn "bare" å vise til en overordnet hovedlast. *Tundals visjon* skiller seg ut fra de to andre kildene, fordi den presenterer et begrenset register av synder.

Tre hovedlaster har blitt diskutert: hovmod, higen etter gods og hor. Men hvilke øvrige temaer tar de tre kildene opp? Resten av lastene skal diskuteres videre. Hvis man ser på *Tabell 2* og *Tabell 3*, er det et ganske omfattende synderegister å forholde seg til, så diskusjonen vil begrenses til noen temaer: Hvordan beskrives uvilje til bot og anger? Var det flere kroppslige lyster man skulle vokte seg for? Er det alvorligere å begå ugjerninger mot kirken og Gud enn mot andre mennesker?

Anger omtales ofte som en dyd og en nødvendighet for å bli fri for synd, omvendt blir det en synd å **ikke angre eller gjøre bot** for sine ugjerninger. I "Om dydene og lastene" skildres ikke unnværelsen av bot og anger som en hovedlast, det er ikke en gang en følgesynd. Altså skildres anger kun som en dyd i Alkuins tekst. Anger er også en dyd i de to andre kildene, men mangel på bot presenteres i høy grad også som en synd. På straffestedet med tittelen "Om straffen for dem som hoper opp synd på synd"¹¹³ i *Tundals visjon*, venter et grufullt gjel fullt av smier, med uhyggelige smeder i. Tundal selv straffes her, han smeltes om og bankes sammen med tusener av andre sjeler. Igjen er det få beskrivelser av hva sjelene faktisk har gjort, men vi får vite at Tundal straffes fordi han har levd for å nyte.¹¹⁴ Torturmetodene forteller heller ingenting om hvordan forbrytelsene har foregått, her behandles sjelene som gjenstander en smed kan smelte og hamre løs på. Hvis man trekker tittelen inn, *Om straffen for dem som hoper opp synd på synd*, kan man få en idé. De som pines her, har ikke brydd seg om at de syndet, lik Tundal selv, og har dermed ikke vist noen anger. Disse sjelene befinner

¹¹² GNH(a), 41

¹¹³ *Tundals visjon*, 31

¹¹⁴ *Tundals visjon*, 32

seg på plass nummer åtte i *Tabell 2*, og får da den nest strengeste straffen. Litt tidligere i visjonen, ved fråtsing og utukt-området, holder engelen en tale hvor han forklarer Tundal hvorfor folk straffes av Gud, og her tas temaet opp: ”Men de som syndet og ikke gjorde bot mens de var i live, blir ikke straffet av Gud om de bare angret. Ved Hans nåde blir de reddet. Men en viss tukt bør sjelen ha”.¹¹⁵ Her presenteres en løsning, og man får vite hvordan man kan minske torturen: gjør opp for dine synder før du dør.

I GNH(b) er uvilje til bot, anger og gjentagelse av synd den lasten som omtales nest oftest i hele samlingen.¹¹⁶ Her er ”dårlig vilje til å akte seg for synd”¹¹⁷ et hyppig omtalt tema. Beskrivelsene er noen ganger enkle, som det akkurat nevnte sitatet. Det er et ledd i en lengre liste over flere synder og utdypes ikke i konteksten. Andre steder beskrives konsekvensene av synden. Hva skjer med de som gjorde mange lovbrudd, ”men aldri gjorde bot eller angret sine ugjerninger? Hva annet kan de gjøre enn å brenne i helvete i all evighet?”¹¹⁸ Den samme straffen får de som ikke gjorde ”bot for sine synder og ugjerninger”.¹¹⁹ Å bøte før døden inntraff er en hyppig påminning man får flere ganger i GNH(b), for de som forlater ”denne verden med uoppgjort synd og hovedsynder; de vil bli drevet til helvetes kvaler [...]”.¹²⁰ Slik får synderen en tidsfrist fra Gud¹²¹, for de som ”[...] ikke vil gjøre bot, men blir sittende i denne synden til sin dødsdag, de har ingen del i himmelen med Gud”¹²². I GNH(b) fortelles det også at det å slutte å synde og begynne med gode handlinger holder ikke. Man *må* til en prest som kan lege såret synden har gitt sjelen.¹²³ Angeren er heller ikke oppriktig om man ”synder ofte og ofte går til skrifte, men likevel gjentar misgjerningene sine, han tenner Guds vrede mot seg [...]”.¹²⁴

I *Tundals visjon* nevnes ikke botsøvelse eller anger når Tundal får oppleve straffen. Man får bare vite at det er ille å hope opp synd på synd gjennom overskriften. Angeren trekkes inn som en *løsning* litt tidligere i visjonen. Men det åttende avstrafningsområdet har en meget hard straff, så dette er den nest alvorligste lasten som beskrives i hele fortellingen. GNH(b) derimot trekker inn unnlattelse av botsøvelsen som en synd i seg selv, og viser at en er

¹¹⁵ *Tundals visjon*, 26

¹¹⁶ Jmf. *Tabell 3*

¹¹⁷ GNH(b), 94

¹¹⁸ GNH(b), 76

¹¹⁹ GNH(b), 106

¹²⁰ GNH(b), 80

¹²¹ GNH(b), 139

¹²² GNH(b), 47

¹²³ GNH(b), 80 – 81

¹²⁴ GNH(b), 139

avhengig av en prest for å oppnå en ren sjel og syndsforlatelse. Du må også mene at du angret, handlingen må være oppriktig, slik at du ikke gjentar synden. En annen forskjell mellom de to fremstillingene er at selv om straffen er hard i *Tundals visjon*, så har disse sjelene fremdeles en mulighet for frelse. Det er ikke før Tundal kommer inn i helvete at man får se de evig fordømte sjelene. I GNH(b) trues det relativt ofte med helvete i denne sammenheng, disse sjelene er fortapte, de har mistet sin sjanse.

Men begge kildene viser det tyngende alvorret ved å ikke gjøre bot. Beskrivelsen GNH(b) har i dette tilfellet, i forhold til skildringer av andre laster, dekker et større spekter av synden enn ellers. Her trekkes inn hvordan man må gå til presten, altså en løsning (og det er en synd hvis du ikke følger løsningen), og den forteller hva konsekvensene blir hvis du ikke er rask med å angre. *Tundals visjon* har igjen mer fokus på alle de grusomme måtene sjelen tortureres på, og det er dette som males ut i det vide og det brede. Årsaken til at disse to kildene fremmer faren ved å samle opp synder, og ikke be om syndsforlatelse som fremmes spesielt i GNH(b), kan ha sammenheng med at det var viktig å sikre kirken som en institusjon i samfunnet. I GNH(b) vises hvordan mennesket var avhengig av kirke og prest, for frelse fikk man ved å gjøre opp for seg for disse. Hvorfor trekker ikke ”Om dydene og lastene” inn bot som en synd for å støtte opp om geistlige, slik *Tundals visjon* og GNH(b) gjør? Alkuin omtaler som nevnt også anger, ikke i hovedlastpresentasjonen, men som en dyd. Grev Wido, som ønsket opplæring av Alkuin, har allerede henvendt seg til en geistlig, og kanskje derfor er vinklingen av uvilje til anger overflødig?

Hvilke andre **kroppslige lyster**, utenom seksualdriften, beskrives som synd i kildene? I *Tundals visjon* er de som har fråtset og vært utuktige som sagt samlet på samme sted.¹²⁵ Vi får få beskrivelser av selve synden *fråtsing*, men her mottar synderne en relativt ironisk straff. Den øverste herren på dette torturområdet het *Pristin*, og Dietrichson forklarer i etterordet at navnet kommer fra latin og betyr møller eller baker, noe som passer fordi ”det er en slags bakerovn Tundal er inne i”.¹²⁶ Synderne her, som sannsynligvis har mesket seg med mat og drikke, blir torturert i en bakerovn. Fryktelige slaktere, et annet matrelatert yrke, står for plagingen, og dette kan ses på som ganske svart humor. Her er det igjen torturen som står i fokus. Det er heller ingen flere beskrivelser av selve synden, men det skal sies at begrepet *fråtsing* har et konkret innhold man antagelig visste hva innebar: spise mer enn man trengte.

¹²⁵ *Tundals visjon*, 23

¹²⁶ Dietrichson 2009, 127

Tundals visjon tar kun opp fråtsing, og det tidligere diskuterte utuktige, i forbindelse med legemlige lyster.

Alkuin tar for seg *grådighet*¹²⁷ i ”Om dydene og lastene”, og presiserer i første setning at det er snakk om *storspising*. Lasten beskrives som den første legemlige last fordi ”den var årsaken til at de første mennesker forspilte saligheten i Paradiset, da de ble drevet ut derfra og inn i dette livs jammer og elendighet”.¹²⁸ Det var den første synden mennesket begikk. Alkuin beskriver så tre måter grådighet kan få makt over mennesket. Den første er når man haster med å komme til bords og spiser før det sømmer seg. Den andre måten er når man ber om bedre mat enn hva kroppen trenger eller samfunnsrangen tilsier, og til slutt hvis man spiser eller drikker mer enn hva som er godt for helsa.¹²⁹ En annen synd Alkuin tar opp som har med kroppslige lyster, eller fraværet av noen lyster i det hele tatt, er *dovenskap*.¹³⁰ Denne lasten vil bli nærmere sett på i kapittel 5, da denne er spesielt rettet mot kirkens menn.

I GNH(b) ligger *begjær* i generell betydning på delt andre plass med uvilje til bot, hvis man ser på *Tabell 3*. Begjær og lyst meget alvorlig, men det gis ingen beskrivelse av *hvilket* begjær det er snakk om. Poenget blir kanskje at det var et forbud mot alt man kunne begjære, men visste en ikke får lov til (som begjær av kvinner, gods og drikk). Dette forbudet forsterkes ved at begrepet *begjær* nevnes så hyppig, tross mangel på forklaring i konteksten. Videre, i likhet med ”Om dydene og lastene”, advares det mot fråtsing og drikking i GNH(b). Prekenen Askeonsdag¹³¹ omtaler fråtsing mest inngående i homiliesamlingen. Dette er naturlig nok fordi dette tema er aktuelt da prekenen innleder fastetiden før påske.¹³² Her beskrives det at djevelen seiret over Adam blant annet med fristelsen av fråtsing.¹³³ Vanskene denne synden har påført menneskene skildres også: ”Mens Adam ikke spiste, var han salig i Paradis, men da han hadde spist, ble han drevet ut av saligheten og inn i denne verdens elendighet”.¹³⁴ I den første juleprekenen advares det mot fråtsing av både mat og drikk, og dette begrunnes med at ”Der hvor drikken hersker over mennesket, der hersker djevelen”. Den fortsetter med at man må bøte og angre for disse syndene før man dør, ellers får man ikke komme til himmelen.¹³⁵ *Drikk* og *drukkenskap* er også et av leddene i syndelistene i den første og fjerde

¹²⁷ GNH(a), 40

¹²⁸ GNH(a), 40

¹²⁹ GNH(a), 40

¹³⁰ GNH(a), 42

¹³¹ GNH(b), 81ff

¹³² Gunnes 1971, 170

¹³³ GNH(b), 82

¹³⁴ GNH(b), 82

¹³⁵ GNH(b), 47

moralprekenen¹³⁶, og de som blant annet elsker *drikkelag* venter helvete på i den andre dommedagsprekenen¹³⁷. GNH(b) omtaler også to andre laster som betegnes som legemlige lyster, nemlig makelighet¹³⁸ og forfengeligheit, begge fra listen i Moralpreken IV.¹³⁹ Disse to syndene gis ikke noen utdypning i konteksten.

Alle de tre kildene fokuserer på fråtsing som en synd, og presenterer denne synden som alvorlig. I *Tundals visjon* har Tundal passert over halve nedstigningen mot helvete, noe som gjør denne synden til en av de verre. Alkuin betegner den som den første legemlige hovedlasten, og GNH(b) viser at man kan komme til helvete. Forskjellene mellom de tre kildene er at *Tundals visjon* ikke går inn på beskrivelser av synden, vi vet bare at det er *fråtsing* det er snakk om. Alkuin skildrer at det er flere måter lasten kan få makt over mennesket, og skiller seg slik ut fra de to andre kildene. Det er altså ikke *bare* snakk om storspising i seg selv, man kan for eksempel være stor på det og be om bevertning som ikke har samsvar med din rang i samfunnet. I ”Om dydene og lastene” nevnes at det ikke er bra å ta mer drikkevarer enn som er gagnlig for helsa, mens i GNH(b) er drukkenskap faktisk et hyppig emne, og omtales oftere enn storspising. Drikking i seg selv er årsak nok til å utestenge deg fra himmelen. GNH(b) skiller seg også ut ved å trekke inn lastene makelighet og forfengeligheit, selv om de kanskje forsvinner litt i oppramsingen som står i Moralpreken IV.

Det har blitt vist at *Tundals visjon* nok en gang legger hovedvekten på selve torturen istedenfor å skildre lasten. Forskjellen i dette tilfellet, i forhold til synden *utukt* som er diskutert tidligere, er at *fråtsing* er et begrep som er mer konkret, og folk hadde alt et forhold til det. ”Om dydene og lastene” er igjen systematisk i fremstillingen av lasten hvor fremgangsmåten er lik som ellers, bortsett fra at lasten omtales og beskrives som den første legemlige lasten. GNH(b) bruker ikke like mange varierte begreper som GNH(b) vanligvis gjør, den bruker bare ordene ”fråtsing” og ”drikking”. Det er rimelig å tro at det ikke var nødvendig med den omfattende mengden av ord i dette tilfellet, fordi, som vist over, fråtsing og drikking er konkrete begreper som forklarer innholdet av synden godt.

Syndene som er diskutert så langt gir store konsekvenser for deg selv, spesielt med tanke på hva som skal skje med deg etter din død. De tre kildene tar også opp onde handlingene du gjør

¹³⁶ GNH(b), 94

¹³⁷ GNH(b), 129

¹³⁸ Tolkes her som latskap

¹³⁹ GNH(b), 93

som rammer først og fremst andre. Nå blir du selvfølgelig dømt for disse syndene også, men du har i tillegg begått et brudd som rammer flere enn bare deg selv. Den videre diskusjonen skal ta opp hva kildene mest fokus legger på: **onde handlinger mot kirken og Gud eller onde handlinger mot andre mennesker?** Nå kan man også si at et brudd mot Guds lov er et brudd mot Gud, altså er ugjerninger mot andre mennesker også et brudd mot Herren.¹⁴⁰ Det som skal undersøkes er imidlertid *hvem* som rammes direkte og hvordan syndene vektlegges.

I *Tundals visjon* er det *manddraperne* Tundal møter først på reisen.¹⁴¹ Deretter kommer han til stedet hvor *kjeltringer og bedragere* pines.¹⁴² Disse får sin straff, vær trygg, men det er bemerkelsesverdig at disse synderne er presentert så tidlig plassert i visjonen, allerede på plass 1 og 2 i *Tabell 2*. De kommende syndene straffes altså hardere. Torturbeskrivelsene av *kjeltringer og bedragere* er ganske kort, men her får vi vite hva de er skyldige i. Engelen forteller at ”Det er tyver som pines på denne måten, og de som tar godset fra folk mot deres vilje eller narrer andre på bedragersk vis og lurert til seg deres eiendeler ved falskhet og list”.¹⁴³ Alle her har røvet og lurt andre mennesker, og de må betale med å bli kastet av djevlene i mellom ild og kald snø. At morderne, ”de som har slått ihjel sin far eller mor eller bror, eller som er blitt skyldige i noe menneskes død”¹⁴⁴, er plassert *først* i fortellingen er merkelig, disse får de mildeste straffene. Tyver og røvere kommer på plass nummer to. Det kan virke som om å frarøve folks eiendom og ting bør straffes hardere enn å frarøve deres liv. Engelen forteller likevel noe unikt ved straffen morderne får: ”De skal aldri slippe bort herfra, for denne straff skal aldri ta slutt.”¹⁴⁵ Denne opplysningen er spesiell, fordi vi, som nevnt tidligere, får også vite at alle som straffes utenfor helvete ikke har fått sin dom av Gud enda. Noen logisk forklaring på dette kan jeg ikke finne, men det tyder på at drap ikke tas så lett på likevel. Drap omtales også senere i *Tundals visjon*, hvilket kan være årsaken til at mord ikke får så stor oppmerksomhet i selve nedstigningen mot helvete. Ved å gi en grundigere forklaring senere i fortellingen, kan de andre syndene få mer oppmerksomhet.

At straffen for drap aldri tar slutt kan bety at straffen vedvarer etter dommedag, men man får ikke noen videre utdypning. Som vist er mord et tema som får oppmerksomhet igjen etter Tundal har vært i helvete, og er på vei opp mot himmelen. I en av himmelens forgårder ser han Kong Cormake, som blant annet blir hyllet og stort sett har det behagelig, men kongen

¹⁴⁰ GNH(b), 129

¹⁴¹ *Tundals visjon*, 12

¹⁴² *Tundals visjon*, 13

¹⁴³ *Tundals visjon*, 14

¹⁴⁴ *Tundals visjon*, 13

¹⁴⁵ *Tundals visjon*, 13

straffes tre timer om dagen for et drap han beordret.¹⁴⁶ Straffens hans for mord innebærer å ha på seg en hårskjorte som er svært ubehagelig. Dette er en straff han fortsatt må lide, selv om han stort sett er rensset for sine andre synder. I tillegg står kongen opp til navlen i ild fordi han brøt bryllupsløftet sitt. Han straffes altså fremdeles for to synder. Antagelig må ilden ha føltet mye verre enn en hårskjorte, selv om det er et subjektivt innspill. Dette bringer opp spørsmålet om hvorfor straffen for drap og utukt så forskjellig? En spekulasjon er at et brudd av bryllupsløftet var et brudd mot et sakrament innsatt av kirken, og løftet var gitt i en kirke under Guds åsyn.

Det er flest synder i *Tundals visjon* som omhandler brudd mot kirken eller Gud på en eller annen måte, og disse synderne er plassert i nærheten av eller i helvete. *Tyver og røvere* (må ikke forveksles med *kjeltringer og bedragere*) er de som røver fra folk det de eier, og kanskje viktigere: stjeler fra leg eller lærd eller fra kirken eller vil gjøre dem noe urett.¹⁴⁷ Noen er så skruppelløse at de ”vil ikke engang skåne kirken. [...] Helligbrøde kaller folk det. De som gjør urett eller skurkestreker på fredlyst sted eller volder ødeleggelse på et sted som er viet troen, [...]”¹⁴⁸ Her møter vi også en mann som har prøvd å lure seg unna tienden, noe han straffes for. Munker og nonner straffes også hardt for å bryte ordensløftene sine skal også legges til, men denne straffen skal omtales grundigere i kapittel 5. Selv om det er omtalt tidligere, skal også ”de som sier seg løs fra Guds lov og ikke vil vite av hans virke” og ”de som hoper opp synd på synd” nevnes. Visjonen beskriver syndere som har gjort urett mot både mennesker og kirken, men helhetlig slås de sistnevnte hardest ned på.

I ”Om dydene og lastene” går det ikke å dømme hvem som rammes ut fra titlene til hovedlastene, men *følgesyndene* som hovedlasten er rot til kan gi noen svar. Fokuset i kilden ligger på de dårlige egenskapene man påfører seg selv, som følgesynden *feighet* fra hovedlasten mismot¹⁴⁹, *tåpelighet* fra grådighet¹⁵⁰ og *rotløshet* fra dovenskap¹⁵¹. Disse dårlige egenskapene hos en selv kan selvfølgelig også være til sjenanse for andre, som *tåpelighet* og *tomt snakk* fra grådighet.¹⁵² Ser man bort i fra disse, og holder seg til de syndene som rammer folk eller kirke direkte, er det definitivt måten syndene rammer andre mennesker som er i flertall. Det er litt over tjue ugjerninger som rammer andre mennesker, i forhold til seks som

¹⁴⁶ *Tundals visjon*, 51

¹⁴⁷ *Tundals visjon*, 19

¹⁴⁸ *Tundals visjon*, 20

¹⁴⁹ GNH(a), 42

¹⁵⁰ GNH(a), 40

¹⁵¹ GNH(a), 42

¹⁵² GNH(a), 40

rammer kirke eller Gud direkte. Hovedlastene som inneholder flest av disse ugjerningene mot andre mennesker er hovmod, sinne og pengebegjær. Fra hovmod kommer uvilje ”til å ikke høre på de som er eldre. [...] ulydighet, freidighet¹⁵³ og trass, uvennskap [...]”¹⁵⁴ Sinne ”er roten til kjekl og munnhuggeri og tretter, fiendskap [...], drap, hevntvang, nag over krenkelser¹⁵⁵.”¹⁵⁶ Pengebegjær er den hovedlasten som inneholder flest konsekvenser for ens medmennesker: ”[...] tyveri, røveri, mord, løgn, mened, ran, vold, ufred, urettferdige dommer, ringeakt for det som er sant [...] viser ikke miskunn, den gir ingen almisser og viser ingen medynk mot dem som er i nød”¹⁵⁷ Videre beskriver Alkuin ingen synder som går utover selve kirken som institusjon, men når det først er en følgesynd som trekkes inn, er det selveste Gud du rammer. Det er seks slike laster som gjelder Herren direkte: Hovmod kommer fra *ringeakt for Guds bud* og ellers fører hovmodet til *kjetteri*.¹⁵⁸ Hor fører til *uvilje mot Guds bud*¹⁵⁹, sinne til *gudsbespottelse*¹⁶⁰, og æresyke fører til *skinn av gode gjerninger og ikke gi Gud æren*¹⁶¹.

I GNH(b) kan man se ut fra *Tabell 3* at det nevnes flere synder som rammer andre mennesker enn Gud eller kirke. Videre omtales synder som rammer andre mennesker omtrent like ofte som ugjerningene som rammer synderen. Måten syndene går ut over andre mennesker på, er blant annet når man skaffer seg gods på urett vis, gir falske dommer og begår drap. I GNH(b) trekkes Gud og kirke inn på flere måter enn i de to andre kildene. Noen synder man begår mot Gud direkte er for eksempel når du forneker Herren¹⁶², i hovmod vil reise seg mot Han¹⁶³, aldri være trofast mot Gud¹⁶⁴ eller hvis man tar tiendedelen, altså tienden, fra Kristus¹⁶⁵. GNH(b) beskriver enda flere ugjerninger man gjør direkte mot kirken og dens menn. Moralpreken I tar opp noen eksempler, som tyveri og ran fra kirker. I prekenen refsers de som bråker og farer med upassende oppførsel i Guds hus og ikke lytter under gudstjenesten eller høytidene.¹⁶⁶ Å rane hellige steder er grunn nok til å brenne i helvete, forkynnes i

¹⁵³ Kan bety frekk og oppesen ved negativt bruk av ordet.

¹⁵⁴ GNH(a), 40

¹⁵⁵ Dette naget kan gå utover andre.

¹⁵⁶ GNH(a), 41

¹⁵⁷ GNH(a), 41

¹⁵⁸ GNH(a), 40

¹⁵⁹ GNH(a), 41

¹⁶⁰ GNH(a), 41

¹⁶¹ GNH(a), 43

¹⁶² GNH(b), 132

¹⁶³ GNH(b), 118

¹⁶⁴ GNH(b), 131

¹⁶⁵ GNH(b), 127

¹⁶⁶ GNH(b), 49

Moralpreken II.¹⁶⁷ GNH(b) slår også et slag mot overtro, det er spesielt den første og fjerde moralprekenen som tar for seg dette temaet. Det skal sies at syndene ramses opp i lengre syndelister, så det er ikke noen videre utdyping av ugjerningene i konteksten. Det advares også mot å ”tro på trollkjerringer og alle deres gjerninger, legeråd eller spådommer. Alt dette [hele listen med synder] er djevelens verk, og det er med dette de fleste lar seg narre fra Kristus og til helvete”.¹⁶⁸ I den andre listen inkluderes enda flere elementer ved overtroiske handlinger, da nevnes trolldom, galder, svartekunster og forbannelser.¹⁶⁹ I resten av kilden er det lite fokus på overtro, men når temaet først kommer opp, beskrives de som alvorlige synder man må vokte seg for.

Til felles legger de tre kildene hovedvekten på hvordan dine synder rammer deg selv. Når man går vekk fra denne egosentriske innfallsvinkelen, og ser på om det er dine medmennesker eller Gud og kirke ens synder går utover, så spriker presentasjonene. I *Tundals visjon* rammer de strengeste straffene de som bryter mot kirkens og dens institusjon, for eksempel om en geistlig bryter sine ordensløfter eller om man beholder tienden selv. Den verste straffen får de som avviser Gud. I ”Om dydene og lastene” ligger hovedvekten av skildringen på hvordan du rammer andre mennesker. Når du først rammer noe hellig, er du selveste Gud du gjør ugjerninger mot. Kirken som institusjon berøres ikke som et tema. I GNH(b) skildres også flest synder som rammer medmennesker. Når det kommer til hvordan synden rammer kirken eller Gud, trekker kilden frem flest eksempler om hvordan du er ond mot kirken. Kilden skiller seg også ut fra de to andre ved å trekke inn overtroen som man måtte til livs i befolkningen.

Konklusjon

Kan vi ut i fra denne sammenligningen si noe om hvordan synd ble presentert og forstått? Helhetlig utfyller kildene hverandre: Alkuin forklarer hvordan et menneske ”rammes” av synden, hva den fører til (og hvordan man får bukt med den). GNH(b) beskriver konkrete handlinger og holdninger, mens munken Markus viser til konkrete pinsler du kan vente deg. Det kommer frem at *hovmod*, i forskjellige former, fremmes som lite ønskelig i alle kildene. Mangel på bot og anger er en synd i visjonen og i GNH(b), men ikke i ”Om dydene og lastene”, i alle fall er det ikke en av hovedlastene. Vektleggingen av hor og fråtsing er varierende, konklusjonen blir at alle kildene vil at mennesket skal holde de fleste legemlige

¹⁶⁷ GNH(b), 75

¹⁶⁸ GNH(b), 49

¹⁶⁹ GNH(b), 94

drifter i tømme. Bemerkelsesverdig er fokuset på *hvem* lasten rammer. Selv om kirken og Gud kommer frem som ”ofre” i alle kildene, er det *Tundals visjon* som presenterer de strengeste straffene for de som bryter mot kirken og dens institusjon. Det er også denne kilden som fokuserer mest på hvordan *din* synd oppfattes i Guds øyne. Denne bevisstgjøringen rundt ens handlinger med tanke på synd vil bli diskutert i kapittel 4. En siste ting som er verdt å merke seg, er at det er mange forklaringer på hva en synd er, hvilke handlinger den innebærer og hvordan den skader en selv og andre. Det er likevel sjeldent en får en forklaring på *hvorfor* handlingen er syndig, annet enn at det er et brudd på Guds bud.

Enkeltvis har kildene visse begrensninger. I *Tundals visjon* skorter det ofte på beskrivelser av *hva* sjelen har gjort for å fortjene slike straffer. Et eksempel er ”utukt” og beskrivelsen av den, nemlig at det ikke er noen beskrivelse. Vi får bare vite hvordan sjelen straffes. Kanskje tas det utgangspunkt i at folk skulle ha forkunnskaper om lasten fra før? Visjonen presenterer også et begrenset antall synder, men kan dette også ses på som en fordel? Lytteren fikk færre synder å forholde seg til, så læringsutbyttet kan ha vært større enn om visjonen for eksempel presenterte tjue laster. Alkuin er som sagt meget systematisk i sin beskrivelse i **”Om dydene og lastene”**. Han viser metodisk frem hvordan følgelastene springer ut av en hovedlast. I utgangspunktet er det kun åtte hovedlaster han konsentrerer seg om, men egentlig får man presentert en lengre liste med synder som springer ut av hovedlastene i tillegg. Disse kan oppfattes som varianter av den gitte hovedlasten, men også som enkeltstående synder. En tanke er at legfolket oppfattet følgesyndene som en lengre syndeliste, lik de som presenteres i GNH(b), man måtte forholde seg til. **GNH(b)** gir et lite dilemma i hvordan man skal oppfatte syndsystemene. Her presenteres mange konkrete handlinger, flere enn i de to andre kildene, men det settes ingen sammenheng mellom lastene på samme måte. Forstod legfolk sammenhengen mellom handlingene selv? Man kan anta at folk satt igjen med et litt kaotisk syn på det hele, fordi noen prekener beskrev bare to synder, mens andre ramser opp lister som inneholdt over femti laster.

Hvilken av de tre presentasjonene kan ha gjort mest inntrykk? Som sagt har to av kildene en ganske fast liste av synder, hvordan kan dette være med på å forme en oppfatning? Ved å se på sjanger og rekkefølge-prinsippet, kan vi få noen svar da?

Kapittel 4: Det er ikke det du sier, det er måten du sier det på

Ut i fra kapittel 3 kan man si at kildene utfyller hverandre når det gjelder selve beskrivelsen av en synd: der en kommer til kort, strekker en annen til. Derimot har kildene veldig forskjellige forklaringsmetoder om hvorfor en synd er svært alvorlig. Ofte er det ikke engang noen forklaring. I tillegg skiller presentasjonene seg fra hverandre i struktur. En antagelse er at én kilde festet seg mer til hukommelsen, og at det var denne kildens lære om synd folk husket. I dette kapitlet vil det bli undersøkt hvordan *rekkefølgen* av syndene presenteres. Diskusjonen vil i første omgang dreie seg rundt *Tundals visjon* og ”Om dydene og lastene”, fordi disse kildene har en klar struktur i rekkefølgen. Det vil bli sett på hvilke holdninger som kan ligge bak prioriteringene, samt hvilken påvirkning en rekkefølge kan ha hatt på lytteren. Sjangertrekk skal også bli sett på, for hvordan talte kildene til mottakeren? Her vil ulike skrivetradisjoner omtales. Til slutt skal kildenes spredning i Norge diskuteres, da popularitet kan gi et inntrykk av hvilken presentasjon av syndene som preget folks forståelse.

Syndenes rekkefølge

At syndene står oppført i en rekkefølge, gir et inntrykk om at en synd er alvorligere enn en annen. Hva er det disse rekkefølgene vektlegger, og hva framstod som viktig for lytteren? Dette tas opp på grunn av den tilsynelatende sprikende prioriteringen i valg av synder som trekkes frem, og at de settes opp på en skala som rangerer fra ”ille” til ”verst”. GNH(b) kommer til å bli satt litt til siden, da den ikke oppgir noe samlet oppsett av syndene, bortsett fra noen forsøk innimellom som skal kommenteres. Hvilket inntrykk ga den manglende struktureringen? Først skal kildene diskuteres enkeltvis, deretter settes opp mot hverandre. Når syndenes *plassering* kommenteres i sammenheng med *Tundals visjon* og ”Om dydene og lastene”, er det en referanse til *Tabell 2*. I forhold til rekkefølgenes *bakgrunn*, vil de kun trekkes frem i spørsmål rundt holdninger som skinner igjennom fordi kildene skal studeres i lys av sin samtid i Norge på 1200-tallet. Det som blir interessant i dette forholdet, er hvilke holdninger kildene fører med seg inn i folks lære om synd.

Rekkefølgen i *Tundals visjon* er allerede kommentert i kapittel 3, hvor de verste straffene er myntet på de som bryter med kirken eller Gud. *Mannndrap* presenteres overraskende nok først, og er dermed den lasten som er lengst unna helvete, med ”mildest” tortur.¹⁷⁰ Men det viser seg at mord har en viss særstilling, fordi dette er et sted sjelene aldri skal slippe bort fra, og

¹⁷⁰ *Tundals visjon*, 12

straffen vil aldri ta slutt.¹⁷¹ Derimot kan man skimte en tendens i *Tundals visjon* hvis man tar utgangspunkt i fire andre grupper av syndere: *Kjeltringer og bedragere, griske, tyver og røvere* og *de som ikke holder sine ordensløfter og finner glede i et ukyskt liv*. I diskusjonen om rekkefølge tas det utgangspunkt i synder som rammer andre mennesker eller kirken, fordi det antagelig er slik man best skimter nedskriverens holdninger, som igjen har dannet grunnlaget for rekkefølgen. *Kjeltringer og bedragere* kommer på plass nummer to¹⁷², altså ganske tidlig på reisen (det er ni plasser totalt). Sjelene her er de som har stjålet eller narret gods og eiendeler fra folk. På plass nummer fire har vi de *griske*, de som grafset til seg mer enn de trengte.¹⁷³ Det sies ikke mye om hvordan denne synden arter seg, men man kan få en idé ved å se på hvordan Tundal oppførte seg i livet: han utnyttet enhver sjanse til å øke sin velstand, som gjerne går på andres bekostning. På plass nummer fem, altså halvveis på stigen ned mot helvete, finner man *Tyver og røvere*. Her er de som ikke brydde seg om hvem de stjal fra, og de raner gjerne kirker og hellige steder¹⁷⁴, som naturlig nok gikk utover kirkeinstitusjonen. På det syvende trinnet skildres den mest makabre torturen (i alle fall i denne leserens øyne): her pines munk og nonne som *ikke holder sine ordensløfter og finner glede i et ukyskt liv*.¹⁷⁵ Dette er en synd som også går utover kirken, fordi de geistlige bryter et løfte de har gitt til institusjonen. To av syndene rammer da folk generelt, to rammer kirken direkte, og tendensen viser at ugjerninger mot kirken slås hardere ned på enn de som rammer vanlige mennesker. Hvorfor fremstilles syndene i denne rekkefølgen?

Svaret ligger nok i kildens bakgrunn. Som nevnt presenterte visjonen den nye eskatologiske lære. Måten syndene beskrives og rangeres blir påvirket av dette, som igjen kan ha hatt en effekt på holdningene folk fikk til de enkelte syndene. Munken Markus, nedskriveren av visjonen, har nok holdt seg ganske tro mot originalversjonen han oversatte. Likevel er det noen skildringer som tyder på at han har tatt seg noen kunstneriske friheter hvis man ser på forholdene i Irland i kildens opprinnelige samtid. I følge Hambro hadde kirken i Irland fått en annen struktur og organisering i forhold til den på kontinentet.¹⁷⁶ Den irske kirken hadde en mye løsere struktur, og det var blitt alt for mange biskoper med for liten eller ingen juridisk makt, og abbeder var tidvis legfolk. Denne praksisen hadde paven sett seg lei på. Det antas at munken Markus var en tilhenger av kirkereformen som skulle gjennomføres på denne tiden.

¹⁷¹ *Tundals visjon*, 13 og jmf eksempelet om kong Cormac kapittel 3

¹⁷² *Tundals visjon*, 13

¹⁷³ *Tundals visjon*, 15

¹⁷⁴ *Tundals visjon*, 19

¹⁷⁵ *Tundals visjon*, 27

¹⁷⁶ Hambro 2009, XX – XXI

At visjonslitteratur hadde slike samtidsreferanser var ikke uvanlig, i følge Dietrichson.¹⁷⁷ Et eksempel er de tre biskopene Tundal treffer i himmelen¹⁷⁸, som i Markus sin samtid var ledere av reformbevegelsen¹⁷⁹.

Et annet krav som skulle gjennomføres i reformen var kravet om at klostervesenet skulle leve i sølibat¹⁸⁰, og dette kravet tar munken Markus opp i visjonen. Denne konklusjonen kan trekkes, fordi den gjeldende gruppen blir hardt straffet for brudd på ordensløftene og har funnet glede i et ukyskt liv.¹⁸¹ På plass nummer sju tortureres sjelene på en svært grotesk måte, og de var trolig skyldige i å ha giftet seg og stiftet familie. Slik kan plasseringen av denne synden forklares, dette var tross alt de som arbeidet for Gud og syndet ved å bryte sitt eget ordensløfte. Det skal legges til at utukt hos legfolk også straffes hardt i visjonen, og ”dette fokuset på seksuelle synder kan leses som Markus’ bidrag til reformpropaganda for å stramme inn ekteskapslovgivningen og krav om sølibat blant geistlige”.¹⁸² Hvorfor er de tre øvrige syndene rangert slik som de er? Hvorfor var det verre å rane kirken enn å rane folk? Det er i alle fall slik *Tundals visjon* fremstiller det.

Årsaken til denne fremstillingen må være at kirken skulle ha en sentral posisjon i samfunnet og i alles liv, noe som ikke kan tas for gitt. Kirken måtte legitimere seg i forhold til folk. Dette ble gjort gjennom troen, ved å plassere seg selv som et bindeledd mellom mennesker og Gud. *Tundals visjon* plasserer ikke handlinger mot medmennesker og mot kirken på samme linje. Trolig er grunnen er at hvis du stjal fra kirken, så stjal du fra Gud, noe som bør straffes hardere enn å rane folk. Man skal ikke glemme at kilden viser at det *var* en synd å rane mennesker, men forbrytelsen må rangeres lavere på terskelen. Derfor er nok rangeringen i *Tundals visjon* slik den er, den er et bidrag til å legitimere kirken ovenfor folket, samt slå et slag for kirkereformen i Irland. Hvilke signaler kan visjonen ha gitt i Norge på 1200-tallet? Trolig var kildens fremstilling nyttig, selv om kirken allerede hadde fått innpass som fast institusjon i samfunnet. Samlet viser denne visjonen at brudd mot kirken, implisitt et brudd mot Gud, var svært ille. Man skal heller ikke glemme at ugjerninger mot mennesker også tas opp, og at straffene ikke blir tatt lett på her heller, ikke minst straffen for drap, som i første omgang så ut til å bli ignorert. Hvilken påvirkning visjonen kan ha hatt i forhold til geistlige i Norge skal diskuteres i kapittel 5.

¹⁷⁷ Dietrichson 2009, 70

¹⁷⁸ *Tundals visjon*, 63

¹⁷⁹ Dietrichson 2009, 104

¹⁸⁰ http://www.worldtimelines.org.uk/world/british_isles/ireland/AD1066-1500/reform (07. mars 2011)

¹⁸¹ *Tundals visjon*, 2009, 27

¹⁸² Hambro 2009, XXVI

I ”**Om dydene og lastene**” er listen, som nevnt, basert på de åtte hovedlastene til abbed Cassian. Alkuin beskriver de største lastene først. Strukturen ser flatere enn i *Tundals visjon*, da de fleste av lastene blir vektlagt likt og presentert like systematisk. Likevel fremheves de to første lastene: *hovmod*¹⁸³ og *grådighet*¹⁸⁴. Hovmod er den første åndelige, mens grådighet er den første legemlige lasten. Disse to har voldt menneskene stor skade. Kilden forteller at djevelen var hovmodig og ble styrtet fra himmelen. Vi er som han når vi hever oss selv, og da styrter man i en syndegrav. Grådighet var årsaken til at menneskene ble forvist fra Paradis, og at vi nå er født i synd. Hovmod beskrives rett ut som verre enn de andre lastene, og man kan anta at grådighet kommer på plass nummer to. *Hor* den tredje lasten på listen, og dette er det eneste stedet i denne kilden man blir minnet om ”tanken på den evige ild”.¹⁸⁵ Inntrykket er at de tre første lastene vektlegges mer enn de andre lastene, og grunnen kan være at mennesket lettest lar seg friste av ære, mat og seksualdriften.

Lista inneholder en sirkelkomposisjon. Hovmod, den første lasten, har en del innholdsmessige likheter med den siste lasten på lista: *æresyke*¹⁸⁶. Et karakteristisk trekk ved hovmod er at mennesket opphøyer seg selv på grunnlag av sine gode gjerninger.¹⁸⁷ Når man er æresyk ønsker man ”å bli rost selv for det gode han gjør i stedet for å gi den nåderike Gud æren, [...]”.¹⁸⁸ I begge tilfeller streber man etter tom, eller falsk ære, og gjør det på bekostning av takknemlighet til Gud. Listen begynner og slutter med det samme budskapet: Gud har æren for alt godt, og en må kjenne sin plass i forhold til Han. Hva slags lærdom gir resten av listen?

På plass nummer to, tre og fire ligger grådighet, hor og pengebegjær. Dette er tre hovedlaster som advarer oss mot å lytte til begjæret. Beskrivelsene av disse hovedlastene forbinder også legemet med åndelig fastholdenhet, men ugjerningene går direkte ut på lyster. De tre neste hovedlastene er sinne, dovenskap og mismot. Denne er beskrivelser av hvordan man skal stagge dårlige vaner i sinnet, og kontrollere tankene og motivasjonen. Er denne rekkefølgen slik fordi mennesket lettest faller for legemlige lyster, og fordi det er nødvendig at vi gjøres oppmerksomme på dette?

Noen svar på hvorfor listen er satt opp slik, kan finnes i dens bakgrunn. Alkuin baserer seg på de gamle kirkefedrene i sin tekstproduksjon, og det er først og fremst abbed Cassians liste

¹⁸³ GNH(a), 37 og 40

¹⁸⁴ GNH(a), 40

¹⁸⁵ GNH(a), 41

¹⁸⁶ GNH(a), 43

¹⁸⁷ GNH(a), 40

¹⁸⁸ GNH(a), 43

som blir brukt i denne teksten. Hans kilde er igjen ukjent, men man antar den er fra Egypt. Det som er viktig å vite om denne listen, er at den i følge Hjelde ble mye brukt i klostrene og i kirkens forkynnelse. De utvalgte lastene fremhever ”negative trekk i menneskesinnet som er roten til syndige handlinger”. Hjelde påpeker også at Cassian brukte greske betegnelser på hovedlastene og at de i senere litteratur er blitt erstattet med latinske, og ”hovmod er satt i spissen”.¹⁸⁹ Hovmod står først og høyest i ”Om dydene og lastene”. Det kan antas at Alkuin tok noen bevisste valg i forhold til rekkefølgen, i tillegg til hvordan lastene beskrives, fordi han skrev til en maktperson. Alkuin er som nevnt kjent for sine pedagogiske evner, og han var hentet inn til Karl den Stores hoff. To av kongens mål var å sikre kunnskap i riket og spre kristendommen. Dette skulle blant annet gjøres ved å spre gode moralske holdninger til de som administrerte på kongens vegne. ”Om dydene og lastene” er et slikt brev. Det er til grev Wido, og teksten skulle bidra til trøst og lærdom for han. Da er det ikke tilfeldig hvordan listen er satt opp, og heller ikke hvordan lastene beskrives. Hovmodet er først og fremst en påminner til en maktinnehaver om at man alltid er under Gud i hierarkiet, og man skal derfor være ydmyk. De tre første lastene etter hovmod beskriver legemlige lyster. En velstående mann hadde nok mulighet til å påkoste seg mengder av gode retter og mye drikke, i tillegg tok å ha tilgang på så mange kvinner han ønsket. Ikke minst kunne man blendes av all den potensielle rikdommen en (her) greve-tittel inneholdt. Derfor nevnes trolig disse lastene tidlig. De tre neste lastene, sinne, dovenskap og mismot, var ikke mindre farlige for frelsen. Likevel var kanskje ikke sjansen like stor for at greven skulle begå disse syndene. Dovenskap i teksten er til og med rettet mot munk og eneboere¹⁹⁰, så den ser malplassert ut. Gunnes antar at Alkuin ble revet med av kildens krav om *stabilitas loci* for munk. ¹⁹¹ *Stabilitas loci* betyr ”Stabilitetsløftet”, eller *Vows of Stability*, som gikk ut på at munken avla dette løftet og slik knyttet seg til munkeordenen. Løftet tok vekk den siste rest av personlig frihet munken hadde, og man knyttet seg til ”familielivet” i klosteret. Abbeden skulle være far for munken, og munken kunne ikke velge seg en ny familie eller hjem, som et barn. Dette sikret kontinuitet av teori og praksis i klosteret.¹⁹²

Hva slags inntrykk ga denne rekkefølgen i Norge på 1200-tallet? Rekkefølgen var fremdeles aktuell i denne perioden, selv om mottakergruppen var en annen. Som nevnt over, var brevet opprinnelig til en maktinnehaver, men i Norge var størsteparten av folket *bønder*. Lastenes

¹⁸⁹ Hjelde 1990, 29

¹⁹⁰ GNH(a), 42

¹⁹¹ Gunnes 1971, 162

¹⁹² <http://www.newadvent.org/cathen/10472a.htm> (2. mai. 2011)

rekkefølge var fremdeles gyldig, fordi man som regel først og fremst fristes av de legemlige lystene. Man kunne risikere å synde når man ”byr folk lage til lekrene retter enn hans eget legeme eller rang i samfunnet fordrer”¹⁹³ (grådighet) eller begår ran for å øke sin egen velferd (pengebegjær). Sirkelkomposisjonen som tar opp temaet hovmod og selvhevdelse var nok viktig å forkynne til de norske lytterne, på grunn av det gamle idealet om ære. Legfolk i Norge stod nok i fare for å hevde seg selv gjennom gode gjerninger, eller glemme Guds rolle i egen lykke eller bragd. Slik var det hensiktsmessig å presentere dyden *ydmykhet* sin antitese, *hovmod*, som en synd. Jon Vidar Sigurdsson viser at man til og med lagdelte samfunnet etter ære.¹⁹⁴ Videre måtte en vise seg fram for å oppnå den, gjerne gjennom deltagelse i vikingferder, krigshandlinger og idrettsstevner¹⁹⁵, og ”for individet var det viktig å følge nøye med på hvordan folk flest oppfattet en”¹⁹⁶. Sandal viser hvordan man løste konflikten mellom ære og ydmykhet. Det gjorde de ved å kombinere heltemodig oppførsel med å ære Gud.¹⁹⁷ Hertug Guttorm av Irland i ”Hellig Olavs liv og gjærtegn” forbereder seg til kamp, og påkaller Gud og Olav den Hellige for støtte på sin side. Etter seirende utfall ærer hertugen Gud i stedet for seg selv.

Den andre siden av hovmod, å høste gode ord og godt rykte ved å gjøre godt, blir også understreket i kilden. Det var viktig å lære at dette nå var en synd, for *før* kristendommen var det ikke noe galt i å ha slike baktanker. Et eksempel fra islendingesagaen *Øyrbyggja saga* kan demonstrere dette: Gerrid flytter til Island og får boplass av sin bror Geirrød. Gerrid ”lot skålen sin bygge tvers over allfarvegen, og alt folket måtte ri gjennom den. Der stod det stadig et bord med mat for alle som ville ha. Derfor syntes alle hun var ei gjæv kvinne”.¹⁹⁸ Om hun gjorde det av ren godhet nevnes ikke, men hun sanket i alle fall mange gode lovord. Samtidig virker det som et ganske strategisk sted å bygge hvis man vil bli kjent i samfunnet. Hvis denne gjerningen ble gjort for å bidra til hennes popularitet, blir den en synd i følge Alkuin. Da ble den ikke gjort av ren godhet og kjærlighet til Gud.¹⁹⁹ ”Om dydene og lastene” sin presentasjon av synd viser ganske vanlige handlinger, og slik er den aktuell i Norge på 1200-tallet. Kilden minner også om at de gamle æresnormene var utdaterte.

¹⁹³ GNH(a), 40

¹⁹⁴ Sigurdsson 2008, 86

¹⁹⁵ Sigurdsson 2008, 86

¹⁹⁶ Sigurdsson 2008, 86

¹⁹⁷ Sandal 1996,

http://www.heimskringla.no/wiki/Synd_i_Gamal_Norsk_Homiliebok_og_Islandsk_Homiliebok#Oppsummering_3 (09. mars 2011)

¹⁹⁸ *Øyrbyggja saga*, 15

¹⁹⁹ Kristendommen hadde ennå ikke kommet til Island da Gerrid satte ut mat slik, eksempelet brukes i overført betydning.

GNH(b) presenterer ingen konkret rekkefølge på lik linje med munken Markus og Alkuin. *Tabell 3* i kapittel 2 er kunstig satt opp, basert på hvor ofte en last omtales, men det er et par eksempler på syndelister i homiliesamlingen: Moralpreken I²⁰⁰ og Moralpreken IV²⁰¹. Det er likevel store forskjeller mellom disse to. Moralpreken I inneholder fjorten synder, mens Moralpreken IV inneholder femtittre. Ellers omtaler som regel de andre prekenene kun et utvalg synder. For eksempel så formannes det i ”Askeonsdag” om all elendigheten fråtsing førte til og hvilke sorger synden fremdeles påfører mennesker. Fråtsing er hovedtema fordi prekenen Askeonsdag ble forkynnet rett før fastetiden, og folk trengte nok denne påminnelsen.²⁰² Prekenen ”Palmesøndag” fokuserer på *bevisstheten i valget* bak synden. For eksempel syndet Peter av *svakhets*, ikke av ondskap, noe som formildner omstendighetene.²⁰³

Selv om det ikke er én fastsatt liste som presenteres i GNH(b), kan man legge merke til hvor ofte en synd omtales.²⁰⁴ Da er hovmod den mest omtalte synden, i likhet med i de to andre kildene. Man skal også huske på at kirken hadde drevet med misjonering siden 300-tallet, og at disse homiliene har blitt brukt flere steder enn i Norge. Antagelig var *ydmykhet* et begrep som generelt hørte kristendommen til, og man antok at de fleste nykristnede befolkninger var ukjent med denne holdningen. Derfor var det viktig å fokusere på hovmod i forkynnelsen.

En av de nest mest omtalte syndene i GNH(b) er uvilje til bot og anger. I ”Om dydene og lastene” oppfordres man til å angre, fordi det er en dyd og veien til tilgivelse²⁰⁵, mens i GNH(b) har mange av prekenene snudd om på situasjonen: du synder om du ikke angrer. Vektleggingen av *boten* er ikke så overraskende, i og med at kirken trengte økonomiske ressurser. For å nyansere denne påstanden, skal det legges til at inntekten kom fattige til gode. Å fremme anger og bot er også en måte å presentere kirken på som et bindeledd mellom mennesket og Gud. Man trengte prester for å oppnå frelse. I Moralpreken III lyder advarselen som følgende:

Noen mennesker tenker også at de kan bli liggende i hovedsynder, uten å skrifte eller angre, eller holder opp med å synde, dersom de gjør meget godt, [...]. Men dette menneskets liv kan sammenlignes med en som har fått et svært sår og dekket det med salve, mens det enda er ureint: [...] – og såret får ikke gro. På samme måte renner også et menneskes gode gjerninger fra han, dersom han blir liggende i hovedsynder. [...]. Nå tar en lege brodden ut [...], så

²⁰⁰ GNH(b), 49

²⁰¹ GNH(b), 93

²⁰² GNH(b), 81

²⁰³ GNH(b), 87

²⁰⁴ Jmf *Tabell 3*

²⁰⁵ GNH(a), 25

renser han [...] og steller til det blir friskt. Men hvis et menneske gjør bot, da trekker han [presten] pilen ut av sjelesåret som djevelen tilføyde ham.²⁰⁶

Videre forklares det at ved å skrifte til en geistlig, renses man syndens sår. Bøtene man pålegges er som salve, og slik fungerer presten som en lege. Man blir ikke kvitt en hovedsynd uten et oppriktig besøk til kirken, uansett spede forsøk på godtgjørelse gjennom gode handlinger. Slik kan kan GNH(b) brukes til å rettferdiggjøre kirken sin posisjon i samfunnet, i tillegg til inntekten, de regulerende lovene og rettferdiggjør sin sentrale plass i menneskets liv.

Ellers er det uspesifiserte *begjæret* plassert høyt i rangeringen, og årsaken kan være at det var lett å falle for fristelser når man lyttet til kroppen. Man skulle kontrollere de fleste lyster og tanker. *Hån mot andre*, i form av ond tale og rykteødeleggelse, skiller seg litt ut fordi det ikke er en last i de to andre kildene. Derimot er det kun én preken som presenterer slike handlinger (Moralpreken IV), så denne synden er antageligvis ikke er så representativ for samlingens helhet.

For å kunne forklare hvorfor kilden legger frem syndene slik den gjør, må man se på dens opprinnelse. GNH(b) har, som vist tidligere, en sammensatt bakgrunn og homiliene er, hvis satt på spissen, et lappeteppes basert på eldre skrifter og Vulgata. Hjelde har redegjort for homilieproduksjon, teologiske tendenser innen tolkningen av stoffet og hver enkelt homilies bakgrunn ved å sammenligne dem med de opprinnelige latinske kildene. Prekenutviklingen og forhold spesielt i England og Frankerriket står sentralt, fordi dette var land kirken i Norge hadde nære forbindelser med.²⁰⁷ Han viser disse forholdene fordi historien om middelalderens prekener er delt i to. På 1200-tallet, den andre delen av denne perioden, skjer en fornyelse og en selvstendig utvikling av forkynnelsekunsten.²⁰⁸ GNH(b) sitt innhold derimot stammer fra den første perioden, som er fra 600 til 1100-tallet. Advarsler mot hovedlasten var et hyppig tema i den kateketiske forkynnelse i den første perioden. Dette forklarer de lange listene som moralprekenene inneholder. Ofte var disse listene basert på abbed Cassians skjema *octo principalia vitia*²⁰⁹, altså de åtte hovedlastene. Hvorfor er syndelistene så lange i de gjeldende moralprekenene? Årsaken til at listene kunne bli lange og usystematiske, for eksempel i moralprekenene, var at Cassians liste ofte ble benyttet med store variasjoner både i ordvalg og rekkefølge.²¹⁰ Syndene, som i utgangspunktet var

²⁰⁶ GNH(b), 80

²⁰⁷ Hjelde 1990, 12

²⁰⁸ Hjelde 1990, 12

²⁰⁹ Hjelde 1990, 115 – 116

²¹⁰ Hjelde 1990, 27

beslektede forseelser som hadde rot i en hovedlast, har etter hvert blitt til enkeltsynder som ”regnes opp uten noen klar systematisk sammenheng”.²¹¹ Slik har de utvalgte syndene blitt endret på opp gjennom tidene: ”både utvalget av synder, antallet og rekkefølgen varierer i de forskjellige kilder, ja tilmed hos en og samme forfatter.”²¹²

Hva slags inntrykk ga GNH(b) sin varierende fremstilling til folk i Norge på 1200-tallet? Listen i Moralpreken IV er ganske uoversiktlig, og kan ha gitt inntrykk av at i Guds øyne var det meste ulovlig. Likevel tok listen opp ugjerninger som lå hjertet nært i Norge, som hån og rykteødeleggelse. Ærekrenkelse må ha blitt sett på som en alvorlig forseelse mot enkeltpersoner. Det kan hende at ved listens inkludering av forseelser som allerede ble sett på som alvorlige, så forstod man at de andre syndene i oppramslingen også var ille. Var hån galt, kunne for eksempel forfengeligheit ha vært like ille. Det kan hende man så denne sammenhengen, for med kristendommen endret gravskikkene seg. I den norrøne skikken var det ikke uvanlig å sette vakre gjenstander høyt: man brakte med seg flotte smykker og stoffer fra vikingferder, og ser man på utgravninger av graver fra før kristningen har man funnet smykker, fat og lignende. I kristne graver er funnene av gjenstander mer beskjedne. Muligens kan sidestillingen av hån og forfengeligheit ha vært med på å bidra til denne endringen.

Tundals visjon har rangert syndene etter hvem som rammes. Syndene som rammer andre mennesker kommer tidlig i visjonen, disse får milde straffer. Ugjerninger som rammer kirken og Gud kommer til slutt, og disse er da de verste syndene. ”Om dydene og lastene” beskriver i hovedsak de legemlige lastene først, og de åndelige etterpå. Forklaringen kan være at man kanskje fristes lettere av det kroppen higer etter. Sirkelkomposisjonen fungerer som en påminner om at man skal huske sin plass i den åndelige verden, man skal ikke hevde seg, og i alle fall ikke ovenfor Gud. I GNH(b) er det som sagt ingen konkrete lister, med et par unntak hvor sammensetningen kan oppfattes som lettere forvirrende. Det er likevel noen synder som oftere omtales i GNH(b), og det er hovmodet og mangelen på anger. Begge to kunne brukes til å gi kirken integritet, for man skulle følge Guds lov (en hovmodig hevet seg over den) og denne loven var det kirken som forvaltet. Man ble også avhengig av en prest for syndsforlatelse. Slik taler både *Tundals visjon* og GNH(b) kirkens sak med sin rekkefølge, mens ”Om dydene og lastene” tar for seg *mennesket* i troen, og hvilke utfordringer man kan møte.

²¹¹ Hjelde 1990, 265

²¹² Hjelde 1990, 115

For å trekke kildenes skildring av menneskets tro litt videre, kan man sette Alkuins tekst opp mot *Tundals visjon*. Munken Markus har brukt konkrete handlinger som beskrivelse av synden, og ut i fra dette kan man se hvilken tro man har om man begår dem. For eksempel kan ran fra kirken tolkes som at man ikke respekterer denne institusjonen, og videre ikke har noen respekt for Gud. Derfor rangeres denne synden som en alvorlig handling som må slås hardt ned på. Alkuin angriper temaet omvendt. Han viser til en hovedlast som beskriver hvilken feil i troen man har begått. Deretter beskrives selve handlingene som springer ut fra svakheter i troen, altså kommer gjerningene sekundært i hans forklaring. Det skal også legges til at Alkuin hele tiden fokuserer på *hvordan* man kan overvinne de forskjellige hovedlastene, og svaret ligger *alltid* i troen. Slik knyttes løsningen til Gud, og dette kan være en påminner for folk. Skildringen hans er på denne måten viktig i legitimeringsprosessen av kirken i Norge. GNH(b) skildrer ikke dette forholdet mellom handling og tro på en slik systematisk måte. I denne kilden nevnes både gudsbespottelse og konkrete handlinger litt om hverandre. Uansett så er det forskjell mellom de tre kildene når det kommer til rangering av syndene, men hvilken presentasjon slo rot i menneskets sinn? For å kunne komme fram til et svar, må man undersøke kildenes form og språklige virkemidler. En slik undersøkelse gir et grunnlag for å bestemme hvilken kilde som hadde størst mulighet til å spre seg og feste seg i folks minne.

Form, virkemidler og årsak til spredning?

Hva hadde tekstens form og sjangertrekk å si for hvilken forestilling om synd som fikk mest gjennomslag blant befolkningen? Hvilken gjorde mest inntrykk? Selve syndsbeskrivelsene vil bli satt litt på sidelinjen i denne diskusjonen, og de språklige virkemidlene vil bli tatt frem i lyset. Ved å redegjøre for hvordan kildene appellerte til lytteren, kan man trekke slutninger rundt hva som satte spor i hukommelsen, hva som ble videreført på folkemunne og hvilken presentasjon som derfor spredte seg. Skildringen av tekstens spredning kan gi svar på hva folk faktisk lærte om kirkens holdninger og regler, om hva troen innebar og hva Guds lov gikk ut på. Man kan tenke seg at graden av muntlighet i teksten hadde mye å si for spredningen. Skrivekunnskaper var forbeholdt først og fremst de geistlige og adelige, folk flest måtte støtte seg på videreformidling og hukommelsen. Derfor hadde tekstens struktur en viktig rolle i hvorvidt skildringene nådde ut og nedover i samfunnslagene.

I utgangspunktet har de tre kildene noen fellestrekk, som gjorde dem kildene tilgjengelig for legfolk. Tekstene var oversatt til folkespråket og rettet mot en lytter. Slik ble de tilgjengelige for den ordinære mannen. Nedskriverne hadde kunnskap om sjangeren de skrev innenfor, og

alle kildene har blitt skrevet ned av en geistlig. Det overordnede målet som kildene har til felles er *opplysning*. De har også på en eller annen måte vektlagt de verste syndene, som igjen setter sjelens frelse i fare. Slik har kildene mye til felles, men ”innfallsvinklene” og fortellermåte skiller dem. Alle kildene har forskjellig form og tar i varierende grad sikte på forskjellige samfunnsgrupper. Alkuin sin oppgave var blant annet å spre god moral til folk som satt i maktposisjoner. Kunne han da appellere til bonden? *Tundals visjon* kan sammenlignes med et eventyr, men hvor alvorlig ble den oppfattet? GNH(b) er utviklet for å belære legfolk om den kristne lære, hvordan gjorde den det?

Visjonens lærerike skrekkabinett

Før man skal gås løs på *Tundals visjon*, er det et par ting man bør merke seg når man studerer en slik kilde. I våre øyne leser man ofte visjonslitteratur på samme måte som man leser annen fiksjon: Det ses på som underholdning, tross det alvorlige temaet (døden og det hinsidige). Når man ser en film, eller leser en skjønnlitterær roman, forsvinner man litt inn i denne fantasiverdenen og lar seg rive med. Så snart historien er slutt vender man tilbake til hverdagen og den virkeligheten vi oppfatter som sann. Bruker man kilder som *Tundals visjon*, må man legge denne tankegangen bort og få det klart for seg hvordan slike fortellinger antagelig ble oppfattet i sin tid. Bengt Ankarloo skildrer en mulig oppfatning i *Helvetet – Döden och de eviga straffen i Västerlandets kristna tradition*. Visjonen skildrer en fantastisk forestilling om hva syndige mennesker kan vente seg av straffer i etterlivet. Straffemetodene blir villere og villere jo nærmere helvete man nærmer seg. I vårt syn, i alle fall denne leserens, er det ganske underholdende lesning, delvis fordi det er latterlig grotesk til tider. Grunnen til at folk flest nå kan ta litt lett på det, er at synet på døden og religion generelt har endret seg siden visjonen ble skrevet. Vi kan derfor distansere oss fra tekstens innhold.

Den möjligheten stod inte på samma sätt till buds för våra förfäder. För dem var de dödas värld visserligen annorlunda än de levandes men lika verklig. Döden var inte bara förknippad med sorgen över att inte längre få leva bland sina nära utan också med en genuin fruktan för vad som skulle vänta där på andra sidan.²¹³

Teksten kunne altså oppfattes som realitet i sin samtid, noe man bør være oppmerksom på under en analyse. Samtidig er kilder som visjoner sterkt ensidige og propagandistisk kildematerialet, og Ankarloo understreker at man med like stor, eller like liten, rett kan anta at folk tok bibelinnholdet med sinnsro og tok dagene som de kom.²¹⁴ Jeg tror man også kan

²¹³ Ankarloo 2003, 14

²¹⁴ Ankarloo 2003, 82

tolke slike kilder som den tids kiosklitteratur. De var populære på grunn av en systematisk oppbygning som svarer til forventningene til en fortelling, og hadde spennende innhold. *Draumkvedet* kan brukes som eksempel på noe som på lik linje spredte seg blant folk på denne tiden. Dette visjonsdiktet ble trolig til på slutten av middelalderen og har holdt seg så godt på folkemunne at første versjon ble skrevet ned på 1840-tallet av Jørgen Moe og Magnus B. Landstad.²¹⁵ *Tundals visjon* har levd et lignende liv gjennom overleveringer. På grunn av dette, og sin karakter, var det nok denne kilden og denne presentasjon av syndene folk flest kjente til, sammenlignet med ”Om dydene og lastene” og GNH(b).

Tundals visjon har fordelen av å ha en tradisjonell oppbygning som er lett å gjengi videre. Utviklingen av visjonssjangeren på kontinentet og i Irland var lang og hadde fått en fast struktur som munken Markus både hadde kjennskap til og forholdt seg til.²¹⁶ Ankarloo viser at den eskatologiske visjonen også hadde etablert seg som en akseptert religiøs uttrykksform, i takt med den mektige kirkelige ekspansjonen.²¹⁷ Det folkelige innslaget ble brukt av blant annet de nyere kirkefedrene Caesarius av Arles (470 – 543) og pave Gregor den store (540 – 604), som brukte visjoner og mirakler fra den folkelige fortellertradisjonen. Visjoner var illustrerende og pedagogiske elementer i forkynnelsen.²¹⁸ Ankarloo viser også at den eskatologiske visjonen er en sjanger med særskilte kjennemerker og er skapt for ”att ge trovärdighet åt berättelser om det man egentligen inte kan veta någonting om, eftersom det ligger utanför människans sinnliga upplevelserum: tillståndet i världen bortom döden”.²¹⁹ Han sier at formen er som en reiseskildring, men at fortellingen alltid har en pedagogisk og moraliserende tendens, som er å vise hvordan det ser ut når synder og dyder får sin rette belønning. Formen og fortellerrammen fantes, og munken Markus brukte den. Ved å oversette visjonen til latin fikk den mulighet til å nå ut over landegrensene, og den nådde Norge, og en befolkning som hadde kjennskap til visjoner fra før.²²⁰ Fortellinger som dette har et muntlig preg, med en gjenkjennelig oppbygning som er lett å huske: Man sovner inn, blir brakt nedover mot helvete, så opp mot himmelen. På veien må man gjennom flere prøvelser, i likhet med eventyr, uten å bagatellisere visjonssjangeren. Hvor mye innholdet varierte i den muntlige overleveringen vet man ikke, men en kan anta at hovedpoengene stort sett ble bevart. Hvilke andre elementer bidro til spredning?

²¹⁵ http://www.snl.no/Draumkvedet/Folkedikting_litteratur (25. mars 2011)

²¹⁶ Hambro 2009, XIV

²¹⁷ Ankarloo 2003, 170

²¹⁸ Ankarloo 2003, 41

²¹⁹ Ankarloo 2003, 60

²²⁰ Jmf. *Draumkvedet*

Tundals visjon ble videreført fordi den tok i bruk språklige virkemidler som gjorde den interessant å lytte til, og man kunne følge med i fortellingen. I norrøn tro hadde gudene konkrete skikkelser, sammen med de magiske gjenstandene (hammeren Mjølner, eplene som forlenget gudenes liv etc.). Til og med de døde var gjengangere man kunne kjenne igjen. Kristendommens forkynnelse inneholdt som sagt nye begreper man måtte forholde seg til, og alle var ikke like håndgripelige. ”Sjelen” var (og er) et abstrakt begrep de færreste hadde noen forkunnskaper om. ”Sjelelig straff” er ikke et begrep man kan regne med den gjennomsnittlige bonden forholdt seg noe videre til. I *Tundals visjon* dreier mye av handlingen seg rundt sjelelig straff, og Tundal ser at sjelene blir straffet. De har form som *legemer* som Tundal kan observere. Man forestiller seg en ”haug med menneskekropper” istedenfor en substansløs ”haug med sjeler”. Man får beskrevet: ”Noen [fryktelige slaktere, demoner] hugget av hoder og noen lår, noen armer, noen leggene ved knærne, noen kuttet legemene opp i småbiter; [...]”.²²¹ Denne visualiseringen er nok et bevisst valg av nedskriveren. Et konkret legeme er noe man lett kan forstå og se for seg i fantasien, som er viktig for å kunne gjøre inntrykk på lytteren. I tillegg får Tundal oppleve *fysisk* avstraffelse, eksempelvis brenning, hugging, riving og ydmykende behandling. Dette er tortur man kunne forestille seg, og kanskje til og med hadde sett selv.

Visjonen trekker også inn overnaturlige elementer. De ødelagte kroppene blir satt sammen igjen, torturen kan fortsette og slik tar straffen aldri slutt. Man kan brenne opp, men du får aldri dø. Dette er sterke virkemidler og kan fungere avskrekkende på lytteren. Her må man heller ikke glemme det underholdende perspektivet ved den morbide lemlestingen. Videre beskrives alle torturistene som udyr, monstre og demoner. Disse har også gjenkjennelige beskrivelser knyttet til seg, slik at man kan *forestille* seg de skrekkelige vesenene. Noen ånder er fantasifostre, for eksempel demonene Tundal møter rett etter innsovningen. Utseendet blir også beskrevet i detalj: de var svarte og skitne på kroppen og hadde øyne som brant av ild. Den gapende munnen avslørte all ilden på innsiden og de lange tennene. De hadde også bred hals, lange hengende tunger, bustete hale, horn på hodet og lange stålnegler på hender og føtter.²²² Fantasien blir matet grundig, men noen av beskrivelsene kan relateres til kjente, virkelige dyr. Kanskje man for eksempel så for seg bred hals og horn som en okse, hale som en varg og lange negler, eller klør som en bjørn. Demonene oppførte seg også som ville ulver.²²³ Man kan forestille seg at dette var et vesen man ville ha minst mulig å gjøre med. Å

²²¹ *Tundals visjon*, 24

²²² *Tundals visjon*, 7

²²³ *Tundals visjon*, 7

knytte det hinsidige til det jordiske var sannsynligvis et virkemiddel som gjør vesenene mer skrekkinngytende, i tillegg gjorde denne ”sammenligningen” det lettere å forestille seg monstrene. Ved andre tilfeller relateres demonene til vanlige yrker. I sitatet over for eksempel beskrives torturistene som slaktere, og de bruker redskaper denne yrkesgruppen er kjent for. Man kan se for seg hvordan det er å komme under en slakterkniv.

Torturen i seg selv fungerer avskrekkende og underholdende, men dette er ikke nok for å få frem budskapet om Guds lov, Hans rettferdighet og nåde. Engelen, Tundals redningsmann og veileder, har en sentral rolle, fordi det er han som opplyser Tundal og lytteren om hvem som straffes og hvorfor. Han er også Tundals trøst i all elendigheten. Engelen gir *mening* til all torturen, fordi han forklarer hvorfor sjelene måtte ende opp her, og gir visjonen en ekstra dimensjon. I stedet for at man bare utsettes for et handlingsresymé, får man lærdom av alle hendelsene. Engelen har en helende effekt på Tundal, men lar han også tidvis bli tatt av demonene for å straffes for sine synder. Det er fordi engelen er en representant for Guds rettferdighet: ”Hvilken grunn hadde noe menneske til å leve rettferdig om Gud alltid skulle tilgi ham straks all den synd han hadde gjort – skånet ham for all straff? Da behøvet han aldri å handle rett”.²²⁴ Belæringen er formet som en *dialog* mellom Tundal og engelen. Tundal har i utgangspunktet de samme premissene som lytteren: han er uvitende om hvordan det hinsidige fungerer og hvorfor straffene er slik de er. Han lærer ved å stille spørsmål som engelen besvarer. Slik opplyses både Tundal og lytteren. Vi opplyses også om hans erkjennelse om at straffen er rettferdig. Det er logisk for Tundal selv at han må straffes for sine synder. I og med at Tundal kommer like uvitende som alle oss andre inn i det hinsidige, og han vedkjenner at straffen gir mening, kan hans lærdom fungere som en advarsel for oss om å vende om og angre i tide. Slik er Tundal også en dynamisk person, i motsetning en til statisk person, *han endrer seg i løpet av fortellingen*. Man lærer at han har en utvikling til det bedre. Han var tross alt en ren synder, og hadde et verre utgangspunkt enn de fleste i forhold til å bli frelst. *Tundals visjon* sitt budskap kan være at hvis Tundal kan endre seg og komme Gud i møte, kan alle.

Visjonens muntlige fortellerform og de inntrykksfulle bildene er årsaken til at teksten spredte seg utover og nedover i samfunnslagene. Visjonen inneholder mange elementer som førte til påvirkning og spredning. Personifiseringen av onde ånder og lidende sjeler står sentralt i denne sammenhengen. De detaljerte pinselbeskrivelsene var nødvendige i følge Dietrichson:

²²⁴ *Tundals visjon*, 26

De irske visjonene utmåler og dynger opp helveteskvaler av alle slag, uten at det alltid er noe samsvar mellom brøde og straff. Det måtte grove skremselsmetoder til for å gjøre inntrykk på folk den gang. Visjonene skulle veilede og oppdra til et sedelig liv, og da var det nødvendig å smøre tykt på.²²⁵

I *Tundals visjon* gir straffen noen ganger mening, som ved lemlestelse av kjønnsorganer når man har drevet utukt, mens andre ganger virker det tilfeldig om det smeltes eller denges. For eksempel kastes kjeltringer og bedragere fram og tilbake mellom isende kulde og ild, og demoner bruker fæle redskaper på dem. Uansett er straffene ganske groteske, så det er kanskje ikke så farlig om det ikke er et øye for et øye. Læren i fortellingen presenteres som sagt gjennom dialog. I tillegg var det viktigere å ha en skikkelse man kunne ha tiltro til, som åpenbart hadde kunnskap om Guds virke, og som fortalte. Det som er viktig er at *dialogen* er mulig å gjengi i en viderefortelling. Dialog er en kommunikasjonsform fra dagliglivet, en form alle kan beherske (i motsetning til prekenformen). Tundals menneskelighet spiller også inn på inntrykket fortellingen kan ha gitt folk. Han er ”en av oss”, og man kan kjenne seg igjen i hans fortvilelse og erkjennelser. Det er altså mange aspekter ved visjonen som legges nært den daglige tilværelsen og muliggjør forståelse og relasjoner.

Hambro viser også til to andre aspekter som ikke må glemmes: visjonslitteratur var et didaktisk hjelpemiddel for kirken til å spre læren, og ble derfor utbredt, bevart og kopiert.²²⁶ Fortellingene skulle fungere som *exempla*, altså en moralsk oppbyggende tekst. Skremsel var et verktøy i denne sammenhengen, men Guds nåde fremmes også i visjonen, det var håp for alle. Og:

[...] dersom man trodde på visjonen, må de skremmende bildene ha satt sitt preg i folks hukommelse, og det må ha vært uunngåelig å fremkalle dem senere i syndens svake øyeblikk. Og hvis bildene preges i hukommelsen, har verket som skremselspropaganda og didaktikk lyktes til fulle.²²⁷

For det andre understreker Hambro også underholdningsaspektet. Det var nok morsomt og spennende med all gruen, på lik linje som vi koser oss med film og fiksjon nå. Man kunne også fryde seg over at Tundal fikk som han fortjente.

Visjonen hadde en fortellingsverdi, spredte seg på folkemunne og ble bevart i folks hukommelse. Ankarloo poengterer at den enkle formen og det naive innholdet har gjort det mulig for visjonene å leve videre i muntlig tradisjon²²⁸, noe som også gjaldt *Tundals visjon*.

²²⁵ Dietrichson 2009, 94

²²⁶ Hambro 2009, XLIII

²²⁷ Hambro 2009, XLV

²²⁸ Ankarloo 2003, 61

Det skal heller ikke glemmes at teksten ble bevart av kirken. Dietrichson sier at visjonen ofte ble oversatt, så kirkens menn var antagelig tilfredse med læringsutbyttet fortellingen ga.²²⁹ Med denne fortellingsformen ”vant” både folket og kirken, for med spenningen og underholdningen fulgte nok også lærdommen om de utvalgte syndene.

Med vennlig hilsen Alkuin

”Om dydene og lastene” er først og fremst et personlig brev, hvor både avsender og mottaker synes i teksten. Spesielt i begynnelsen av brevet, hvor Alkuin henvender seg direkte til grev Wido, beskriver Alkuin hvordan han har famlet og lett etter ord for å imøtekomme grevens ønske om læring, og det ligger kjærlighet og glede bak arbeidet.²³⁰ Alkuin viser altså et oppriktig ønske om å gi grev Wido sikkerhet om at sjelens frelse er mulig med litt rettleiding. Slik begynner brevet meget personlig. I hoveddelen av kilden trekker forfatteren seg ut av teksten, for så å dukke opp igjen i avslutningen.²³¹ Her minnes Wido på at *alle* er like foran Gud, og slik får brevet en allmenngyldighet. Bare begynnelsen og avslutningen inneholder den personlige talen, og ligner mest på et brev. Ellers er den øvrige teksten inndelt i kapitellavsnitt, hvor temaene er systematisert under overskrifter. Alkuin mener selv av brevet skal brukes som en håndbok²³², noe kilden bærer preg av. Alkuin har som nevnt tidligere blitt omtalt som god pedagog og har gjort kirkefedrenes lærdom lettere tilgjengelig for legfolk. Det skal heller ikke glemmes at grev Wido trolig hadde en viss utdanning. Brevet er en besvarelse på en forespørsel om opplysning, som tilsier at Wido selv var interessert i kristendommens tro og praksis. Lesesyndighet kan man anta at han hadde, selv om det er mulig at noen skrev diktater for han. Ikke desto mer var opplysning fra Alkuin et ønske fra Wido personlig. Hvordan er det egentlig kildens form og hvilke språklige virkemidler brukes?

Man vet at ”Om dydene og lastene” var kjent i Norge på 1200-tallet²³³, men om kilden ble brukt i sin helhet er usikkert. Hjelde viser at teksten ”var en nærliggende å øse av for en norrøn predikant”.²³⁴ Det finnes flere spor i GNH(b) som kan føres tilbake til ”Om dydene og lastene”, det var altså flere prekener som var basert på denne kilden. Man kan anta at Alkuins tekst ikke alltid ble brukt i sin helhet, men at deler av den ble brukt i forkynnelsen. Om kilden ble delt opp eller brukt i sin helhet er relevant i denne diskusjonen, fordi hvis bare utvalgte temaer fra kilden ble tatt med i forkynnelsen, var det kanskje lettere å ta læren innover seg.

²²⁹ Dietrichson 2009, 117

²³⁰ GNH(a), 18

²³¹ GNH(a), 45

²³² GNH(a), 45

²³³ Widding 1960, 9

²³⁴ Hjelde 1990, 227-228

Om Alkuins tekst ble brukt i sin helhet derimot, er det en stor mengde informasjon å fordøye for en som ikke kunne studere teksten selv i ettertid. Hvis kilden ble brukt i sin fullstendighet, er det ikke sikkert man fikk med seg læren om hovedlastene. Disse omtales på slutten av teksten, og utgjør ingen stor del av brevet. For å gå rundt dette dilemmaet vil kun hovedlastene ses på, for hvordan bidro formen til at innholdet ble husket?

Den viktigste egenskapen kilden har, er at Alkuin tar leseren på alvor. Man regnes som et tenkende vesen som vil ha begrunnelser for redegjørelsen. Alkuin begrunner alltid hvorfor en last tas opp, og forklarer hele teksten igjennom: hva, hvorfor, hvordan. Man får vite *hva* som er syndig, *hvordan* lastene arter seg, hva som *kjennetegner* dem og *hvorfor* de er så ille. I tillegg skildres hvilke følgesynder de bringer med seg, og det avsluttes med konstruktive beskrivelser om *hvordan* man overvinner dem. Dette gjør han like systematisk med hver hovedlast. Man må også merke seg at innholdet er *tilpasset* en travel ikke-geistlig mann: ”Stoffet i dette skrift har jeg ordnet i avsnitt, for at det jeg skriver lettere og villigere kan festne seg i din hukommelse – jeg visste jo at du var bundet i mange verdslige gjøremål”.²³⁵ Hver hovedlast er systematisert innad i egne avsnitt, og selv om følgesyndene er mange, har de stort sett en logisk forbindelse med den overordnede hovedlasten. Teksten er formet for at innholdet lettere skulle feste seg til hukommelsen, men utfordringene kan likevel være i tekstens lengde og innholdsbredde, fordi den tar for seg mange sider av troen. Men som Alkuin sier, teksten kan fungere som en håndbok og et oppslagsverk man kan gå tilbake til i ettertid.

Noen av de språklige virkemidlene som brukes i forklaringen om hvordan en hovedlast utarter seg har allerede blitt nevnt. Alkuin baserte seg på Cassians **forgreningsmetafor**, hvor mange følgesynder skyter ut fra en hovedlast. Alkuin var grundig og forklarte *hvorfor* denne bildebruken ble anvendt, og *hvorfor* lastene ble skildret i det hele tatt: ”Disse [de åtte røttene, hovedlastene] har vi funnet det passende å si litt om, både om hvilke lastens skudd som skyter [følgesyndene] og hvilken rot de kommer fra, slik at enhver skal vite hvordan han skal kviste etter at han har fått hugget av roten”.²³⁶ Forgreningsmetaforen forbinder noe abstrakt med noe konkret, og blir da lettere å forstå hvordan hovedlasten fører til andre synder. Alkuin sørget også for å gjenta hovedpunktene, som gjorde læringsutbyttet større. Dette ble gjort på slutten av presentasjonen av hovedlastene ved å sette lastene opp mot antitesene i dydene.

²³⁵ GNH(a), 18

²³⁶ GNH(a), 39 – 40

Bruken av eksempler er et språklig virkemiddel hvor enkelttilfeller brukes til å belyse allmenne regler.²³⁷ Pave Gregor den Store satte fokus på dette virkemiddelet. Gregor siktet til at predikantene måtte komme tilhørerne i møte og preke ut fra deres ulike forutsetninger. ”En må ikke stille for store krav. Trege tilhørere blir snarere overbevist ved eksempler enn ved fornuftige resonnementer.”²³⁸ Alkuin fulgte det opp i ”Om dydene og lastene”. Selv om grev Wido, mottakeren, var av høyere rang og utdannelse, brukte Alkuin eksempelbruk for å beskrive hovedlastene. Slik ble kilden også anvendelig i prekensituasjoner og kunne brukes mer allmenngyldig. Skremsel er et vanlig virkemiddel i de to andre kildene, men her er språkbruken relativt nøytralt. Noen unntak er allerede nevnt, for eksempel inntrykket man fikk av at noen laster var verre enn andre. Målet med teksten var ikke å skremme grev Wido, men å trøste og vise at det var mulig å holde seg fra å synde. Han viste også hvordan man kunne gjøre opp for seg. Dette skiller ”Om dydene og lastene” fra blant annet *Tundals visjon*, som lar skremsel fungere som motivasjon for å holde folk unna synd. Alkuin viser kjærlighet og oppriktig omsorg, og han har en tro på at mottakeren kan klare å følge Guds lov.

Hvordan kan denne formen og disse virkemidlene ha påvirket folk i Norge på 1200-tallet? Som sagt er det brukt flere pedagogiske grep, som *eksempler* og *gjentagelser*. Teksten er formanende, men likevel løsningsorientert. Mest plass brukes riktignok på å vise hva og hvordan synden artet seg, men håpet om frelse er like tydelig som advarslene. Var dette nok til at folk husket? Alkuin sa selv at teksten skulle brukes som håndbok, at man skulle gå tilbake selv og friske opp innholdet. Dette hadde ikke folk flest mulighet til. Det er tvilsomt at denne teksten ble forkynnet ofte nok til å feste seg til folks hukommelse, uavhengig om kilden ble brukt i sin helhet eller bare utvalgte deler ble preket. Kilden levde da ikke videre på folkemunne, tross systematikken som skiller den ut fra de to andre kildene. Den inneholder for mye informasjon uten noen naturlige overganger. Den har heller ingen progresjon, i motsetning til en fortelling. Selv om kirken i Norge hadde kjennskap til ”Om dydene og lastene”, er hvordan den er spredt knyttet til *muntligheten*, og folk hadde heller ikke denne teksten tilgjengelig til den nødvendige repetisjonen man trengte for å lære innholdet.

Hør på hva jeg sier du skal gjøre

Formen prekenene i mellom varierer, men i utgangspunktet er de tradisjonelt delt inn i to grupper: *homilia* og *sermo*. Hjelde påpeker at skillet mellom prekentypene opprinnelig var

²³⁷ <http://www.snl.no/eksempel> (14. mars 2011)

²³⁸ Hjelde 1990, 35

ganske markert, men har blitt utvasket over tid, noe man finner eksempler på i GNH(b).²³⁹ Poenget er at prekenene ikke nødvendigvis er like i oppbygning. For å rekapitulere litt skal det gjentas at formen til *homilia* opprinnelig var en enkel, fortrolig tale til menigheten, senere betegnet den en preken som forklarte en bibeltekst, og dermed fikk mer til felles med kirkefedrenes eksegetiske, altså fortolkende, kommentarer. Disse ble gjerne knyttet til bestemte dager i kirkeåret. En *sermo* er derimot tematisk eller fortellende og kan gi enkle fortolkninger, men omtaler som regel et emne eller en begivenhet i tilknytning til bestemte festdager eller helgendager. Til ”hverdagsbruk” brukte man *sermo communis*, som kunne brukes når som helst i kirkeåret. Disse omtalte ofte deler av den kristne tro og moral, og hadde en folkelig form.²⁴⁰ Overordnet kan formen være formanende eller oppmuntrende. Prekenene har hatt en lang utvikling som ikke skal gjøres rede for her. Det viktigste i denne sammenhengen er at formen og innholdet er utarbeidet over tid og at innholdet er basert på eldre tekster (oversatt, hentet og plukket). De ble brukt til oppdragelse og opplæring i misjonering eller til et allerede kristent publikum uten høyere utdanning, hvor ”essensen” av kristendommen vektlegges. Budskapet var at alle hadde mulighet til frelse, uansett hvor enkelt sjeleliv man hadde. GNH(b) taler til en kristen menighet, selv om den visse steder minner om at gamle seder ikke faller i god jord.²⁴¹

Formen på hver enkel preken vil ikke fremstilles her, men i hovedsak er alle prekenene som er brukt i dette prosjektet sermoer, med noen unntak.²⁴² Det vil si at tekstene tar opp enkelte temaer og har en fortellende form. For å kunne si noe mer konkret, tas det utgangspunkt i Moralpreken IV, av Hjelde karakterisert som et godt eksempel på folkelig forkynnelse. Prekenen har en fem-delning i følge Hjelde, som vil bli fulgt opp her med nummer.

1) Moralpreken IV begynner med ”å forkynne det dobbelte kjærlighetsbud og formaner menigheten til bønn og kirkegang”.²⁴³ **Det dobbelte kjærlighetsbud** innebar at vi som mennesker skal elske Gud, for Gud elsker oss.²⁴⁴ Formaning om å gå til kirken, samt følge med under gudstjenesten er et fast ledd i den folkelige forkynnelsen²⁴⁵, og det repeteres gjennom kirkeåret. 2) Deretter følger den lange listen med femtitre laster, med den

²³⁹ Hjelde 1990, 13

²⁴⁰ Hjelde 1990, 12 – 13

²⁴¹ Hjelde 1990, 412

²⁴² Hjelde 1990, 99 – 400. Her har det blitt gått igjennom hvordan Hjelde har omtalt prekenene

²⁴³ Hjelde 1990, 264

²⁴⁴ GNH(b), 93

²⁴⁵ Hjelde 1990, 265

formanende introduksjonen: ”Han skal vokte seg for [...]”.²⁴⁶ 3) Listen følges opp med en positiv oppfordring²⁴⁷ om de kirkelige forskrifter om fasten, tiende og almisse, samt oppmuntring til å være hjelpsom mot frender og fattige. Det forklares hvem man skal hjelpe og hvordan Gud gleder seg over almisser, og hvordan man tenner Hans vrede, for eksempel ved å gi almisse ut fra uærlig ervervet gods. Dette er utvalgte sider ved kristendommen som fokuseres på i denne opplæringen. 4) Denne delen forklarer at hvis man følger det som er beskrevet over på denne måten, så kan man håpe på Guds miskunn. Denne delen er formet som en direkte tale til menigheten.²⁴⁸ 5) Til slutt går formaningene over i en skildring av himmelens salighet og helvetes pinsler. Man minnes på hvorfor innholdet i prekenen er viktig, for det kan gå deg riktig ille.

For å oppsummere har prekenen en oppbygning som åpner med løftet Gud har gitt oss om himmelriket, men det er ikke uten betingelser. Prekenen går rett over til formaninger som er oppdragende og advarende, som ”slik skal du gjøre og dette må du huske”. Formen til formaningene veksler mellom oppmuntrende og irettesettende tiltale. Deretter brytes dette opp med en positiv oppfordring, men likevel en formaning. Det avsluttes med en skildring av det hinsidige og konklusjonen: ”Derfor trenger vi å nyte godt av Guds miskunn, for likesom legemet trenger til mat og drikke og klær for å leve, slik skal menneskesjelen leve av Guds ord og bønner”.²⁴⁹ *Sjelen er avhengig av det prekenen oppfordrer til for å overleve.* Den alvorlige delen kan fungere som en oppmerksomhetsfanger, og viktige elementer av det kristne livet og praksis trekkes inn her: kirkegang, bønn og at man må lytte til prestens ord med ettertanke. Syndelista, som er urovekkende lang, følges opp av den oppmuntrende delen som viser hvordan mennesket har mulighet til å glede Gud. Til nå har prekenen hatt en beordrende tone, mønsteret brytes opp med en personlig tale fra forkynneren til de ”gode brødre”.²⁵⁰ **Vi-formen** som brukes gir en fellesskapsfølelse. Alle mennesker er i samme båt og forhåpentlig på vei til samme sted: himmelen. Denne *tiltalen* er også et språklig virkemiddel. Helvetesskildringen kommer mot slutten, som en påminner om hva som er i vente hvis vi ikke tar inn over oss lærdommen i prekenen. Hvis det er slik at mennesker husker best det første og siste man hører i en tale, er lærdommen fra denne prekenen: Elsk Gud, for han elsker deg, kom og lær av kirke og prest, ellers venter helvete (men det skal ikke glemmes at prekenen også er full av løfter om frelse).

²⁴⁶ GNH(b), 94

²⁴⁷ Hjelde 1990, 268

²⁴⁸ Hjelde 1990, 270

²⁴⁹ GNH(b), 95

²⁵⁰ GNH(b), 94

GNH(b) har også innslag av *fortellinger*, en form som huskes lettere på grunn av sin oppbygning og fremdrift. Fortellingene følges opp med forklaringer og normer som setter skildringen inn i lytterens hverdag. Kan dette ha vært den gode kombinasjonen som bidro til at det kristne budskap og advarsel ble *husket*? Dette er nok ikke tilfellet, fordi historiens illusjon brytes ved forklarende innlegg og advarsler. Fortellingen satte nok et preg på hukommelsen, men som Dietrichson sier, trengs det mye spenning for å imponere. I GNH(b) er det ikke fortellingene som står for de grusomme beskrivelsene, men formaningene. Fortellerformen er ikke like levende som man ser i for eksempel *Tundals visjon*. Selv om innholdet er spennende nok, er eksemplene så fjerne i tid og sted at norske lyttere kanskje syntes det var vanskelig å forholde seg til. I eksempel tatt fra St. Mikael og englene står det:

Og denne dagen kalles Mikael's høytid, for på denne dagen åpenbarte den hellige Mikael, Guds engel, sin kraft. Dette gjorde han ved å la borgerne i den byen som het Sepontus vinne seier over en hær av hedninger som angrep dem. Lynene fløy over himmelen, og et veldig uvær brøt løs over dem. Det vendte seg mot hedningehæren og mange av mennene der falt, noen rammet av lynene og noen av bymennenes våpen. Og da bymennene var kommet tilbake med seier, lot de bygge en kirke til ære for engelen Mikael oppe i fjellet (...).²⁵¹

Historien inneholder slag, ære og krigere, alle spennende temaer med en verdi for folket i Norge på 1200-tallet. Likevel har forkynneren en avstand til fortellingen, selv om man ikke vet noe om hvordan selve opplesningen var. Hvilke språklige virkemidler ble brukt for å gjøre inntrykk?

Mange klassiske metoder har blitt brukt for å gjøre innholdet tilgjengelig og prege sinnene til legfolk, hvorav vi-formen er allerede kommentert. Et annet virkemiddel er bruken av **kontraster**. I skildringen av himmelen og helvete blir de to sfærene satt opp som **antiteser** for hverandre, med kontraster i innholdet.²⁵² I himmelen er det for eksempel uutslukkelig lys, glede, herlighet uten ende, og heller ingen sykdom, alderdom, sult, tørst eller sorg. I helvete finner man den rake motsetningen, her er det evig mørke, sut (jammer), sorg, sult, tørst, og fæle pinsler uten ende. Kontraster er det også i helvetesbeskrivelsen, her finnes både isnende kulde og brennende varme. Et annet eksempel på kontrastbruk, er om man gir almisse av ærlig ervervet gods eller av gods man har skaffet på urett vis.²⁵³ Er almissen fra ”godt” gods blir Gud velvillig stemt, men er det av ”ondt” gods tenner man Guds vrede. Slike antiteser, eller kontraster, *virker forsterkende i skildringen*. Himmelen virker herligere og er en mer ønskelig endestasjon etter døden. Helvete forekommer mer elendig når disse to stedene settes

²⁵¹ GNH(b), 117

²⁵² GNH(b), 95

²⁵³ GNH(b), 94

opp mot hverandre på denne måten. Slike kontraster finnes i flere skildringer av himmelen og helvetet, blant annet Jul I.²⁵⁴ Ellers brukes også noe Hjelde kaller for **dobbelthet**, som brukes i kateketisk forkynnelse.²⁵⁵ I Moralpreken I oppfordres man for eksempel til å sky hovedlastene, og *det gis to begrunnelser*: en negativ og en positiv. Det trues med helvetes ild og Guds vrede om man synder²⁵⁶, og oppfordringene følges opp med løfter om ”himlenes rike”²⁵⁷.

GNH(b) *konkretiserer* og *eksemplifiserer* også for lytteren²⁵⁸, blant annet ved almisse og hvem man skal hjelpe. Slik settes det en kobling mellom teori og praksis, ”å gi almisse” blir ikke et begrep som svever i luften. Det står at man skal hjelpe alle som lider nød, blant annet ved å gi almisser, mens man skal gi minimalt til de som er friske, men ikke vil arbeide. Det sistnevnte er klart nok, og slik avgrenses almissen for lytteren, men hvem er ”nødlidende”? Det er de ”blinde, halte, døve, syke, sårede, spedalske og avkreftede, og de som er så små eller gamle at de ikke kan hjelpe seg selv”.²⁵⁹ Prekenen forklarer også *hvem* man skal hjelpe først: ”foreldre, barn og søsken, siden de fremmede”.²⁶⁰ Ved en slik konkretisering, får man et ryddig overblikk over ansvaret hver enkelt har. **Å vende seg direkte til lytteren** er også et språklig virkemiddel som brukes i flere av homiliene. I Moralpreken IV kommer en personlig henvendelse på slutten, og forkynneren sier at ”på grunn av det som er fortalt her, må *vi*, kjære brødre, oppføre oss.” I Jul I åpnes prekenen med ”Gode brødre!”²⁶¹, mens i Moralpreken I henvender predikanten seg til ”Gode brødre og søstre”²⁶². Forkynneren henvender seg til en passiv menighet, og må ”selge” innholdet i prekenen. Denne tiltalen kan sammenlignes med dagens politikk, hvor det er viktig å skape en relasjon til lytteren og en fellesskapsfølelse. Tilhørerne skal kunne relatere seg til deg, og man må snakke *til* dem, ikke *over* dem. Målet forkynneren hadde var å *overtale legfolk*, og for å få dette til måtte han skape tillit.

Å skape et **fiendebilde** til skremsel er et viktig språklig virkemiddel. Selv om djevelen ikke er spesielt fremtredende i Moralpreken IV som har blitt sett på her, forklares det at ”ulykkelige

²⁵⁴ Hjelde 1990, 270

²⁵⁵ Hjelde 1990, 118

²⁵⁶ GNH(b), 50

²⁵⁷ GNH(b), 51

²⁵⁸ Pave Gregors syn på eksempelbrukens nytteverdi er kommentert i diskusjonen av ”Om dydene og lastene”.

²⁵⁹ GNH(b), 94

²⁶⁰ Hjelde 1990, 269

²⁶¹ GNH(b), 46

²⁶² GNH(b), 49

er de som er dømt til å styrte i helvete. Der skal de være hos djevlene, [...]”.²⁶³ Djevelen, eller *fienden*, er den strake motsetningen av Gud og opptrer stadig i GNH(b). Antikrist, som han også kalles, har ofte rollen som den store fristeren. Han forsøkte å friste Jesus, og klarte å friste Adam.²⁶⁴ Et slikt felles fiendebilde kan fungere samlende i menneskenes krig mot syndene. Djevelen kan overvinnnes med midlene forkynneren gir, og med Guds hjelp. Kontraster som brukes for å skildre helvete har allerede blitt presentert, men det skal også nevnes i sammenheng med skremsel. Man fikk en presentasjon av gruen som ventet en hvis man syndet, men skildringene varierte. I Jul I lyder beskrivelsen blant annet: ”der er skrik og gråt, sult og tørst og fortærende ild, syv ganger varmere enn den heteste ild en kan tenne i denne verden. Der er det evig mørke uten lys, alderdom uten ungdom [...]”.²⁶⁵ I Moralpreken I nøyer en seg med ”han vil lide helvetes kvaler i det neste liv”.²⁶⁶ Det som er annerledes, er at helvete på jorden tas med som en annen mulig konsekvens av synding: ”[...], da vil Herren slå oss, med sykdom og uår og ufred og alt det som ondt er, så vi kan skjønne at vi lider alt dette på grunn av våre synder”.²⁶⁷ En mislykket avling var en alvorlig sak, og slike katastrofer var nok noe den tidens mennesker hadde følt på kroppen. Det kan hende disse truslene ble tatt mer alvorlig enn et sjelelig helvete ingen hadde sett.

Mange språklige virkemidler ble brukt for å gjøre innholdet i forkynnelsen mer tilgjengelig og appellerende for lytteren. Til tross for varierende form prekenene i mellom, er den overordnede formen formanende, altså moraliserende og advarende. Under messen fikk nok presten gehør, på grunn av sin posisjon mellom mennesket og Gud. Presten hadde kunnskapen om den mystiske frelsen og de fæle straffene synden førte til, og gudstjenesten fungerte nok som en viktig påminner i en ellers travel hverdag. Vanligvis var det få temaer som sto på plakaten, så det var ikke for store informative ”påkjenninger” for lytteren. Folk satt nok igjen med lærdom, noe formen og virkemidlene bidro til. Likevel er det tvilsomt at det var denne formen som gjorde mest inntrykk av de tre kildene.

Ut i fra denne diskusjonen går det an å konkludere med at det var *Tundals visjon* som preget flest folks minner. Den var lett å gjenfortelle og spennende å lytte til. Flere fortellinger som ligner den har levd sitt eget liv på folkemunne og kan ha levd dette livet gjennom århundrer (for eksempel *Draumkvedet*). Alkuins ”Om dydene og lastene” gir i forhold til de to andre

²⁶³ GNH(b), 95

²⁶⁴ GNH(b), 82

²⁶⁵ GNH(b), 51

²⁶⁶ GNH(b), 51

²⁶⁷ GNH(b), 50

kildene den grundigste presentasjonen av syndene. Antagelig var dette også teksten med mest læringsutbytte. Til tross for dette var nok teksten for utilgjengelig for folk flest. Man kunne ikke gå tilbake til kilden for å repetere innholdet på egenhånd, slik brevet opprinnelig skulle brukes. Presentasjonen pirret heller ikke nysgjerrigheten, slik at den ble verdt å gjenfortelle. GNH(b) inneholder først og fremst forkynnelser, ikke rene fortellinger, og det var mest i forbindelse med festdager og høytidene folk gikk til gudstjenester. Dette vises på utvalget av homilier.²⁶⁸ Hvis man trekker inn hukommelsesaspektet, så hadde man prekenens lære friskt i minnet i for eksempel fastetiden, men det kan hende læren forsvant bakover i hukommelsen etter en tid. Selv om gudstjenester og kirkegang formodentlig ga mennesker følelsen av ”at de var knyttet til en større verdensorden med regelmessig og garantert forbindelse med det hinsidige”²⁶⁹, var det nok ikke GNH(b) som satte seg best i minnet av de tre kildene. Sannsynligvis ble det heller ikke holdt gudstjenester hver søndag tidlig på 1200-tallet, da plikten til regelmessig forkynnelser først ble innskjerpet på slutten av 1200-tallet²⁷⁰, altså på tampen av perioden som diskuteres i denne oppgaven. Man lærte nok noe av prestens preken, men sammenligningen av disse tre kildene viser at *Tundals visjon* hadde best sjanse for å leve videre etter at kirkedørene var stengt for dagen.

Uansett hvilken versjon som vant igjennom, om det var ”Om dydene og lastene”, *Tundals visjon* eller GNH(b), så var det en vinn-vinn-situasjon for kirken. Alle kildene kommer fra geistlige hender og representerer derfor kirkens lære på sin måte, også med tanke på de faktiske likhetene som er skildret i kapittel 3. Tross ulike beskrivelser av syndene tas stort sett de samme temaene opp. For å undersøke grundigere hvordan kildene kunne treffe folk og slik bli husket, vil neste kapittel diskutere kildenes appellering til og beskrivelse av de enkelte samfunnsgruppene.

²⁶⁸ Hjelde 1990, 416

²⁶⁹ Andersen 1977, 318

²⁷⁰ Hjelde 1990, 416

Kapittel 5: Dette gjelder omtrent alle

Det har blitt vist større forskjeller i hvilke synder som tas opp og hvordan de har blitt beskrevet. Måten kildene henvender seg til lytteren er skildret i kapittel 4, hvor det blir vist at kildene representerer tre forskjellige sjangre: en visjon, et brev og en preken. Videre har det blitt antydnet at det var *Tundals visjon* som vakte mest interesse og nådde ut til flest folk, og kanskje fikk mest gjennomslag med sin syndekatalog. Årsaken ligger i denne kildens form og bruk av språklige virkemidler. Men uansett hvilken presentasjon som vant frem, var det en vinn-vinn-situasjon for kirken. Alle kildene stammer fra geistlighetens penn, og alle har blitt oversatt og satt i omløp. At kirken selv har introdusert disse tekstene for legfolk, tyder på at innholdet i alle de tre kildene var *godt nok* i forhold til læren om synd.

I dette kapittelet skal det ses på *hvem* som trekkes inn i presentasjonene, altså hvordan de forskjellige stendene i samfunnet presenteres i kilden og hvordan de henvendes til. Målet er å finne ut hvordan kildene appellerer til de forskjellige gruppene. Følte folk at læren om synd gjaldt dem? Det skal ses på *hvem* som omtales, *hvordan* de omtales, og om det er tilfeller noen *ikke* omtales. Hvem er **målgruppen** for belæringen? De tre kildene vil bli satt opp mot hverandre for å finne forskjeller og likheter. Stendene vil bli omtalt hver for seg, og til slutt vil kvinnen ses på. I dette kapittelet vil også større deler av kildene trekkes inn, ikke bare syndbeskrivelsene, for å danne et bedre bilde av appellen. Det skal også tas hensyn til forfatterens motiv for teksten og skrivetradisjonen kilden har blitt til i, fordi dette kan være årsaken til hvordan kilden taler til mottakeren. Hvor aktuell tiltalen til de forskjellige stendene er i Norge på 1200-tallet, skal også undersøkes.

Bønder

I oppgaven brukes termen *bonde* meget vidt, og det tas ikke hensyn til sosiale forskjeller innad i standen, da den kristne forkynnelsen i kildene ikke gjør noe poeng ut av dette. Her brukes definisjonen om bofast mann, jordbruker, jordeier og fri mann²⁷¹, og leilendingen inkluderes også. Kvinner vil bli omtalt i et eget avsnitt, så de utelates inntil videre.

Bondestanden var den største standen i Norge. Denne gruppen fylte de fleste kirkebenkene, i den betydning at det var først og fremst bønder prestene prekte til. Det har blitt vist hvordan og hvorfor *Tundals visjon* var populær, spredte seg på folkemunne og ble gjenfortalt. Dette betydde ikke nødvendigvis at omfanget av spredningen grunnet på hvordan den traff folk,

²⁷¹ KLNLM, bind 2, 84

altså hvor nært innholdet var deres hverdag. Hvordan ble bonden inkludert i denne fortellingen, og hvordan traff visjonen dem i deres samtid?

I forhold til bonden og hvordan han inkluderes i *Tundals visjon*, skal vi starte med Tundal selv. Han ble beskrevet som velstående og rik på mange måter, så han representerer ikke den gjennomsnittelige bonden. Likevel kan vi anta beskrivelsen av Tundals skjebne fungerte moraliserende, fordi budskapet i kilden er at selv ikke de velstående slipper unna Guds lov. Herren gjør ingen forskjell på rik og fattig, noe som var godt å vite i en strevsom hverdag, hvor godene var ujevnt fordelt. Og selv om man ikke kunne assosiere seg selv med Tundal velstandsmessig, kunne man kjenne igjen trekk ved seg selv eller andre i hans karakteristikker: ”han var full av svik, hovmod, vrede og misunnelse. [...] Han var full av begjær, men alltid sen når det gjaldt å tjene Gud. [...] Han satte stor pris på spillemenn [...]. Han likte godt krangel [...]” Tundal var en sleip kjøpsmann, og hadde urimelige krav til de han lånte ut penger til.²⁷² Disse beskrivelsene kunne lett videreføres til folk man antageligvis på et eller annet tidspunkt var nødt til å forholde seg til. Videre viser Hambro at trøstens ord kan også finnes i Tundals skikkelse. Til og med Tundal, som er en sann synder, forbarmer Gud seg over i sitt ønske om å frelse den syndige.²⁷³

Når en synd presenteres i *Tundals visjon*, beskrives den i konkrete handlinger, og synden er gjerne av en litt ”hverdagslig” karakter. Med dette menes at de verste syndene kanskje er de som begås oftest eller lettest. Dette kan også være en del av forklaringen på den lille oppmerksomheten *mannedrap* fikk i begynnelsen av fortellingen. Mord er en handling et fåtall av den store mengden har begått, og dermed ikke kan relatere seg til. Derimot blir synder som omhandler ”tyver og røvere” viet stor oppmerksomhet.²⁷⁴ Her straffes de som ikke betaler hele tienden, som var en mye mer aktuell handling i hverdagen enn drap. Dette er også et av de få tilfellene vi får møte enkeltpersoner i helvetesdelen av visjonen.

Han [Tundal] fikk øye på en mann som stod ute på broen med en bør korn på ryggen; han gråt høyt, og klaget over at han hadde syndet så det var en ynke å høre. Piggene stakk ham i beina, men likevel var han mye reddere for udyrene, som var klar til å svelge ham om han skulle falle ned. Tundal spurte engelen: ”Hva betyr dette forferdelige syn?” Engelen svarte: ”[...] Han stjal dem [kornsekkene] fra kirken. De var tiendegods som det var gjort regnskap for. Derfor kjøper han dem dyrt gjennom straffen han får her”.²⁷⁵

²⁷² *Tundals visjon*, 4

²⁷³ Hambro 2009, XXXI

²⁷⁴ *Tundals visjon*, 19

²⁷⁵ *Tundals visjon*, 19 – 20

Tienden ble innført i størstedelen av Norge rundt 1170²⁷⁶, så dette var en aktuell synd å begå, da loven fremdeles var relativt ny. Det må ha virket fristende å unnlate seg å betale tienden til kirken, spesielt ved en dårlig avling, og dette måtte bonden ta stilling til flere ganger i sitt liv. Det fantes selvfølgelig konsekvenser gjennom lover som ble sanksjonert med om man skulle unnlate å betale, men den sjelelige straffen var nok meget abstrakt å forholde seg til. I denne teksten får bonden derimot et veldig grafisk bilde av konsekvensene, hvis han eller hun skulle falle for fristelsen og holde tilbake deler av tienden.

Stort sett er alle synderne Tundal møter før og i helvete en del av de lidende sjelemassene, det er meget få enkeltpersoner som presenteres slik som eksempelet over. Men man får et innblikk i hva sjelene tenker gjennom Tundal selv, fordi han også får føle straffen. Han synes straffene er fryktelige og smertene uutholdelige, men at alt som kommer er fortjent. Som sagt får vi vite at *alle* straffes slik, for verken lærd eller leg, jomfru eller frue, kommer seg unna pinslene. Alle må stå til rette for sine onde gjerninger. Og engelen bruker ofte begrepene *alle* og *mennesket* i sine taler, betegnelser som da selvfølgelig inkluderer bonden. Det fortelles også om at når Tundals sjel først har forlatt legemet, er alle hans materielle goder borte, noe de onde åndene håner han for. De fryder seg over at han trodde slik rikdom var viktig.²⁷⁷ Absolutt alle står kun igjen med seg selv etter døden, alle materielle goder man hadde klart å kare til seg er fånyttede når det først gjelder. Dette står i kontrast til tidligere gravskikker, hvor man fikk med seg gravgods på sin reise i døden.²⁷⁸ For å oppsummere, har *Tundals visjon* i høy grad inkludert denne standen og presenterer eksplisitte eksempler på aktuelle synder bonden står i fare for å begå.

”**Om dydene og lastene**” er et personlig brev, skrevet til en mann i en maktposisjon. I motsetning til *Tundals visjon* er det øyensynlig ingen stand som henvendes til direkte i brevet. Unntak er hovedlasten ”dovenskap”, hvor Guds tjenere omtales. Med utgangspunktet om at ingen stender utales eksplisitt, appellerte innholdet da til bondestanden? I brevet er språket nøytralt og det henvender seg ikke til noen, dette gjør innholdet allmenngyldig. Alkuin er klar over grev Widos travle hverdag, og håper greven tar seg tid og møysomhet til å lese og bruke brevet. Greven var bundet i mange verdslige gjøremål²⁷⁹, noe *bonden* i høy grad også var. Anmodninger som kan ekskludere bonden, er oppfordringen til lesning.²⁸⁰ Repetisjon og det å

²⁷⁶ Sigurdsson 2008, 157

²⁷⁷ *Tundals visjon*, 8

²⁷⁸ Steinsland 2005, 340 – 341

²⁷⁹ GNH(a), 18

²⁸⁰ GNH(a), 20 – 21

gå tilbake til teksten når det trengtes oppfriskning, lå utenfor bondens rekkevidde på grunn av manglende leseferdigheter. Den eneste muligheten ordinære folk hadde for å nå innholdet, var å *høre* det. Men hvis man fokuserer på beskrivelsene av syndene, ligger det noen bud og krav til bonden der?

Under lasten *grådighet* er dette tilfellet. En av måtene grådighet kan få makt over mennesket er "[...] når han byr folk lage til lekrere retter enn hans [...] rang i samfunnet fordrer [...]".²⁸¹ Budskapet er at man skal kjenne sin plass, noe som reflekterer et statisk samfunnssyn hos Alkuin, som igjen passet i Norge på 1200-tallet. Var man født bonde, forble man bonde. Noen unntak er det selvsagt, for i noen tilfeller kunne ens status i samfunnet endres. Et eksempel er trelle som kunne bli fri, altså bli en *løysing*.²⁸² Uansett innebærer denne beskrivelsen at man skal kjenne sin plass. En annen presentasjon som gjenspeiler denne holdningen er *forholdet mellom legemet og ånden* under beskrivelsen av lasten *hor*. "For ånden skal være vårt legemes dronning og herske over legemet, og legemet skal være tjenestekvinne og adlyde sin dronning, det vil si den fornuftige ånd."²⁸³ Dette sitatet kan tolkes som at noen er skapt til å tjene, mens andre er skapt til å lede. Ellers er omtalen "mennesket" brukt mye, og "menneskeslekten"²⁸⁴. Denne talen inkluderer naturlig nok bonden, som står like mye i fare for å bli fristet av hovedlastene. En positiv egenskap Alkuin opplyser om, er: "[...] det kloke omdømmet som Gud inngir et menneskes sinn [...]".²⁸⁵ Alle mennesker innehar muligheten til å beseire syndene, alle løsningene Alkuin presenterer for å beseire en synd er i teorien mulig for bonden også. Unntaket er å "lese med ettertanke" under dovenskap, men denne er som nevnt over spesielt rettet mot geistlige.²⁸⁶ En annen løsning her er også legemlig arbeid, noe som ikke kan ha vært en utfordring å finne for en bonde.

Syndene i "Om dydene og lastene" gjelder også bonden fordi Alkuin har brukt meget generelle beskrivelser, som ved noen unntak er ekskluderende. Undertoner om hvor bondens plass i samfunnet er tas likevel opp. Skal man sammenligne inkluderingen her med *Tundals visjon* kommer "Om dydene og lastene" til kort når det gjelder direkte tale til denne standen. Selv om det stort sett er beskrivelser av "sjelemasser" i *Tundals visjon*, kommer det fram noen eksempler om enkeltpersoner som direkte kan representere bonden. Alkuin beskriver mer hvordan forholdene i samfunnet *bør* være. Læren blir at bonden skal være underdanig sin

²⁸¹ GNH(a), 40

²⁸² Steinsland 2005, 370

²⁸³ GNH(a), 40 – 41

²⁸⁴ GNH(a), 43

²⁸⁵ GNH(a), 41 – 42

²⁸⁶ GNH(a), 42

overherre, holde seg ved sin lest og ikke be om mer enn han skal ha i forhold til sin rang i samfunnet. For å ikke svartmale omtalen for mye, så viser Alkuin at alle kan klare å overvinne de gitte hovedlastene. ”Om dydene og lastene” er aktuell i sin samtid mye på grunn av sin allmenne tone, noe som gjør teksten relativt tidløs, i alle fall innen den kristne sfære.

Per Sveaas Andersen viser at **GNH(b)** ble brukt til forkynnelse til sognefolket, og en slik **oppbyggelsesbok** var det nødvendig at prestene hadde tilgjengelig slik at de kunne opplyse menigheten. ”Det var nødvendig å forklare og gjøre Guds ord forståelig for legfolk.”²⁸⁷ GNH(b) var i stor grad ment for bondestanden. Men hvordan vises dette i homiliene? Inkluderes bonden i Guds ord? Det vil kun bli tatt utgangspunkt i de prekenene som inneholder synd og som utgjør *tabell 3*. Stort sett alle prekenene inneholder direkte tiltale, som ”Gode brødre”²⁸⁸, ”Gode venner”²⁸⁹ eller ”Brødre og søstre”²⁹⁰, og inkluderende termer som ”vi”, ”oss” eller ”mennesker”. Slik tiltale kan man tenke seg ble brukt for å skape et fellesskap rundt kristendommen og vise at vi alle er under Guds åsyn, både konge og bonde. Det påpekes også at himmelen er fritt for alle mennesker²⁹¹, alle har mulighet til frelse, og at Adam er alle menneskers far, og vi vil da, som han, bli til jord²⁹². GNH(b) viser også at Guds ord er tilgjengelig og rettet mot alle, og krever alles oppmerksomhet. Gud stiller ingen krav til utdanning, bare at den som har ører, skal høre på disse ordene²⁹³, altså prestens, og det forkynnes at alle skal be slik de kan og har lært det, fordi Gud forstår alle tungemål²⁹⁴. Slik var kristendommen tilgjengelig for absolutt alle, også bonden. *Mennesket* som en fellesbetegnelse ble også brukt i mer alvorlige temaer, som når dommens dag skulle komme. Da skal hele menneskeslekten være tilstede og hver enkelt få sin dom.²⁹⁵ Ingen slapp unna dommen, og hver enkelt hadde ansvar for sin egen frelse.

GNH(b) forkynner også om **plikter** direkte til bonden, spesielt når det kommer til *almisse* og *tienden*. I forhold til å være gjestfri og god mot fattige eller omreisende, understrekes det at du har et ansvar for dem når de kommer til *ditt* hus.²⁹⁶ Slik kommer også kristendommen inn i hverdagen. Men de som formet forkynnelsene var også klar over at bonden tidvis selv levde i

²⁸⁷ Andersen 1977, 318

²⁸⁸ GNH(b), 46

²⁸⁹ GNH(b), 51

²⁹⁰ GNH(b), 62

²⁹¹ GNH(b), 75

²⁹² GNH(b), 105

²⁹³ GNH(b), 79

²⁹⁴ GNH(b), 49

²⁹⁵ GNH(b), 106

²⁹⁶ GNH(b), 48

trange kår, så ordlyden er også ”[...] gi til de fattige, enhver slik han makter det, og som Gud har gitt ham gaver til låns”.²⁹⁷ Slik understrekes nestekjærlighetsbudet, i tillegg til at alt du eier er midlertidig. Godene er en lånt gave fra Gud, som Han også kan ta tilbake. Så husk å ”[...] ta imot gjester og veifarende med hjertelag og takk til Gud, gi den almisen en kan i de kår en er stedt. [...] og selv om han bare gir en liten almisse, gjør han likevel bot for mange og store synder dersom han ikke kan gi noen stor”.²⁹⁸

Tienden er også et tema som er rettet mot boden. ”Han skal [...] betale tienden av godset som en plikter og etter beste skjønn, [...]”.²⁹⁹ Her er igjen den vennlige tonen, som tok hensyn til det harde livet en bonde førte. Men det var fremdeles ingen unnskyldning å unnlate å betale: ”Hver den som ikke vil betale tiende av sitt gods slik som Kristus selv sa og bød oss, han vil bli stengt ute fra himmelriket og dømt til helvete, og derav kommer det farsotter over menneskene, uvær og uår”.³⁰⁰ Både den *hinsidige* og *jordlige* straff understrekes. Helvete er beskrevet i GNH(b), men kan kanskje oppfattes som en tom trussel og vanskelig å forestille seg, men uår var noe en bonde virkelig kjente konsekvensene av. Tidligere skulle den norrøne kulten sikre god grøde, tiende tok slik over denne funksjonen: ga du ikke av markens avkastning kunne avlingen bli skadet. Denne giverplikten gjaldt også kjøpmenn og håndverkere, de skulle også ”gjøre som bonden”.³⁰¹ De skulle gi ut fra estimert verdi av det de eide, for eksempel storfe. Dåp var også en plikt blant annet bonden ble pålagt, og

de menn som forsømmer dette og som ikke vil føre barna sine til de kristnes samfunn, de vekker Guds vrede mot seg, hvis barna dør som hedninger. Det skal også de menn vite som løfter andre menneskers barn opp av hedendommen, at de skylder dem både råd til frelse og stort vennskap.³⁰²

Gunnes sin merknad sier at her siktes det antagelig både til dem som døper barna og til faddernes plikter.³⁰³ Man hadde et nytt kollektiv å forholde seg til, det kristne, istedenfor slekt og det nærmeste samfunn, og innvielsen i dette var essensielt for å kunne være et medlem.

Kristendommens lære er også forklart gjennom sammenligninger med jordbruk. Ved å ta utgangspunkt i noe bonden kjente til, for så å trekke paralleller, trakk man religionen bokstavelig talt litt mer ned på jorden. Grunnen til at det tas med her og ikke under virkemidler, er for å få fram poenget om at forkynnelsen var rettet mot den største standen.

²⁹⁷ GNH(b), 76

²⁹⁸ GNH(b), 94

²⁹⁹ GNH(b), 94

³⁰⁰ GNH(b), 127

³⁰¹ GNH(b), 127

³⁰² GNH(b), 105

³⁰³ Gunnes 1971, 177

Prekenen Søndag seksagesima forklarer hvordan Guds ord og formaninger får gro i forskjellige sinn, i forhold til utgangspunktet sinnet har.³⁰⁴ Guds ord sammenlignes med korn som bonden sår, og det forskjellige jordsmonnet er forskjellige sinn. For eksempel grodde kornet godt sådd i god jord, som representerer de ”forstandige menn som elsker Gud og lever etter hans bud, søker regelmessig til kirken, lytter oppmerksomt til gudstjenesten, [...], betaler sin tiende som de bør, [...]”.³⁰⁵ Mens det kornet som falt på veien representerer ”de menn som tenker over det de lærer mens de hører på, men de legger seg det ikke på sinne. Da tar Fienden det fra dem, og de får ingen hjelp av det”.³⁰⁶ Slik lærte en om oppmerksomheten man skulle gi de geistliges ord, og hva ondt som skjedde om du ikke brydde deg noe videre om hva presten prekte i gudstjenestene. De som levde etter Guds bud tok åpenbart det riktige valget, jamfør med avlingen i ligningen som var en klar parallell til menneskenes valg, kunne det ende godt for dem også.

Samfunnets hierarki forklares også i GNH(b), hvor budskapet til bonden er klart: ikke misunn de som er over deg i samfunnet. Alle ikke er jevnbyrdige, fordi slik er også rangordningen blant englene i himmelen.³⁰⁷ De blir ikke misunnelige i sin plassering, dermed skal ikke du være det heller (og vi husker vel hva som skjedde med djevelen da han prøvde å hevde seg i forhold til Gud?). Det verdslige samfunnet har blitt satt i forbindelse med englenes organisering, hvor hver fylking har sin egen rang og sine egne egenskaper. Selv om prekenen St. Mikael og englene trolig er basert på pave Gregor den stores gradering av englene³⁰⁸, fungerer skildringen for 1200-tallets Norge. Måten dette blir gjort på er at prekenen beskriver hierarkiet sammen med funksjonene og egenskapene de forskjellige englene har.

Grupperingene har flere likhetstrekk med navn i menneskenes samfunn: høvdinger, herrer, troner³⁰⁹. Dette blir så satt i sammenheng med ”oss selv”, for

hva hjelper det oss å kjenne til hvilken tjeneste himmelens engler utfører, dersom vi ikke tar eksempler av dem og forbedrer oss ved å etterligne dem? [...] det skal komme like mange mennesker inn i himmelen som det er engler der fra før, og derfor vet vi at mennesker skal tre inn i alle englenes sveiter³¹⁰. Og siden mennesker skal gjøre alle englenes skarer fulltallige, må enhver som vil være med og fulltalliggjøre deres sveit, på en eller annen måte ta etter dem i deres tjeneste.³¹¹

³⁰⁴ GNH(b), 78

³⁰⁵ GNH(b), 79

³⁰⁶ GNH(b), 79

³⁰⁷ GNH(b), 120

³⁰⁸ Gunnes 1971, 180

³⁰⁹ Kan bety kongemakt i overført betydning

³¹⁰ Betyr avdeling, gruppe eller formasjon

³¹¹ GNH(b), 119

Dette rettferdiggjør også samfunnsstrukturen, den *skal* være sånn. Noen må være prest, noen må være herre og noen må være bonde, for slik utfyller man sin mening her på jorden og passer inn i englenes rekker. En slik tolkning kan gi et ensformig syn på det statiske samfunnet, med budet om at bonden bare skal være fornøyd med sin stilling og bli ved sin lest. For å nyansere, kan dette budskapet gi en trøst også. De som jobbet hardt og slet året rundt i et av de lavere sjiktene, fullbyrdet en oppgave som var bestemt av Gud.

Noen mennesker har ikke fått stort til låns her på jorden, og likevel er de til godt eksempel for sine medmennesker med det vesle de har, og tjener trofast Gud med den forstand som er dem gitt. Disse kan passende utfylle den flokken av engler som kalles engler, for gjennom hele sin ferd er de Guds ærendsvener, selv om de ikke har evne til å skjønne de dypere mysterier.³¹²

Et vanlig menneske her på jorden, uten utdanning, heftet med verdslige gjøremål, men med fast tro på Gud, hadde like stor rett og mulighet til å entre himmelens gleder som en konge eller prest som studerte Guds ord. Englene var like høyt verdsatt i himmelen som f. eks erkeenglene, de hadde bare en annen oppgave. Slik inkluderes bonden i den herlige himmelen og viser dem at de oppfyller Guds ønske for dem. Dette var likevel ingen sovepute, for samtidig lyder en av anklagene i homilie Striden mellom legemet og sjelen, at han, den døde synderen, druknet i verdens gjøremål.³¹³ Han fylte hverdagen med verdslige geskjefter, og glemte den åndelige delen av livet. Han glemte viktigheten av å forberede seg på det kommende livet etter døden. Dette var en advarsel mot å ikke ha Gud og troen med seg i hverdagen.

Det viktigste GNH(b) påpekte for bønder, var at Jesus på mange måter var en av dem. Han var ikke av nobel verdslig slekt, og heller ikke født i gode kår. Han var ikke en gang født i sitt eget hus.³¹⁴ Jesus var av deres stand, han var menneskelig og ba for sin helse like før sin korsfestelse³¹⁵, slik vi gjør når det går oss ille, og han led for dere.³¹⁶ Kristus var i utgangspunktet en bonden kunne assosiere seg med, og dette var et sterkt middel forkynnelsen hadde for å gi bonden en tilknytning til religionen og Guds ord.

Når det kommer til presentasjonen av synder er GNH(b) generaliserende og understreker at hver enkelt skal få straff. Bonden fremheves sjeldent i straffsammenheng, med unntak av læren om tienden. Likevel bør det understrekes at prekenene inkluderer denne standen direkte ellers, for hvis den ikke gjorde det, ville bonden da tatt imot budskapet om synd? Ville de følt

³¹² GNH(b), 119

³¹³ GNH(b), 129

³¹⁴ GNH(b), 52

³¹⁵ GNH(b), 85

³¹⁶ GNH(b), 48

at synd og troen var noe som gjaldt dem? Antageligvis ikke. Slik kan man anta at GNH(b) i sin helhet var mer effektiv i forkynnelsen om synd enn det ”Om dydene og lastene” var. Alkuin hadde en annen målgruppe og var alt for generell i vendingene. Et annet forhold som skiller GNH(b) og ”Om dydene og lastene” er hvordan kildene forholder seg til *denne verdens gjøremål* som gjør at man kan ha det for travelt til å tenke på Gud. Alkuin har en forståelsesfull tilnærming og oppfordrer til å ta pauser og gå igjennom læren Gud har gitt mennesket, mens GNH(b) har satt situasjonen på hodet, og gjør en travel hverdag til en beskyldning isteden: man skal ikke drukne i denne verdens gjøremål.³¹⁷ Det *Tundals visjon* og GNH(b) har til felles i forkynnelsen, er at Gud dømmer *alle*, og dette skildres eksplisitt. Alkuin har lite fokus på selve dommen, og støtter seg på at alle de dårlige egenskapene hovedlastene fører med seg er avskrekkende nok. Det har også blitt trukket frem hvordan de tre kildene er aktuelle i sin samtid i Norge, og det har blitt vist at alle sammen treffer bondestanden på hver sin måte. *Tundals visjon* og GNH(b) trekker spesielt inn dette med tiende. GNH(b) forklarer hvorfor det straffer seg, man tar det fra Kristus, mens visjonen fokuserer mer på torturen man mottok ved dette lovbruddet. Alkuins tekst er litt mer tidløs i sin skildring, men det som retter seg spesielt mot Norge på denne tiden er skildringen av ens plass i samfunnet. GNH(b) forklarte også hvorfor noen må være bønder mens andre må være konger. *Tundals visjon* tar også for seg et hierarki, men ikke når det gjelder bonden, og vil bli diskutert i forbindelse med geistlige og herskere.

Fattige

Kristendommens budskap går blant annet ut på å hjelpe medmennesker og ta seg av samfunnets fattige og uheldige medlemmer. Dette forkynnes i alle kildene, men blir denne gruppen aktivt talt til? Eller er omtalen bare indirekte, at fattige bare var folk andre måtte forbarme seg over?

I *Tundals visjon* gjelder noe av det samme budskapet som var til bonden også den fattige. Det poengteres blant annet at Gud ser på *alles* synder og gjør ikke forskjell på fattig og rik, og dette er både en trøst og en advarsel. Gud ser oss alle og vil ha alle til seg, men de fattige måtte vokte seg like mye fra å synde på lik linje med alle andre. *Tundals visjon* inneholder også flere sympatiske omtaler av fattige, som forklaringen på hvorfor noen kommer dårligere ut i samfunnet enn andre. Engelen taler til en fortvilet Tundal om hvorfor Gud straffer mennesker for dets handlinger, og avslutter med ”[...] en viss tukt bør sjelen ha. Ofte har Gud

³¹⁷ GNH(b), 129

tatt denne verdens gods fra gode mennesker og latt dem lide nød: Slik ble de rammet mens de ennå levet her på jord. En slik refselse kan tre i stedet for straff siden. [...]”.³¹⁸ Fattige som hører denne delen av fortellingen, kan ta det som trøstens ord. At ja, livet er fryktelig vanskelig nå, men veien til evig fred vil bli betraktelig kortere når døden inntreffer. Hvis du hoder deg på matta vel å merke. Engelen gjør ofte et poeng ut av at alle skal få se pinslene i purgatoriene, så man fryder seg mer i paradiset. Derfor tuktes de fattige også. Et annet sympatisk trekk er alt det bedrestilte folk bør gjøre for de fattige, dette er den indirekte omtalen av denne gruppen. Man blir straffet om man ikke er villig til å gi av sine goder til de som er vanskeligere stilt.³¹⁹ Denne medmenneskeligheten som understrekes her, var kirken opptatt av. Det var dette Jesus forkynte. Likevel advares man mot å ønske seg mer enn det Gud har gitt en, og man blir straffet hardt om man ikke tøyler sitt eget begjær og grådighet. ”Et udyr skal svelge de begjærlige. [...] derfor skal hvert et begjærlig menneske som aldri synes det kan få nok og ikke tar til takke med hva Gud unner det, straffes slik.”³²⁰ Selv om man assosierer denne straffen først og fremst med de som allerede har noe å ønske seg mer av, som for eksempel land og rikdom, kan dette også omfatte fattige. Gud har bestemt hva som skal skjenkes deg i dette livet, så vær fornøyd. Fattige inkluderes altså direkte i visjonen, de fikk både oppmuntrende og advarende formaninger slik som andre.

I ”**Om dydene og lastene**” bedyres det at alminnelig tro er nok til å oppnå kunnskap om sannheten, for ”uten tro er det umulig å behage Gud”.³²¹ Så den fattige hadde de samme premissene og utgangspunkt for å lære guddommen å kjenne. Som sagt er denne kilden i utgangspunktet et brev til grev Wido, og innholdet er så allment at øyensynlig ingen nevnes spesifikt. Men er det likevel noe som kan være spesielt myntet til eller for fattige? Det er i alle fall en klar beskjed til de andre i samfunnet:

det er mange som ikke har noen rikdom hverken på jord, hverken gull eller sølv eller andre rikdommer, og denne fattigdommen skal vi lindre med den rikdom Herren vår har skjenket oss. På den måten kan vi alle i fellesskap lovprise Herren for den frukt jorden gir, idet de som intet har, gleder seg over at de ting som nok er gitt til dem som eier dem, også ble gitt til utdeling til fattige [...].³²²

³¹⁸ *Tundals visjon*, 26

³¹⁹ *Tundals visjon*, 45

³²⁰ *Tundals visjon*, 17

³²¹ GNH(a), 19

³²² GNH(a), 30 – 31

Her er budskapet at de som eier noe, skal la de fattige få ta del, slik at verdens grøde kommer alle til gode. Det er mange sympatiske trekk om hvordan man skal forholde seg til fattige i denne kilden. Generelt kan vi si at det er godhjertet, indirekte tale i forhold til fattige i brevet.

Det finnes også deler i kilden som kan rettes direkte mot fattige. Å be folk lage bedre retter til deg enn den rangen du har i samfunnet fordrer³²³, satte som sagt bonden på sin plass. Denne uttalelsen kan også gjelde fattige, med samme konklusjon: vær bevisst over din egen stilling og vær klar over hvor i samfunnet din plass er. En tigger kan ikke være kresen. Hovedlasten *mismot* kan også på et vis treffe fattige, hvis den skadelige formen av *mismotet* er å ”sørge over denne verdens motgang; [...], det [*mismotet*] gir oss et rastløst sinn, kaster oss ut i fortvilelse og tar fra oss håpet om de fremtidige goder [frelsen]”.³²⁴ Dette var nok en opplevelse fattige hadde, med harde levekår og kalde vintre, men løsningen på synden er ikke spesielt tilpasset denne gruppen. Man kan overvinne *mismotet* gjennom håpet om de fremtidige ting, som i og for seg ligger tilgjengelig for fattige. Å finne trøst i Skriftens ord og samtale med våre brødre i åndelig munterhet var derimot mer urealistisk for den gjeldende gruppen. Folk flest var analfabeter, og Skriften var bare tilgjengelig i gudstjenester, og samtale med brødre var nok mest en løsning for munkene (da Alkuin sannsynligvis mente ”bror” i denne betydning).

Generelt er det lite i ”Om dydene og lastene” som inkluderer fattige. Ja, de tomhendte skal også holde seg for gode for *sinne* og *hor*, men ellers taler teksten i stor grad utenfor på denne gruppen, så de har trolig følt lite tilknytning til den. Løsningene på syndene og budskapet er ofte å gi almisse, så teksten er beregnet på de som allerede satt på eiendeler og stod i fare for å glemme Gud, og som må bli minnet på å være gode mot de som har det ille. Både ”Om dydene og lastene” og *Tundals visjon* inkluderer fattige ved å snakke kjærlig om dem, at man skal dele og gi almisser så denne gruppen skal klare seg også. Men visjonen treffer fattige ved å tale *til* dem også, ved å minne dem på at Gud skal gi dem en dom også. Den jordlige lidelsen gjør at tiden i torturkamrene blir kortere, fordi de tuktes i dette livet, som i og for seg er en stakket trøst. ”Om dydene og lastene” trekker bare denne gruppen direkte inn på samme måten som bonden: ikke be om bedre retter enn du fortjener.

Til felles med *Tundals visjon* og ”Om dydene og lastene” har også **GNH(b)** fremmet sympatien, hjelpen og kjærligheten man skulle ha for de fattige, som alle er gode holdninger

³²³ GNH(a), 40

³²⁴ GNH(a), 42

og derfor burde påminnes jevnlig. Man skulle gi almisser til dem³²⁵, hjelpe de nødlidende³²⁶, og man skal bryte brødet for dem som sulter, føre de ulykkelige og husløse inn i sitt hus og kle den på nakne³²⁷. Likevel er dette en tale til alle andre enn fattige, og man rådes til å gjøre disse gode gjerninger for å sørge for sin egen frelse. Omsorg for den vanskeligstilte blir en handling med en funksjon for *andre*, hvor funksjonen er å sikre fred i etterlivet. Derfor lønte det seg å hjelpe andre. Man skulle ikke spare på maten under fasten for å bruke den siden, men gi den bort, ”da blir vår faste fullkommen og særlig behagelig for Gud”.³²⁸ Maten gagnet på denne måten begge parter, både giveren og mottakeren, og med løfter om åndelig frelse rettferdiggjøres ekstraordinær gavmildhet. Det er stort sett når temaet nestekjærlighet tas opp at de fattige omtales, og heller sjeldent finner vi direkte tale *til* de fattige. GNH(b) bruker i tillegg mer irettesettende innfallsvinkler som forklaring på hvorfor man skal gi.

Fremstillingen under er satt til dommedag, og viser først det gode som skal skje, deretter torturen. I prosjektets ånd vises det til de som syndet:

Men nå følger harde ord med skremmende langsinn.³²⁹ [...] Da taler Gud slik: ”[...] Dra bort fra meg i den evige ild, som er beredt djevelen og hans engler. Jeg var sulten og tørst, og dere gav meg hverken mat eller drikke. Jeg var naken, uten klær, og dere gav meg ingenting. Jeg var syk og satt i fengsel, og dere kom ikke til meg”.³³⁰

Sjelene jamrer og forstår ikke hva Gud mener med dette, for de kan ikke huske å ha sett Vår Herre så forkommen. Da svarer Vår Herre dem: ”Når dere så ulykkelige og fattige mennesker, [...], og dere ikke hjalp dem, da var det meg dere fornektet”.³³¹ Budskapet er fremdeles det samme, gi hjelp til de fattige, men her får fattige vite at Gud er med dem. Han har levd med dem og også de er en del av skaperverket, og Gud sørger over dem. Herren kom til og med ned til jorden for å elske dem: ”Han elsket synderen og gjorde ham rettferdig, han elsket den syke og gjorde ham frisk, han elsket trelen og gjorde ham fri”.³³² Det var ikke fintfolk Gud, eller Kristus, menget seg med når han hadde menneskelig skikkelse, men mennesker som var uglesett av resten av samfunnet.

Selv om selve straffene er lite rettet direkte mot fattige, kommer det noen alvorord denne veien også, i motsetning til i ”Om dydene og lastene”. For selv om almissen skal gå til fattige

³²⁵ GNH(b), 50

³²⁶ GNH(b), 94

³²⁷ GNH(b), 85

³²⁸ GNH(b), 85

³²⁹ Etter at de gode har blitt lønnet

³³⁰ GNH(b), 129

³³¹ GNH(b), 129

³³² GNH(b), 55

så lyder advarselen: ”Det er heller ikke rett at fattigfolk er så hovmodige at de lar være å be om almisser i Guds navn”.³³³ Hva betyr egentlig denne advarselen? At fattige er hovmodige om de ikke tar imot gaver, som implisitt er fra Gud, eller at de ber om almisser uten å gjøre det i Guds navn? Det gis ingen videre forklaring, og budskapet er kanskje litt tvetydig. Ellers gjelder den samme beskjeden for fattige som den bonden fikk, når det er snakk om englehierarkiet. Alle kan få plass i en av englenes sveiter om man fyller sine plikter, og det meste en fattig kunne gjøre var å tro og holde seg unna synd.

Ingen av kildene er så opptatt av å tale til de fattige direkte, tross kildenes budskap om at alle står likt foran Gud og dømmes for sine gjerninger. Man skal likevel ikke se bort ifra at alt det gode man skulle gjøre mot fattige falt i god jord og var trøstens ord for en som ikke hadde mye i dette livet. I tillegg forklarer *Tundals visjon* at jo verre man har det i dette livet, jo kortere blir renselsesprosessen etter døden. Ellers var det aktuelt å forkynne om almisse i Norge på 1200-tallet. Svennebye viser at almissen hovedsakelig hadde to formål, nemlig fattigomsorg og frelse.³³⁴ Hun viser at almissen kommer inn i kildene hun arbeider med først fra 1200-tallet og utover. Gulatingsloven ble skrevet før denne perioden og inneholder ikke almissen, mens frostatingsloven viser reguleringer rundt almisse.³³⁵ Alle kildene jeg bruker var populære på 1200-tallet, altså etter at almissen var blitt lovfestet, og forkynnelsen om denne var høyst aktuell. Hun sier også at ”Det som er verdt å merke seg er at loven ser ut til å vektlegge fattigdomshjelpen i forbindelse med almisse mens det er frelse som er betont i kildene”.³³⁶ Utsagnet støttes opp av funnene i dette prosjektet, da det ofte er denne vinklingen kildene velger for å begrunne hvorfor man skal gi til fattige. De tre kildenes budskap er i hovedsak om fattige er høyst aktuell i samtiden, og almissen var et relativt nytt fenomen for folk på 1200-tallet. Alle de tre kildene berører dette emnet, og presenterer nestekjærligheten enten i en advarende tone, at du straffes hvis du *ikke* er god mot andre, eller som en dyd.

Geistlige

Man skulle faktisk tro at geistlige var den samfunnsgruppen som ble bedyret høyest i kildene, i og med at kirken på mange måter legitimerer seg selv ved å plassere seg, med sine lærde, som et bindeledd mellom mennesket og Gud. På flere områder er dette tilfellet, men absolutt ikke regelen.

³³³ GNH(b), 50

³³⁴ Svennebye 1999, 84

³³⁵ Svennebye 1999, 84 - 86

³³⁶ Svennebye 1999, 86

Geistlige har opptil flere pekefingre rettet mot seg der de sitter i sitt åndelige høysete. Munken Markus, nedskriveren av *Tundals visjon*, var som sagt antagelig forkjemper av kirkereformen i Irland, som blant annet ville forsikre seg om at geistlige levde i sølibat. Et lengre avsnitt i visjonen er viet til munk og nonne som har brutt med sine ordensløfter og finner glede i et ukyskt liv.³³⁷ Avstrafningsområdet er plassert to plasser fra helvetes indre³³⁸, og selv om det blir en subjektiv påstand, er avstraffelsen her en av de mest detaljerte og groteske i hele visjonen.

Så fikk de [Tundal og engelen] se et forferdelig stygt udyr, som skremte Tundal fryktelig. [...] Ild, som aldri sluknet, strømmet ut av munnen på ham. Bestet satt midt i en bunnfrossen sjø. Den var full av tykk is; sjelene led svært meget der. Udyret var både grusomt og grådig etter å sluke sjelene som ventet der. Og når de var kommet inn i ham, ble de pint til straff for sin synd. I voldsom varme brant de lenge til det nesten ikke var noe igjen av dem. Så spydde udyret dem ut av all pinen. Slik kom de tilbake til isen igjen. Nu var alle sjelene, både menn og kvinner, blitt svangre, og de ventet på at tiden skulle komme da de skulle føde. For innvendig ble de gnaget i innvollene av avkom formet som orm, [...]. Da tiden var kommet at de skulle føde, jamret og ropte de slik at ståket kunne høres overalt i helvete. [...]. Så var tiden kommet da ormene skulle krype ut av dem: Ikke bare i kjønnsdelene, men i hvert eneste lem var det spor etter dem. [...]. De krøp ut alle på én gang, og de sparte verken kjøtt eller ben. Ormene var meget store og lange, og de hadde hoder av jern som var svært sterke. Munnene var fylt med brennende ild, og ut av dem skjød det flammende tunger. Halene var fulle av små brodder med odder formet som mothaker. Da de nesten var kommet ut av hullene de hadde åpnet seg, fikk de ikke halene ut: Mothakene hadde for godt tak. Derfor måtte de snu hodene inn igjen, gjennom hvert ledd, hver sene og åre. De spiste og gnaget seg innover og presset alle innvollene ut. [...] Alt ble gnaget opp fra topp til tå, og hvert eneste lem ble revet løs fra kroppen. Kjønnsdelene på både menn og kvinner tok form av slanger som slet i stykker både buk og innvoller. [...]. Sjelene gråt av pine og klaget fælt over hvor uforstandige de hadde vært. Ingen minsket pinselen for dem, for den ble stadig fornyet.³³⁹

Vanligvis skildres det mye tortur og torturredskaper, men her tas vi med igjennom *hele* prosessen om hva munkene og nonnene må igjennom. I tillegg får også Tundal selv gjennomgå denne straffen, det er bemerkelsesverdig. Han har blitt straffet ved opptil flere anledninger: for griskhet, tyveri fra sin gudfar, for fråtsing og utukt, og litt senere for å hope opp synd på synd. Vanligvis straffes han ved syndene han har begått selv, men han er verken munk eller har noen form for geistlig verv, derfor er det ikke logisk at han får oppleve denne pinen. For engelen sier selv at denne straffen er fastsatt for munk og nonne som ikke holdt ordensløftene sine eller motarbeidet ordenen sin og fant glede i sanselig lyst.³⁴⁰ Engelen begrunner Tundals tortur i dette tilfellet med at ”dette kan du ikke slippe unna, siden du selv

³³⁷ *Tundals visjon*, 27

³³⁸ Jmf. Tabell 2

³³⁹ *Tundals visjon*, 27 – 29

³⁴⁰ *Tundals visjon*, 29

smusset deg til i et tøylesløst liv mens du ennå hadde kroppen i behold”.³⁴¹ Dette henger ikke sammen med beskrivelsen engelen akkurat ga om *hvem* som tortureres her, og har ikke Tundal allerede blitt straffet for utageringen sin? En grunn kan være at Tundals opplevelse av straffen fungerer forsterkende, selv om denne skildringen er betraktelig kortere. Leseren får et lite innblikk i de følelsesmessige sidene ved straffen, ikke bare observasjonene. Det skal legges til at de øvrige avstrafningsområdene er viet til *alle* menneskesjeler, uavhengig av stand, hvor de samles opp under tittelen til selve synden. Dette er det eneste stedet en konkret gruppe i samfunnet får slik oppmerksomhet, og attpå får tilvist en egen torturplass.

Det er enda et par steder til i *Tundals visjon* at kirkens tjenere får hard medfart eksplisitt. For det første blir utuktig oppførsel blir geistlige straffet dobbelt opp for. På torturstedet for *fråtsing og utukt* skildres nesten den samme straffen om igjen, bare mye kortere. Her får vi vite at Tundal ser menn og kvinner som hadde hørt kirken til, nå inne i et fangehull. De var fulle av ekle ormer både utenpå og inni kroppen, og de gnaget på hvert lem.³⁴² Denne beskrivelsen kommer rett etter at han har sett menn og kvinner bli pint i kjønnsdelene, så man kan regne med det er utukt de geistlige straffes for, selv om det ikke sies. For det andre befinner noen av kirkens garde seg til og med innerst i helvete. Disse *ser* vi riktig nok ikke, men engelen forteller at de er der. Engelen sier at de som sier seg løs fra Guds lov og hans virke skal ende opp i helvete, og at ”dette gjelder både legfolk og klerker som synder og gjør mørkets gjerninger. Før ble de martret på alle de måter du har sett tidligere, og nå må de pines her for evig”.³⁴³ *Tundals visjon* er meget streng mot geistlige, og skremslene står i rekke for å beskrive hva som venter en som bryter ordensløftet sitt, som blant annet inneholder et kyskhetsløfte.

Men *Tundals visjon* trekker også inn geistlige ved flere anledninger i en betraktelig mer positiv tone. Der de hovmodige straffes ser Tundal en bro ingen andre enn en pilegrim klarte å passere.³⁴⁴ Alle andre faller ned i det skrekkelige gapet, som leder tankene til ordspråket ”hovmod står for fall”³⁴⁵, hvilket man kan tenke seg er en del av symbolikken i disse omgivelsene. ”Like rett frem som han hadde vandret på jorden, gikk han over ganske alene”³⁴⁶, og er pilegrimen den eneste som klarte å krysse broen. I denne fremstillingen opphøyes geistlige fra det store folkehavet, et godt eksempel på hvordan man skulle leve, men

³⁴¹ *Tundals visjon*, 30

³⁴² *Tundals visjon*, 25

³⁴³ *Tundals visjon*, 42

³⁴⁴ *Tundals visjon*, 14 – 15

³⁴⁵ Salomos ordspråk, 16,5

³⁴⁶ *Tundals visjon*, 15

det ser også ut til at de færreste kunne klare å leve like uklanderlige liv. Klarte en jomfru å gå over broen? Nei. Ser man noen mektige konger klare det? Nei, kun den ydmyke presten, som antagelig hadde holdt seg ren i sin livsførsel uten en syndig tanke og gledet Gud ved å holde hans lov og utførte gode handlinger, fikk krysse trygt. Kravene som sattes var høye, og siden kun geistlige bestod denne prøven, kan man se at de satt de i en åndelig opphøyd posisjon i denne kilden. De skilte seg ut i menneskemengden, og kanskje det var slik kirken ville fremstille sine representanter av troen? Det kan være noe i det, for hvis man ser litt bort fra torturfremstillingene, og ser på hvem Tundal møter i selve himmelen, er det fire kjente biskoper som beskrives.³⁴⁷ Disse var, som sagt, forkjempere av kirkereformen, som sannsynligvis er grunnen til at munken Markus skildrer dem her. Biskopenes egenskaper og karaktertrekk beskrives også, og kunne derfor fungere som et slags ideal for geistlige på jorden. I store trekk betydde dette at man skulle leve rett i følge den evige loven, utrette mye godt for Guds skyld, skjenke mye av det man har av godt hjerte til fattige, bygge skoler og kirker, gi kirkens menn alt det de trengte i samsvar med det man hadde. Man skulle ønske å leve i fattigdom, være tro og rettferdig.³⁴⁸ Noe som også er sentralt i denne kilden, er at i den høyeste saligheten sammen med Gud og englene, var det kun ”hellige sjeler” som befant seg, eksemplifisert av sankter og biskoper.³⁴⁹ Ingen andre samfunnslag blir representert, og slik skilles de helligste ut fra bermen. Hvordan fungerte denne fremstillingen i Norge på 1200-tallet?

Munken Markus var tilhenger av kirkereformen som skulle gjennomføres i Irland på 1100-tallet. Hambro har vist at *Tundals visjon* inneholder klare referanser til reformen, som gjenspeiler munken Markus holdninger til de ønskede endringene innen kirken.³⁵⁰ Eksempler på dette har også blitt vist i prosjektet. Et par av reformkravene var at munk og nonne skulle leve i sølibat som sagt, og geistlige embeter skulle ikke lenger gå i arv. I *Tundals visjon* tortureres munk og nonne som har brutt sine ordensløfter, og det er påfallende grusomt beskrevet. Var disse skremslene aktuelle i Norge 100 år senere? Og i så fall, endret praksisen seg? Først må vi se om temaet i det hele tatt var aktuelt. I følge Gunnes ble det holdt et provinsialkonsil i regi av de norske biskopene i 1236.³⁵¹ En av sakene som ble tatt opp var gjennomføringen av sølibatet. Dette satte Norge i samme situasjon lik med Irland, med tanke på den tidligere praksisen av sølibatet, eller fraværet av den. Det var sedvane i Norge at

³⁴⁷ *Tundals visjon*, 63

³⁴⁸ *Tundals visjon*, 63 - 64

³⁴⁹ *Tundals visjon*, 61

³⁵⁰ Hambro 2009, XIXff

³⁵¹ Gunnes 1982, 21 – 22

prestene giftet seg og samme praksis fantes i både England og Tyskland. Praksisen hadde til og med kommet seg inn i Gulatingsloven, hvor ”sognepresten (messeprest) er fritatt fra leidang sammen med sin kone [...]. Og samme lovs kristenrett forutsetter at prestene finner seg kone blant bøndene [...]. Dette er lovgivning som kan gå tilbake til slutten av 1000-tallet”.³⁵² Hvilke midler som ble brukt i forsøket på å tvinge igjennom sølibatet, vet vi lite om³⁵³, men det som er interessant i dette tilfellet – klarte de å gjennomføre det i Norge? Gunnes viser at litt over hundre år senere, i 1351, var situasjonen rundt sølibatet like dårlig. Dette synes i et statutt fra Erkebiskop Olav, hvor han beklager seg over at prestene glemmer sin frelse og ed, holder friller helt åpenlyst og binder seg til dem med gaver og troskapsløfter foran sine venner, på lik linje med legfolk.³⁵⁴ Det er stort sett i arvesaker man kan finne opplysninger om prester fikk barn, fordi de gjerne fikk et tilnavn, for eksempel ”prestesønn”.³⁵⁵ Tilnavnet forsvinner etter Svartedauden, men ”det kan ikke tas som tegn på en endret seksualmoral [...]”. Det var fordi skikken med å gi tilnavn, i alle fall skrive dem ned, forsvant. Gunnes redegjør for tilfeller med barn av geistlige helt opp til første halvdel av 1500-tallet. Det er riktignok ikke sølibathistorien som skal diskuteres her, men det er viktig å understreke i denne sammenhengen at praksisen av sølibatet endret seg lite i Norge. Dette er ett av de tilfellene vi kan se at skremslene og læren fra *Tundals visjon* ikke ga den ønskede effekten på den omtalte gruppen.

Geistlige har en sentral rolle i *Tundals visjon*, både som mottaker av straff og som eksempel på god oppførsel. Trekker Alkuin geistlige inn i sin tekst? I ”**Om dydene og lastene**” er en av lastene rettet direkte til Guds tjenere, nemlig hovedlasten *dovenskap*.³⁵⁶ Gunnes kommenterer at åndelig dovenskap fremstilles som en last særlig munkene og eneboere var utsatt for.³⁵⁷ Alkuin var nok revet med av abbed Cassians kilde som han baserte seg på i dette tilfellet, da kilden var originalt skrevet for klosterfolk. På grunn av dette blir kravene litt spesielle med tanke på at brevet var til en av kongens embetsmenn. Her advares geistlige om elendigheten denne synden kan føre til. Først skildres hva som skjer når man lar synden ta overhånd:

³⁵² Gunnes 1982, 22

³⁵³ Gunnes 1982, 24

³⁵⁴ Gunnes 1982, 26

³⁵⁵ Gunnes 1982, 37

³⁵⁶ GNH(a), 42

³⁵⁷ Gunnes 1971, 162

Når den angriper, visner det innholdsløse mennesket bort i legemlig begjær og gleder seg ikke over åndelig gjerning eller ved tanke på sjelens frelse. [...] Dovenskapen er det som driver de fleste munker og eneboere tilbake til verden, fra et liv i selvbeherskelse til utallige synder.³⁵⁸

Lasten blir sett på som en reell fare for geistlige, og det er en viss omsorg i tonen i den videre skildringen: ”Når dovenskapen kringsetter en stakkars sjel [...]”. I beskrivelsen av de andre hovedlastene er det en mer anklagende tone, mens her får man nesten en følelse av at sjelen blir et offer i situasjonen.

Man kan også få inntrykk av **idealet** for munker og eneboere slik de presenteres i denne skildringen. Selvbeherskelse står sentralt, og mister man denne faller man hen til utallige synder, og drives *tilbake til verden*. Hva som menes med *tilbake til verden*, får man ikke noen forklaring på. Kan det bety at hverdagen inneholdt så mange fristelser at det ikke var realistisk å leve fullt ut etter Guds lov i den? Dette kan tolkes dit hen at man skulle holde motet oppe når man ble utsatt for religiøse prøvelser. Videre, med tanke på andre idealet for munker, er en av løsningene mot hovedlasten *mismot* å samtale i åndelig munterhet med våre brødre.³⁵⁹ Alkuin oppfordrer slik til at troen skulle diskuteres, snakkes om og slik bli en del av hverdagen til en geistlig. Det var også mye av denne typen arbeid Alkuin selv bedrev ved Karl den Stores hoff. Uten om disse som er spesifikke mot geislige kan man jo påstå at *alle* lastene er rettet mot denne gruppen, fordi det var disse menneskene som skulle forkynne læren. Følgelig burde de gå foran som eksemplariske eksempler. Sammenlignet med *Tundals visjon* så plasseres ikke de geistlige på en pidestall. I ”Om dydene og lastene” opphøyes ikke kirkens menn i det hele tatt. At de til og med blir eksplisitt trukket frem i forhold til dovenskap, er et godt eksempel på dette. Alkuin er likevel ikke like hard i vendingene som *Tundals visjon* når det kommer til feilbarlige prester og munker, snarere tvert imot. Her vises det til løsninger om hvordan man frir seg fra hovedlastene *dovenskap* og *mismot*. ”Om dydene og lastene” var trolig like aktuell for geistlige som alle andre i Norge på 1200-tallet. Kirkene var spredt utover landet og man hadde kanskje ikke så mange andre åndelige ledere å arbeide med. Et slikt verk kan ha vært til like mye trøst for en geistlig som den muligens var for grev Wido selv, mottakeren av brevet.

I **GNH(b)** forkynnes både opplysning plikter og idealer for prestene, men størstedelen av beskrivelsene omhandler hvordan **de andre** skulle oppfatte og forholde seg til prestene. Folk ble fortalt at de skulle være ”lydige mot det vi finner i de kristne skriftene og mot det presten

³⁵⁸ GNH(a), 42

³⁵⁹ GNH(a), 42

lærer oss”.³⁶⁰ Dette er riktig nok en oppfordring til både prest og folk, om å følge det som står i teksten, men budskapet var at folket skulle følge det presten lærte dem. Fornuften tilsa at læren var verdt å ta med seg, for ordene var fra Vår Herres egen munn. Presten var også den som kunne veilede deg når du skulle gjøre bot³⁶¹, han hadde en naturlig del i din sjels frelse. Som påpekt tidligere blir presten fremstilt som en lege i denne sammenhengen.³⁶² Folks syndesår kunne bare helbredes ved hjelp av en geistlig, og legfolk ble oppfordret til å søke råd. Man måtte også skrifte og utføre boten presten påla deg³⁶³, for presten satt på kunnskapen om frelsen, det gjorde ikke den ordinære mannen. Oppfattelsen var at man trengte ”å få vett og visdom av vise og boklærde menn”³⁶⁴ i det jordlige livet. Beskrivelser som dette bidro nok til å gi kirkens menn autoritet i folks øyne.

I tillegg til slik oppbygning av geistligheten i GNH(b), er det også henvisninger til **hvordan presten skulle se på seg selv og sine plikter**. Ofte kan denne læren til presten samtidig fortelle folk hvordan de skulle oppfatte han. Dette ble gjort ved å sammenligne geistlige med et annet yrke som folk hadde kjennskap til fra før: gjeterne som våket over hjorden. Presten er gjeteren som holder vakt over flokken sin for å beskytte den.³⁶⁵ Flokken er sognefolket som skal beskyttes mot fristelsene. Her kommer det også en belæring til presten: ”For fristelsene skal de ta seg i vare selv; så skal de vokte over de mennesker som er dem betrodd, [...]”.³⁶⁶ Prestene skulle også ta seg i vare for å ikke forsømme flokken sin, selv om de gjerne ville søke etter vite om Guds herlighets mysterier.³⁶⁷ Og geistlige, særlig

sokne- eller messeprestene, hadde omfattende plikter både av praktisk og åndelig art overfor sine soknebarn. De skulle undervise og preke for menigheten, gjøre rede for søndagshold og rette faste- og helgedager. De måtte påse at barn ble døpt og høre skrifte. De kunne ikke forlate sitt prestesete uten i spesielle tilfeller (f.eks. ved barnedåp). De hadde sykebesøksplikt og plikt til å forrette i begravelser.³⁶⁸

Prestenes arbeid trakk seg derfor langt utenfor lesing og tolkning av de hellige skrifter. Det de lærte av de hellige skrifter skulle videre deles med menigheten³⁶⁹, man skulle ikke bare sitte inne med slik kunnskap. Menighetens rolle i denne sammenhengen var at de skulle være oppmerksomme og lytte til prestens ord, og bevare det han lærte dem.

³⁶⁰ GNH(b), 51

³⁶¹ GNH(b), 51

³⁶² GNH(b), 81

³⁶³ GNH(b), 84

³⁶⁴ GNH(b), 140

³⁶⁵ GNH(b), 53

³⁶⁶ GNH(b), 53

³⁶⁷ GNH(b), 55

³⁶⁸ Andersen 1977, 325

³⁶⁹ GNH(b), 54

Presten får også sin autoritet og sin plikt beskrevet i sammenligningen med erkeenglene i Gregors tidligere omtalte englehierarki. Læren sies ikke direkte:

Noen [mennesker] har både tankeevne og meget lærdom samtidig med at de lar andre nyte godt av deres klokskap. I sin lære bringer de bud om de høyeste ting, og i sine gjerninger er de også nyttige eksempler for menneskene. Slike kan passende fylle dem flokken som heter erkeengler.³⁷⁰

Erkeenglene er de som utfører de viktigste ærendene for Gud.³⁷¹ Det var altså ikke en liten oppgave kirkens menn pålegger seg selv. GNH(b) viser også *ydmøyheten* presten skulle ha i forhold til sin kunnskap, for *ingen* er så klok eller lærd at man kan vite hvilke jærtegn som vil vise seg før dommedag.³⁷² Videre hadde også prestene plikt til å ikke nekte noe menneske kristendommen eller sakramentene.³⁷³ Folk var ikke fullt innlemmet i innlemmet i kristendommen før man var døpt av en prest og fermet³⁷⁴ av en biskop, så det vises nok en gang hvordan folk var avhengige av de geislige. En annen plikt, i tillegg til å gi akt for Guds ord og ta vare på ordet ved å lære bort rett, var å ”tale deres sak hvis rett de er satt å vareta”.³⁷⁵ Hvilke mennesker sin rett det er snakk om omtales ikke, men man kan anta det er de svakere menneskene i samfunnet, samt de det har blitt handlet urett mot. Dette viser seg i GNH(b) i sin helhet. Omsorgen som vises for de fattige og svake er stor, og det er tilsynelatende en plikt for presten å ta vare på dem, samt oppfordre andre til å gjøre det samme.

Som vist har GNH(b) aktualitet ved å vise til pliktene til presten, samtidig som denne standen ble satt høyere i det åndelige hierarkiet blant annet ved at bare de kunne utøve sakramentene. Kirken og presten var bindeleddet mellom mennesket og himmelen, og de var folks eneste mulighet til å nå frelsen. GNH(b) skiller seg ut fra de to andre kildene ved å beskrive denne kirkefunksjonen mange ganger. Hos Alkuin sies det at tanken, troen og kjærligheten til Gud er løsningen, og implisitt utfører man disse handlingene ved å gjøre som presten forkynner og skrifte for sine gjerninger. I *Tundals visjon* kan man kjenne igjen denne kirkefunksjonen i beskrivelsen av *de som hoper opp synd på synd*. Budskapet der er at man må bote og angre, og selv om presten ikke trekkes direkte inn, ligger det implisitt i læren.

³⁷⁰ GNH(b), 119

³⁷¹ GNH(b), 118

³⁷² GNH(b), 106

³⁷³ GNH(b), 105

³⁷⁴ Katolsk konfirmasjon

³⁷⁵ GNH(b), 50

De tre kildene gir geistlige en meget spesiell rang i forhold til resten av befolkningen. Samtidig vises det at kirkens menn er like menneskelige som alle andre, som også må stå til rette for Gud. I forhold til innpass i himmelen, blir ikke geistlige skilt ut spesielt i GNH(b), her har alle tilgang. I *Tundals visjon* får antagelig flere folk, både av bøndene og de geistlige, komme inn i saligheten, men dette lar foreløpig vente på seg. På det åndelige plan ble geistlige plassert øverst i det åndelige hierarkiet blant mennesker, men i realiteten måtte kirken inngå flere taktiske og praktiske løsninger med monarkiet for å kunne få grobunn i Norge. Forholdet i det faktiske samfunnshierarkiet, med tanke på konge og geistlig, var komplisert. Dette skal ikke gås noe videre inn på i dette prosjektet, det som blir interessant er hvordan de tre kildene presenterer dette forholdet. Vi har sett at geistlige hadde en særegen stilling i det åndelige hierarkiet, men hvordan fremstilles kongen?

Herskere

Tundals visjon omtaler ved flere tilfeller konger, både eksplisitt og implisitt. Det er svært få konkrete sjeler som trekkes frem som avskrekkende eksempler i nedstigningen mot helvete. I selve helvetes indre derimot kommer en beskrivelse som kan lyde som en **advarsel** til *herskere*. Det bør understrekes hvor ille det er i helvete, og hvordan man kom hit, fordi det var ganske drastisk å sende mennesker med makt, også kongelige, til dette stedet. De som ble dømt dit måtte bli der for evig i flammene og torturen dersom de sa seg løs fra Guds lov og ikke ville vite av hans virke. De som kom dit var blant annet ”mennesker som har stor makt, og ikke bruker den på rett vis, men alltid vil få sin vilje uansett om utfallet blir godt eller ondt: [...]”.³⁷⁶ Med makt kom ansvar, og de som brukte den bare for egen vinning, og ikke fulgte Guds lov, ble brent i helvete uten håp om frelse. Hvorfor straffes ingen konkrete adelige titler i helvete eller straffeområdene, lik munkene og nonnene? Årsaken kan være politiske, men som sagt, syndene var noe *alle* skulle vokte seg for, så man kan likevel anta at noen konger fantes i den store lidende sjelemassen.

Selv om kongen ikke trekkes frem eksplisitt, er det noen verdier som gjerne var knyttet til hans rolle, som hånes. De første demonene Tundal møter, ler av hans usle liv og hang til overfladiske verdier: ”Hvor er din styrke og din kraft, og din rustning, som er så vakkert prydet? Hvor er ditt gull og dine skatter? Hvor er kveget ditt og det du eide? Du trodde at du aldri skulle mangle noe, og nu har du ingen nytte av alt du eide”.³⁷⁷ Tundal var riktignok ingen konge, men slike rikdommer og mer til var gjerne i en konges eie og ble verdsatt.

³⁷⁶ *Tundals visjon*, 42

³⁷⁷ *Tundals visjon*, 8 – 9

Budskapet her er at ingen av disse materielle godene har noen betydning i livet som venter etter døden. Dette hånet følges opp med anklagninger: ”Du elsket hverken Gud eller kirken, og øve barmhjertighet brydde du deg ikke om. De onde tanker inne i deg ville du aldri vise presten. [...] Du passer til å være sammen med oss”.³⁷⁸ Med andre ord: de som ikke aktet kirken og prestens bud, fortjente å brenne i helvete sammen med demonene. Her understrekes også statusen kirken hadde i kristendommen, prestene heves opp og skal elskes på lik linje som man skulle elske Gud. Institusjonens viktige rolle i samfunnet legitimeres, til og med demonene forstod alvorret og kan ikke røre de som satte Gud og kirken høyt.

Litteraturen fra middelalderen omtalte og omhandlet ofte konger, de ble hedret og bragdene redegjort for. *Tundals visjon* blir mer tidstypisk i andre del, når Tundal var på vei opp mot Paradis og Gud. Også her hedres kongene vi møter, men alt er likevel ikke bare en fryd. Tre konger nevnes med navn, Botoler, Donate og Cormake, og de har noen fellestrekk. Alle tre er historiske personer og var konger i Munster på 1100-tallet³⁷⁹, altså i munken Markus sin samtid. De rivaliserte mot hverandre, og kanskje viktigst i dette tilfellet: ”De var alle også tilhengere av reformbevegelsen”.³⁸⁰ Cormake er nærmest saligheten fordi han bidro til bygging av kirker og klostre. De to første kongene som omtales i kilden, Botoler og Donate³⁸¹, hadde noen fellestrekk. Tundal reagerer sterkt på at de får oppholde seg på et så godt sted, for han så på dem som ubarmhjertige konger, fulle av hat mot hverandre. Engelen sier: ”Tundal, du skal få vite hvorfor Gud har sett i nåde til dem. Før de døde fikk de anledning til å angre og omvende seg”.³⁸² Begge kongene led på slutten av sitt liv, gjennom sykdom og fengsling. De ydmyket seg, vendte sine hjerter mot Gud, og ga gods til fattige for at de skulle be for dem. Begge kongene døde i fattigdom, og ”derfor ville ikke Gud late dem i stikken, men tok dem opp i Sin salighet”.³⁸³ Gud hadde altså det siste ordet i kongenes skjebne. Kongene rakk å komme Herren i møte for de døde, og ga Han grunn til å redde deres sjel. Botoler krøp til og med til korset da han var syk, avla munkeløftet for Guds skyld og levde livet i soning for å bli frisk igjen.³⁸⁴ Det er uvisst om han fikk helsa tilbake, men kongen oppnådde frelse ved å ydmyke seg og gjøre som en munk. Da fikk han Guds nåde og Herren tok han imot.

³⁷⁸ *Tundals visjon*, 9

³⁷⁹ Hambro 2009, XXV

³⁸⁰ Hambro 2009, XXVI

³⁸¹ *Tundals visjon*, 46 – 48

³⁸² *Tundals visjon*, 47

³⁸³ *Tundals visjon*, 47

³⁸⁴ *Tundals visjon*, 47

Cormake er den tredje kongen som presenteres³⁸⁵, og som nevnt, oppholdt han seg ett trinn nærmere Gud og himmelen sannsynligvis på grunn av sin innsats innen kirkebygging. Cormake blir skildret som en stor og mektig hersker, og blir æret for dette. Omgivelsene er gilde, han blir hedret og det er et herlig syn. Tundal undrer over om Cormake ikke har blitt pint etter døden. Engelen forsikrer han at Cormake har lidd forferdelige pinsler. Slik vet vi at konger var en del av den lidende sjelemassen i helvetes forgårder. Engelen forteller også at det skal komme verre straffer. I det han sier det, endrer omgivelsene seg. Det blir mørkt, kongen trer ned fra setet sitt i gråt og sjeler rundt han ber Gud ha nåde. Cormake står så i ild fra bena opp til navlen, og på overkroppen har han en hårskjorte. Slik plages han tre timer om dagen. Flammene og hårskjorta har han fortjent. Flammene er for at han ikke holdt seg ren før ekteskapet og for å bryte ekteskapsløftet. Hårskjorta, ”som er svært ubehagelig å ha på seg”³⁸⁶, er for ordren han ga om at en mann skulle slås i hjel. Hambro viser at vi ser den samme vektleggingen av synder her som i helvetesdelen³⁸⁷, for flammene må være verre, selv om ”han plages meget av knutene i den [hårskjorta]”³⁸⁸. Uansett straffes kongen hardt for å ha brutt Guds lov. Herskere må lyde Loven like nøyaktig som alle andre, fordi også de er under Herren. Men skildringen i *Tundals visjon* er ikke bare hard mot kongen. Engelen påpeker at i tjueen timer kan Cormake ”glede seg ved den store ære man viser ham”³⁸⁹. Han er på et fantastisk sted med gode mennesker og masse glede. Hva er læren man kan trekke ut av Cormakes eksempel, sammen med Botoler og Donate?

Kongen ville nyte godt av å jobbe for kirken. Ved å tjene Gud og kirken fikk man fordeler, som lønn og status i himmelens forgård. De fattige pilegrimene som var blant de som hyllet Cormake gjorde det fordi han var velgjøreren deres. Det lønte seg å være god mot fattige. Avstrafningen viser at selv konger var under Guds lov, og måtte ta konsekvensene av å bryte den. En siste ting som skal tas opp ved kilden i denne sammenhengen, er personene vi møter i himmelen. Man skulle forvente at Guds stedfortreder på jorden³⁹⁰, kongen, fikk oppholde seg her før dommedag, men det er ikke tilfellet i *Tundals visjon*. I himmelen møter Tundal derimot fire biskoper, ingen konger, som kan ses på som en kommentar om hvem som virkelig hadde den høyeste stillingen av adelige og geistlige. Læren fra *Tundals visjon* er ganske tydelig på forholdet mellom den verdslige kongemakt og den åndelige kirkemakt. Det

³⁸⁵ *Tundals visjon*, 48

³⁸⁶ *Tundals visjon*, 51

³⁸⁷ Hambro 2009, XXVI

³⁸⁸ *Tundals visjon*, 51

³⁸⁹ *Tundals visjon*, 51

³⁹⁰ Sigurdsson 2008, 141

er gjennomgående at makten til kirken var større enn kongens, den åndelige makten var høyere enn den materielle og forgjengelige. Det var Gud som var nådig eller dømmende, og kirken kunne vise deg hva som var rett og galt. Cormake fikk nåde, men måtte likevel straffes, for slik er Guds rettferdighet og den gjaldt alle.

”**Om dydene og lastene**” er skrevet til en maktinnehaver, riktig nok ikke en konge, men budskapet er gjeldende for herskere generelt. Kilden som helhet taler mye om rettferdighet, som er en viktig egenskap hos konger, men i denne diskusjonen skal kun skildringen av synd bli undersøkt. Hvordan kan denne teksten ha truffet herskere, spesifikt konger? Hvilke plikter fremmes, hva advares det mot og hvordan skulle en konge te seg? Rettferdiggjøres kongemakten på noe vis?

Ut i fra beskrivelsen av hovmod, kan man finne flere **advarsler** om hva en konge må unngå, samt hvor han står i forhold til Herren. Hovmod var nok en last en konge stod i fare for å fristes av. Kongen hadde en mektig posisjon i landet og slik skilte seg ut fra resten av befolkningen. Det er også denne hovedlasten Alkuin advarer sterkest mot med ordvalg og gjentakelser.³⁹¹ Synden med tilnavnet ”kongen over all ondskap”³⁹² står høyest i syndehierarkiet, og betyr at man tror og vil andre skal tro alt for godt om deg. Man skaper et ry ved å være god, kun for sin egen del. En annen grunn til at hovmod er en så alvorlig synd, er fordi man glemmer kjærligheten man skal ha til Gud. Dette kan også fungere som en påminner om kongens stilling i forhold til Herren, for ”den som hever seg i selvrettferdighet, han vil bli fordømt ved Guds rettferdighet”.³⁹³

Æresyke har som nevnt flere fellestrekk med hovmodet. ”Tom ære er når mennesket ønsker å bli rost selv for det gode han gjør i stedet for å gi den nåderike Gud æren, [...]”.³⁹⁴ I hovmodet så fordømmes mangelen på kjærlighet bak handlingen. Forskjellen ved æresyke er at her glemmer man å takke Gud for *muligheten* man hadde til å gjøre godt. Stillingen man har *fått* i samfunnet trekkes også inn, det er ved Guds nåde en sitter på verdslige embeter og dette skal ikke glemmes. Dette er også grunnen til at man skal bruke stillingen til å gjøre godt, samt huske å takke for muligheten man fikk til å være god. Dette rammer for eksempel hvordan kongen burde handle etter en seier. Skrøt han av seg selv, eller takket han Gud for at det gikk hans vei etter seieren? Sandal viser at man hadde et pragmatisk forhold til dette, spesielt med

³⁹¹ GNH(a), 37 og 40

³⁹² GNH(a), 40

³⁹³ GNH(a), 37

³⁹⁴ GNH(a), 43

tanke på bot og anger. I følge de tre kildene skulle man ikke søke ære for seg selv, men det var kanskje ofte tilfellet. Likevel gjorde man raskt opp for seg. ”Fyrst lyt dei verna æra si etter gamal moralkodeks. Når dette er gjort, lyt dei tenkja på eiga frelse og straks gjera opp for seg”.³⁹⁵ Et annet viktig punkt i forhold til herskere var at de hadde fått stillingen sin av Gud. De var blitt *utpekt* av Herren til å sitte med makten. Slik ble også kongens posisjon i samfunnet rettfærdiggjort, man hadde rett på kongetittelen fordi Gud ga den. Men som vist, kom makten med visse forbehold, og herskere måtte aldri glemme at Herren fulgte med på hvordan de utøvde den.

To andre advarsler som er aktuelle i denne sammenhengen presenteres under hovedlastene *grådighet* og *pengebegjær*. I sammenheng med *grådighet* så hadde konger tilgang på det meste av goder. Alkuin advarer mot å forsyne seg ”rikeligere av både mat og drikkevarer enn gagnlig er for helsen”.³⁹⁶ Til tross for at man hadde tilgang på alt godt det var mulig å få tak i, skulle man ikke la lysten styre på dette området. Og om ikke denne synden var nok i seg selv, kunne grådighet blant annet føre til et ustabil sinnelag og tåpelighet, som var svært dårlige egenskaper for en konge. I hovedlasten *pengebegjær* advares det mot å ikke vise måtehold i trangen til å samle rikdom og sitte på rikdom³⁹⁷, også i dette tilfellet er følgesyndene *antiteser* av holdninger og handlinger som var egnede for i kongeposisjonen: urettferdige dommer, misunnelse, ufred og ikke minst likegladhet når det gjaldt den fremtidige salighet. Hvis man ser på motsetningene til disse følgesyndene, kan man også lese **kongeidealet** ut fra dem. Moralen i disse to advarslene var at man skulle ikke ta mer enn man trengte. Kongen måtte huske at også han kom til å måtte stå til rette for sine handlinger når døden inntraff.

Et par eksempler på kongeideal kan også leses ut fra hovedlasten *hor*: ”For ånden skal være vårt legemes dronning og herske over legemet, og legemet skal være tjenestekvinne og adlyde sin dronning, det vil si den fornuftige ånd”.³⁹⁸ Det går an å tolke dette bildet i den retning at kongen hadde rett til å herske over andre, med det er fordi den som styrer er *fornuftig* og vet best. En konge skulle regjere med hodet, ikke etter legemets begjær, og hodet skulle være rettet mot Guds bud. Fornuften bedyres også under skildringen av *sinne*, som må holdes i tømme av nettopp forstanden. Konsekvensene av å miste dømmekraften var mange og alvorlige. Hvis man overmannes av sinne, kan man ikke lenger dømme saklig og overveiende,

³⁹⁵ Sandal 1996,

http://www.heimskringla.no/wiki/Synd_i_Gamal_Norsk_Homiliebok_og_Islandsk_Homiliebok#22.C3.85tte_ho_vedlaster_ligger_til_grunn_for_all_synd.22_.28.2A106.29 (05. april 2011)

³⁹⁶ GNH(a), 40

³⁹⁷ GNH(a), 41

³⁹⁸ GNH(a), 40 – 41

og i verste fall fører synden til ”drap, hevntvang, nag over krenkelser”.³⁹⁹ Spesielt hevntvang må ha vært aktuelt i Norge på 1200-tallet, under innbyrdestridene, og som nevnt har Sandal vist hvordan man kan ha løst den religiøse konflikten. Man hadde en pragmatisk tilnærming hvor man først fulgte de gamle normene, for så angre etter kristne regler.

Tanken på Gud som allmechtig, samt det å utføre gode gjerninger, er som regel løsningen på hvordan man kan fri seg fra hovedlastene i ”Om dydene og lastene”. Kjærligheten til Herren er dessuten også det første som forsvinner hvis man lar seg friste. Skildringen sier noe om Alkuins holdning til hierarkiet, åndelig og verdslig. Åndelig er kongen under Gud, slik som alle andre, og det åndelige hierarkiet er det viktigste, fordi det verdslige er forgjengelig, mens frelsen er evig. Likevel legitimerer Alkuin også kongens råderett mer enn *Tundals visjon*, men her stilles krav, hvor gjengangerne er rettferdighet og fornuft. Alkuin bruker ofte følgesyndene som antiteser på gode egenskaper hos kongen. I tillegg, som *Tundals visjon* gjør, beskriver Alkuin hva som kan gå galt og hvor dårlig ens livsførsel blir om man synder. Men han legger først og fremst vekt på *dårlige egenskaper*, fokuset ligger ikke på følgene for frelsen, slik som det gjør for munken Markus. Munken Markus vektlegger i større grad at kongen er under Guds nåde. Dette gjør i grunn Alkuin også, med vennligere formuleringer, ved å forklare at tittelen er *fått*, ikke ervervet på grunn av egne ferdigheter.

Appellen **GNH(b)** har til konger og mennesker med makt vil bli delt under tre temaer: *advarsler direkte til denne gruppen, hvilke idealer som fremheves og deres stilling i forhold til Gud*. Det kan nevnes at det er noen egenskaper som går igjen som konge og herskere bør ha: rettferdighet, miskunn og tro. Dette skal kommes tilbake til, for først skal det ses på hvilke **advarsler** som gis direkte til maktinnehavere. Advarsler kommer inn i bildet dersom en hersker ikke oppfyller de kravene som er stilt han, og her brukes harde ordlag. Ved dommedag, slik det skildres i den første dommedagsprekenen, vil den verste straffen tilkomme de som hadde ”kongsmakt i denne verden og ikke øvet den med rettferd”.⁴⁰⁰ Mektige menn vil da miste sin myndighet, fordi makten var bare midlertidig skjenket dem fra Gud. Hvordan de straffes videre, om de havner i helvete eller går igjennom en renselsestortur, vet man ikke fordi det mangler et blad fra originalskriften. Fordi forestillingen om purgatorier ikke var utviklet da kildene som GNH(b) er basert på ble skrevet, så kan man anta at djevlen fikk fare som han ville med disse sjelene.

³⁹⁹ GNH(a), 41

⁴⁰⁰ GNH(b), 106

I den andre dommedagsforestillingen understrekes det at tross ens makt her på jorden, slipper man ikke unna Guds rettferd: ”Ingen er så ættestor eller mektig, [...] at han kan flykte fra denne dommen [...]”.⁴⁰¹ Alle vil bli ransaket for sine gjerninger. I tillegg til trusler om tortur, vises det at en dårlig konges handlinger kan gi konsekvenser i det jordlige livet også, og det vil ramme flere.

Men hvis de øverste høvdinger i landet – eller andre menn – ikke vil gi akt på de ting jeg [forkynneren] nå ha talt om, da vil Herren slå oss, med sykdom og uår og ufred og alt det som ondt er, så vi kan skjønne at vi lider alt dette på grunn av våre synder. Og den som ikke vil overgi seg og gjøre bot for Gud i denne verden, han vil lide helvetes kvaler i det neste liv.⁴⁰²

Deler av dette sitatet ble tatt med under omtalen av bonden, men det passer godt inn her også, for mektige menn utheves eksplisitt. Straffen vil komme i dette livet og i det neste. Sies det noe i GNH(b) om hvordan kongen skulle være og hvordan var hans plass i hierarkiet?

Som sagt uttrykkes det noen gode egenskaper som herskere burde ha, blant annet rettferdighet, miskunn og tro. At man hadde en kongetittel, kan tolkes som om man hadde fått en tillitserklæring fra Gud, man var skjøttet for stilingen hvis man fulgte kongeidealet. I forhold til kongetittelen, så følger det noen **krav** med, dette prekes det om i presentasjonen av englehierarkiet og menneskenes plass i deres sveiter:

Noen lever sitt liv med slik heder at de er bedre enn de gode, og derfor blir de tatt ut til å rå og regjere over andre gode mennesker. Og siden de tjener Gud ved å vokte både seg selv og de mennesker Gud har betrodd dem, gjør de seg verdige til å komme i sveit med de englene som kalles høvdinger. [...]. Enkelte holder med slik styrke fast på rettferdigheten at de ikke på noe punkt viker fra det som er rett dom, når de skal skifte mellom seg selv og andre, og så upartiske er de at de ikke i noen sak skjeler til sitt eget beste på motpartens bekostning, eller tilgodeser vennene sine fremfor uvennene. Siden de dømmer så rettferdig i alle ting og ikke etter sin egen vilje eller uvilje, kan de med rette kalles Guds troner [overført: kongemakt]. For Gud, den rettferdige dommer, sitter over hjertene deres, når de i alle ting setter hans vilje høyere enn sin egen.⁴⁰³

Her vises tydelig maktmenneskenes forpliktelser i den rollen Gud har gitt dem. For stillingen i samfunnet som hersker over mennesker har de rett på, men det er på grunn av måten de skal leve livet og dømmer på, i følge prekenen. Skildringen viser også nyansene mellom høvdinger, eller menn som styrer under kongen, og selve kongen. Kongen innehar alle egenskapene til høvdingen, men har enda en egenskap som gjør han likere Gud, nemlig den gode dømmekraften. Det er likevel viktig å huske at kongen *var* ikke Gud, men de skulle dømme etter Herrens vilje. Formuleringen ”derfor blir de tatt ut for å rå” var nøkkelen mellom

⁴⁰¹ GNH(b), 128

⁴⁰² GNH(b), 50 – 51

⁴⁰³ GNH(b), 119 – 120

maktmennesker og Gud. De ble spesielt *valgt ut* av Han, og dette var en rolle de har *fått*, ikke ervervet seg på egenhånd. Denne stillingen er gitt på grunn av egenskaper de skal inneha og utøve. Dette gjentas flere steder i GNH(b), men med litt variasjoner, for det prekes også om at ”kongen skal lyde folket, føre et rettferdig liv og gi hver mann den rett han ville valgt for seg selv”.⁴⁰⁴ Ansvarer kongen hadde i forhold til folket gjentas, de skulle lytte til deres ytringer, og behandle dem som mennesker av verdi, slik Gud elsket alle. Videre skulle alle mektige ”vise miskunn i både ord og gjerninger mot de menn de har under seg, og de er satt til å ta vare på”.⁴⁰⁵ Også her forkynnes det om at stillingen var noe man hadde fått, og makten skulle brukes godt og rettferdig, den skulle gagne alle.

Kongens stilling i forhold til Gud, som er beskrevet over, var at den var gitt og kongen måtte regjere etter Herrens bud. Dette tas opp ved flere anledninger i GNH(b). Men det er noen flere nyanser som kan være med på å danne et mer helhetlig bilde. Kongen blir også fremstilt som Guds sendebud på jorden, og han måtte følge budene og kravene som ble stilt. En forelengelse av dette ser vi i forkynnelsen i GNH(b) om at det er en konge over den verdslige kongen igjen, den evige kongen. Gud og Jesus tillegges denne tittelen, og de, eller Han etter som man tolker det, innehar alle idealene som gjaldt den verdslige kongen. I tillegg blir de også fremstilt som krigere. Steinsland viser at dette bildet finnes i flere kilder som går tilbake til misjonstiden. Kristus fremstilles som en krigersk vikingkonge, og dette er en fremstilling som samsvarer med den germanske Kristus fra kontinentet.⁴⁰⁶ Det å gi den nye religionen skikkelser som lignet de gamle gudene, var taktisk fordi det ga folk muligheten til å assosiere sine holdninger med den nye troen. Kristus blir fremstilt som ærens konge, både når han vandret på jorden og i det evige riket.⁴⁰⁷ Han blir beskrevet som den mest miskunnelige av alle konger.⁴⁰⁸ Ingen er like god og like rettferdig. Likevel skulle menneskene etterstrebe å ligne Han, men kun av kjærlighet. Det motsatte er å være god av hovmodige årsaker, så man skulle med andre ord ikke tro at de noen sinne kunne bli *lik* Gud. Vi kan lese at Antikrist gjorde et forsøk på å bli som Gud, men GNH(b) forteller at han skal bli drept på grunn av dette.⁴⁰⁹ I tillegg skulle man være god fordi det var Hans bud, og ikke bare for å være som Han. Herren blir altså her fremstilt som sterk og mektig i kamp⁴¹⁰, og var verdsatte kvaliteter i det norske samfunnet. På den måten kunne dette bidra til å skape relasjoner og forståelse i

⁴⁰⁴ GNH(b), 50

⁴⁰⁵ GNH(b), 50

⁴⁰⁶ Steinsland 2005, 453

⁴⁰⁷ GNH(b), 56

⁴⁰⁸ GNH(b), 128

⁴⁰⁹ GNH(b), 118

⁴¹⁰ GNH(b), 118

forhold til den kristne Gud. Dette var en konge som var verdt å følge og ha i ryggen: sterk i kamp, rettferdig, full av miskunn og kjærlighet, alle egenskaper som var verdsatt hos en konge.

I ”Om dydene og lastene” presenteres først og fremst de gode egenskapene en konge burde ha, ved å vise til antitesene i følgesyndene: begår man en hovedlast, fyller man ikke kravene som er satt til en maktinnehaver. Kongen får også vite at man skal begrense seg selv i legemlig og materielle lyster. I *Tundals visjon* får kongene oppleve både ære og straff. Det som er mest bemerkelsesverdig i denne kilden er kongens posisjon i forhold til geistlige. Det er ingen konger eller herskere i himmelen, kong Cormake mottar fremdeles straff for å ha brutt Guds lov. Hvis man også husker tilbake til broen hvor de hovmodige ble straffet, var det kun en pilegrim som kunne krysse den, ingen andre. I GNH(b) både æres og tuktes konger og herskere, men her er kongens posisjon i forhold til Gud et av de største temaene. Alkuin tar også opp dette emnet⁴¹¹, men i GNH(b) er det et gjennomgangstema at Gud har *gitt* posisjonen til kongen. Kilden understreker ansvaret som følger med og hva man skal regjere etter, nemlig Guds lov. Forholdet mellom selve kirken og kongen omtales ikke eksplisitt i hverken GNH(b) eller ”Om dydene og lastene”.

Kvinner

Kildene har blitt behandlet nesten som lovverk i den mening at diskusjonen har dreid seg om *hva* som er syndig, med straff som følge og *hvem* teksten taler til. Før kvinnes plass i kilden skal ses på, er det et viktig moment som bør bemerkes. Grethe Jacobsen advarer i forbindelse med analyse av lovstoffet fra denne tiden mot å lete etter likheter mellom menn og kvinner. Det er overflødig fordi likheter ikke finnes, samt villedende fordi et slikt søk reduserer kvinnehistorie til å bli et tillegg til mannshistorien. Det vil si at kvinner har kun historie når de er som menn.⁴¹² I dette prosjektet forsvarer innfallsvinkelen om kvinners inkludering, ved at det er *framstillingen* til de tre kildene som er oppe til diskusjon. Det er ikke den faktiske virkeligheten som skal undersøkes, selv om det trekkes noen paralleller til samtiden.

Vi vet det fantes kvinner i alle samfunnslagene i periodene da kildene ble nedskrevet, også i geistlige og adelige kretser, så de var ikke usynlige i samtiden. Debattene rundt kvinnens posisjon i samfunnet før og etter at kristendommen ble innført er omfattende, men hva ble

⁴¹¹ GNH(a), 43 (Om æresyke)

⁴¹² Jacobsen 1983, 30

forkynnet om og til dem i Norge på 1200-tallet? ”Om dydene og lastene” er veldig allmenn i vendingene sine og det er vanskelig å si om Alkuin bruker begrepet ”mann” som en måte å formulere seg på, og derfor skriver ”han” istedenfor ”han og hun”. Antagelig retter han seg kun mot menn, noe som ikke er spesielt bemerkverdig, da mottakeren av brevet var en mann. En av hovedlastene skiller seg likevel ut i forhold til det allmenngyldige perspektivet og den generelle tonen, i forhold til hvordan den defineres. Måten *hor* blir beskrevet ekskluderer kvinnes og deres mulighet til å begå synden i det hele tatt, dersom man tolker Alkuin bokstavelig: ”Hor vil si legemlig omgang med en hvilken som helst kvinne, [...]”.⁴¹³ For å trekke dette utsagnet inn i en historisk kontekst, kan man se på hvordan kvinnens dyd tradisjonelt var noe mannen tok vare på i Norge *før* kristningen.⁴¹⁴ En ugift kvinnes dyd var først under sine nærmeste mannlige slektingers forvaring, og da hun giftet seg ble dette ektemannens oppgave. Menneskets seksualitet var ikke under de samme restriksjonene, og det var ikke ventet at han skulle spare seg til ekteskapet eller leve i et monogamt forhold. For eksempel var frillehold vanlig. Derfor er Alkuins formuleringssmåte aktuelt i dette forholdet, da det i utgangspunktet var menneskets forhold til kvinner som måtte tøyles, ikke omvendt. Kvinner skulle selvfølgelig også vokte dyden sin, men denne kontrollen fantes allerede i samfunnet.

Alkuin har også et eksempel basert på kvinnetitler: tjenestepike og dronning, dette brukes i forhold til hvordan legemet skulle forholde seg til sjelen. Hva man skal lese ut av dette utdraget i forhold til kvinner, er usikkert, men det kan gjenspeile at kvinner var også skjøttet til å regjere over andre, fordi også de kunne inneha egenskapen ”fornuft”. Utenom dette finner vi ingen inkludering av kvinnen i ”Om dydene og lastene”, annet enn at man må regne med at Alkuin beskrev lastene som allmenne lover, tross eksemplifisering av hvordan en mann kunne synde.

I *Tundals visjon* skilles det lite mellom kjønnene. Riktignok er alle enkeltpersonene Tundal møter menn, men han observerer også kvinner som straffes. Og kanskje viktigst – de straffes likt som mennene. Når kvinner først skildres er det ved straffeområdene for de utuktige og ordensløftebrytere.⁴¹⁵ At kvinnen trekkes frem på disse plassene kan man stusse litt på, men det er kanskje ikke noe en bør henge seg for mye opp i, fordi kvinnen ikke straffes noe hardere enn mennene. Kvinner nevnes også et sted til av engelen, og det er ved hovmod-

⁴¹³ GNH(a), 41

⁴¹⁴ Steinsland, Gro og Sørensen, Preben M. 1994, 124

⁴¹⁵ *Tundals visjon*, 25 og 28

broen: ”[...] ingen kunne komme over, verken [...], jomfru eller frue, [...]”.⁴¹⁶ Dette vil si at også kvinnen var en del av de torturerte sjelene som var her, og sannsynligvis befant de seg ellers blant de store sjelemengdene Tundal får se. Dette kan man anta, fordi sjelene, eller legemene, beskrives som regel kjønnsnøytralt. Kvinnen befinner seg også oppover i himmelens forgårder, med unntak av himmelen, men dette stedet er som vist ganske eksklusivt. I himmelen er det kun *hellige* menn som får oppholde seg. Saligheten og frelse presenteres i likevel som en mulighet for kvinnen, men igjen beskrives de samtidig som mannen. Et eksempel på dette finner vi i den himmelske forgården for ektefolkene.⁴¹⁷ Generelt skildrer visjonen alle i hele samfunnet, både eksplisitt og implisitt, og kvinner er intet unntak. *Alle* skal vokte seg fra å synde, og Gud gjør ingen forskjell på samfunnsstilling eller kjønn.

Prekenene i **GNH(b)** åpner gjerne med, eller inneholder tiltaler som ”Gode brødre!” I noen få tilfeller brukes ”brødre og søstre”⁴¹⁸ eller ”Guds fred være med dere alle, både menn og kvinner!”⁴¹⁹, men dette er ikke normalen. Hjelde viser at begge kjønn sjelden tiltales, og dette ”kan henge sammen med at mange mønsterprekener som er skrevet ned i et kloster, primært tar sikte på en menighet med munker. Men i en preken til folket er det rimelig at begge kjønn blir nevnt”.⁴²⁰ Vi vet ikke om forkynneren la inn kvinnene i selve opplesningen, og dermed gikk bort fra det skrevne ord i homilien. Det er heller ikke noen spesielle forskjeller i innholdet mellom prekenene som omtaler kvinnen og de som utelater henne. Når kvinnen først blir nevnt, er det som regel i sammenheng med mannen, tekstene opererer med par. Noen flere eksempler på slike **par-konstruksjoner**, er at man advares mot å ta imot hellig nattverd dersom man har ondt i seg mot sine brødre og søstre.⁴²¹ Man skal heller ikke krangle med brødre eller søstre⁴²², og en skal også hjelpe sin far og mor først⁴²³. Par-konstruksjonen brukes også for å inkludere kvinnen i saligheten. I Herrens bønn vises det at både gode kvinner og menn får ta del i Guds evige rike, hvor de er lik englene.⁴²⁴ Prekenene bruker også par-konstruksjonen i advarslene, for eksempel i den andre dommedagsprekenen. Her forsikres man om at både kvinner og menn vil bli ransaket for sine gjerninger på dommens dag.⁴²⁵ Slik

⁴¹⁶ *Tundals visjon*, 15

⁴¹⁷ *Tundals visjon*, 51

⁴¹⁸ GNH(b), 48 og 49

⁴¹⁹ GNH(b), 128

⁴²⁰ Hjelde, 1990, 114

⁴²¹ GNH(b), 105

⁴²² GNH(b), 50

⁴²³ GNH(b), 94

⁴²⁴ GNH(b), 137

⁴²⁵ GNH(b), 128

får kvinner vite at også de må stå til ansvar for sine handlinger. Vi ser at kvinner inkluderes når det er tale om *straff man kan vente seg* dersom om man ikke tar ansvar for egen frelse. Blir kvinner noen gang inkludert når det forkynnes direkte om syndige handlinger?

Ved ett tilfelle i GNH(b) settes en forbindelse mellom kvinnen og synden, men da er det i en historisk sammenheng. I den første juleprekenen forkynnes det at: ”For på grunn av Eva, Adams hustru, ble alt kvinnekjønn lagt under forbannelsen, for hun brøt Guds bud da hun fulgte ormens råd og spiste eplet, og bød Adam å spise av det. [...]”⁴²⁶ Det som er interessant er at det står ikke noe om *eple* i Bibelen, det står *frukt*.⁴²⁷ Hjelde påpeker dette, og sier at ”eple” har oppstått fordi det latinske ordet for ondskap, *malum*, assosieres med det latinske ordet for eple: *nomenet malum*.⁴²⁸ Straffen som skildres i GNH(b), er at Gud forbannet alt *kvinnekjønn*. Om det er kjønn, som i kvinne generelt, eller med tanke på hvordan en fødsel foregår, sier GNH(b) ikke noe om. Formodentlig gjelder det sistnevnte, hvis man jamfører med bibelen.⁴²⁹ Denne historien har hatt mye å si for hvordan kvinnen har blitt oppfattet innen kristendommen. Uten å trekke for mange antagelser om hvordan teologer har tolket denne fortellingen før, så har jeg en teori om hvorfor kvinnen alltid beskrives som noe mannen må vokte seg for. Denne advarselen presenteres spesielt i ”Om dydene og lastene” og GNH(b).

Det står som nevnt *frukt* i bibelen, men *eple* i homilien. Forklaringen på denne ordendringen er allerede beskrevet, men det skal også legges til at de fleste forbinder eplet med Eva. Dette er antageligvis på grunn av den språk(mis)forståelsen som er redegjort for over. Dette viser seg i mye av kunsten hvor denne begivenheten er avbildet, der Eva settes i sammenheng med Eplet. ”Vrangforestillingen” har slik blitt innarbeidet i vår hukommelse. *Forbudt frukt* derimot kan være et *bilde* på noe annet, og i dette tilfellet kan det være seksuelt begjær. Denne slutningen trekker jeg på grunnlag av straffen Eva, og kvinneslekten, mottar: ”Stor vil jeg gjøre din møyen så ofte du er med barn; med smerte skal du føde.”⁴³⁰ Er det mulig at denne straffen speiler en annen synd enn den å *spise* den forbudte frukten? At Eva faktisk fulgte begjæret sitt, bare på en annen måte? Historien kan fortelle at Eva spiste den forbudte frukten, og fristet Adam til å følge etter. Dersom den forbudte frukt er en analogi til seksuelt begjær, blir historien en annen. Hun spiste av ”frukten”, lurte Adam til å følge sitt begjær, og det blir naturlig å tenke at de lot seg forføre av kroppslige seksuelle behov. Slangen kan være et

⁴²⁶ GNH(b), 47

⁴²⁷ 1 Mosebok 3, 3

⁴²⁸ Hjelde, 105

⁴²⁹ 1 Mosebok 3, 16

⁴³⁰ 1 Mosebok 3, 16

symbol på det iboende *begjæret* mennesket har, og Eva var svak som lyttet til det. På denne måten fremstilles kvinnen som den svakere part av de to kjønnene, og som lettest faller i fristelse. Derfor er hun også et vesen mannen er nødt til å passe på, i tillegg til å passe seg for. For videre i det samme bibelverset står det at mannen skal råde over Eva, og hennes lyst skal stå til hennes mann.

Ved å tolke historien fra Bibelen slik, kan man blant annet få mange svar på hvordan kvinner oppfattet straff, hvordan selvbildet deres endret seg. Guds forbannelse gikk ut på at kvinnen skulle føde i smerte. Å føde var ikke noe man skulle ta lett på, verken nå eller da, og en fødsel innebar stor risiko på den tiden. Så hvis det var slik Guds rettferdighet og dom artet seg, tok kvinnen seg kanskje i akt under den øvrige prekenen om synd. Lærdommen for kvinnen var at denne straffen var et eksempel på hvor hard Guds straff kunne være. Denne tolkningen kan også gi svar på hvorfor det gjentatte ganger forkynnes at kvinnen er noe en mann må vokte seg fra å begjære⁴³¹, på lik linje som penger og gods. Riktig nok prekes det aldri om synden den andre veien, at kvinnen ikke skulle begjære mannen, selv om det trolig var like aktuelt i hverdagen. Årsaken kan være at det, som vist, står i Bibelen at hennes lyst skal stå til mannen. Derfor påminnes *mannen* om sin plikt til å vokte kvinnen, hun var ikke lenger berettiget til å ta vare på lysten sin. En annen viktig del av denne historien, i forbindelse med Guds forbannelse, er endringen i kvinnen syn på seg selv. ”Urenhetsforestillinger knyttet til biologiske funksjoner som seksualitet og barnefødsler var ukjente i den førkristne kulten.”⁴³² Før var kvinnens dyd riktignok under mannens kontroll, men det var ikke noe skittent over den. Med slike beskrivelser stadfestes kvinnens underordning under mannen og endret kvinnens status i det norrøne samfunnet.⁴³³

Alkuin er ganske allmenn i språket sitt, og slik kan hovedlastene gjelde kvinnen også. Samtidig skriver han tross alt til en mann, så dette kan være årsaken til kvinnens fravær i teksten. *Hor* er likevel en synd som ser ut til å være forbeholdt mannen. Dette kan i tillegg til den allerede eksisterende mannlige dominansen over kvinnens dyd, gjenspeile et syn på kvinnen som et fristende vesen som mannen må vokte seg for. GNH(b) er litt i samme posisjon som ”Om dydene og lastene”, for flere av prekene er i utgangspunktet skrevet til en mannlig menighet. Kvinnen opptrer sjeldent selvstendig i tekstene, kun i sammenheng med mannen som et naturlig par. Dette gjelder både når man skal være god eller når begge

⁴³¹ GNH(b), 94

⁴³² Steinsland og Sørensen, 1994, 214

⁴³³ Steinsland og Sørensen, 1994, 214

kjønnene skal ransakes for sine synder. Kvinnen får vite at alle advarslene om synd gjelder henne også. GNH(b) skiller seg likevel mest ut fra de to andre kildene ved å trekke frem Eva som synder. Kilden viser hvordan kvinneslekten er forbannet, og hvordan alle fødende kvinner får oppleve denne straffen. *Tundals visjon* opererer også med par, som i GNH(b), men skiller seg ut ved å beskrive både menn og kvinner som straffes. Det er stort sett ved seksuelle brudd at kvinnen skildres, men dette vektlegges ikke noe særlig i diskusjonen om visjonen. Viktigst er det at både mannen og kvinnen holdes ansvarlig, én straffes ikke mer enn den andre.

Målet med denne diskusjonen var å finne ut hvordan kildene appellerer til de forskjellige gruppene i samfunnet, og det har blitt redegjort for hvordan den enkelte kan ha følt seg truffet av de forskjellige presentasjonene. En slik undersøkelse har vært viktig for å finne ut om folk tok forkynnelsen inn over seg. I diskusjonen har det blitt kommet frem til at målgruppen kilden siktet til hadde noe å si for hvordan innholdet er formet. Det spiller blant annet en rolle for fremstillingen om en samfunnsgruppe er inkludert eksplisitt eller implisitt, eller om tiltalen er irettesettende eller omsorgsfull. Et av funnene i diskusjonen, er hvordan de tre kildene varierer i beskrivelsen av posisjonen som kongen og geistlige har i forhold til Gud. Konklusjonen blir at med en kongetittel fulgte mange krav og man skulle ha mange gode egenskaper. Disse kravene ble satt av Gud, og det var kirken som forvalter Herrens ord. På denne måten ble kirken plassert over kongen i det åndelige hierarkiet. Det skal også sies at kongemakten erkjennes i GNH(b) og "Om dydene og lastene". I *Tundals visjon* er fokuset mer på hvordan kongen er under Guds nåde.

Diskusjonen viser også hvordan de tre kildene beskriver den ordinære mannens plass i samfunnet, og hans posisjon i forhold til Gud og kirke. Konklusjonen i dette tilfellet er at alle kildene forklarte at man måtte holde seg på godfot med Gud. Den eneste måten ens forhold til Herren kunne opprettholdes, var å gjøre alt presten og kirken påla en å gjøre. Disse funnene danner et grunnlag til diskusjonen i avslutningskapittelet, hvor det skal diskuteres hvordan den enkelte lærte om synd, og hvordan holdningene og tro endret seg på 1200-tallet.

Kapittel 6: Avslutning

Utgangspunktet for oppgaven var å diskutere hvilke forestillinger om synd det var kirken forkynte i Norge på 1200-tallet. I sen vikingtid, både før og etter kristningen, var folk opptatt av ære og skam, fordi det regulerte blant annet ens status i samfunnet.⁴³⁴ Rett og galt var avhengig av hva andre folk mente, ut i fra æreskodeksen.⁴³⁵ Videre var målet med kulten å bevare *kollektivet*. Holdningen til livet etter døden var mer knyttet til ettermælet, altså mer til ens videre liv i den jordlige tilværelsen, enn til det hinsidige. Disse holdningene var kirken nødt til å endre på, og dette er årsaken til at innføringen av selve forestillingen om synd var viktig.

Innføringen av syndforestillingen hadde en *holdningsendrende effekt*, og det skyldes den religiøse angsten som ble skapt. Det tok selvfølgelig tid å endre de grunnleggende holdningene, men med tiden vant kirken fram. Kristenrettene innførte tanken om den *subjektive skyld*, som også bidro til disse endingene. Dette skal jeg komme tilbake til litt senere. Innføringen av synden og den subjektive skyld førte til at den ordinære mannen fikk en forestilling om hvordan ens frelse var eget ansvar, og at kirken var den eneste veien til saligheten.

Tre kilder med har ligget til grunn for diskusjonen: ”Om dydene og lastene”, *Gammelnorsk homiliebok* og *Tundals visjon*. De har gitt tre forskjellige presentasjoner, og de skiller seg fra hverandre når det gjelder rangering av synder og hvordan de omtaler dem. Det har også blitt vist hvordan kildenes form og språklige virkemidler kan ha hatt en effekt på lytteren, i tillegg til hvem som inkluderes i skildringene og hva det hadde å si for inntrykket. I diskusjonen har det blitt vist hvordan *Tundals visjon* antagelig gjorde mest inntrykk på den ordinære mannen. Denne kilden presenterer konkrete syndige handlinger, og alle som har begått en bestemt synd er samlet på ett sted. Slik fremstår presentasjonen som ryddig. Fokuset i skildringen ligger på torturen og beskrivelsene fungerer avskrekkende, ikke opplærende, da det er sjelden straffen gjenspeiler synden. I denne oppgaven antas det at syndene er rangert etter alvor, fordi straffene blir hardere og mer groteske jo nærmere helvete man kommer. Denne kilden inkluderer alle stendene i samfunnet, noe som har blitt gjort et poeng ut av, fordi man lærer at ingen slipper unna Guds rettferdighet. Herren dømmer etter den evige loven, og visjonen er et ledd i påminningen om hva den innebærer. Stendene har blitt plassert i et slags hierarki, hvor

⁴³⁴ Sigurdsson 2008, 86

⁴³⁵ Bagge 1998, 115

det viktigste funnet er at geistlige står over kongelige. *Tundals visjon* er også lett å gjengi muntlig, og er en av grunnene til kildens popularitet.

GNH(b) legger noen ganger frem kun et par utvalgte synder, mens i andre tilfeller ramses de opp i lengre lister. Slik er presentasjonen varierende i denne kilden. Homilieboken viser en slags rangering av alvorgrad mellom syndene hvis man baserer seg på hvor ofte en synd omtales, i tillegg til synonymene. Det er få utgreiinger om hva en synd innebærer, men til gjengjeld advarer GNH(b) deg mot konkrete handlinger. Selv om disse gjerningene ikke alltid knyttes til den gjeldende synden, blir det lettere å forstå hva som er syndig. Man får for eksempel vite at man ikke skal skryte av seg selv, og da er det kanskje ikke så farlig om man ikke knytter ugjerningen til *hovmod*. Man lærer også at syndene er onde fordi de er brudd på Guds lov, og Gud presenteres ofte som en rettferdig dommer som ransaker hver enkelt for sine handlinger. Dommen fører den enkelte enten til helvete eller himmelen. Kirken og prestens posisjon plasseres som det eneste bindeleddet mellom mennesket og frelsen, man blir nødt til å ha et forhold til kirken for å kunne angre og bøte. En vet at forkynnelsen gjelder deg, da GNH(b) trekker inn stort sett alle samfunnslagene eksplisitt. Prekenene er formanende og oppfordrende i tiltalen, og er skrevet med den hensikt å lære opp legfolk. Ved å ta opp bare noen aktuelle synder til bestemte anledninger, så husket man nok læren der og da, men man kan anta at denne kunnskapen forsvant lengre bak i hukommelsen etter som tiden gikk. Formen til en preken var ikke egnet til gjenfortelling, og legfolk hadde ikke en tekst å støtte seg til slik presten hadde.

”Om dydene og lastene” presenterer de åtte hovedlastene, og skal fungere som en håndbok som rettleder en til frelsen. Presentasjonen er ryddig og systematisk gjennomført. Den enkelte hovedlasten blir presentert under egen overskrift, med en beskrivelse av hvordan den arter seg og skader sjelen. Man får vite hvilke følgelaster den bringer med seg, og hvordan man kan beseire hovedlasten. De fleste løsningene er handlinger den gjennomsnittlige personen i Norge hadde mulighet til å gjennomføre. I kilden er det lite fokus på straff, den vektlegger mer hvordan sjelen skades av hovedlasten. Det er riktignok denne skaden som ødelegger ens forhold til Gud, men Alkuin er stort sett løsningsorientert, og presentasjonen gir inntrykk av at alle har mulighet til å komme seg fri fra synden. Kilden er utilgjengelig for en uten lesekunnskaper, fordi det er mye informasjon som presenteres, og ”Om dydene og lastene” var i utgangspunktet tenkt som en håndbok. Tiltalen i teksten er meget generell, så hovedlastene fikk en allmenn betydning, men noen ganger er beskrivelsene litt ekskluderende. Alkuin skrev under Karl den Store, som hadde som mål å spre gode holdninger og kristen

moral, så det er grunn til å tro at ”Om dydene og lastene” er representativ for kirkens rådende holdninger på 800-tallet. Kilden har blitt mye brukt som grunnlag i senere forkynnelse, så innholdet ble sett på som gyldig på 1200-tallet også.

Hensikten med en slik analyse av både straff, tekstlig form og inkludering er for å få et bilde av den enkelte kildes suksess blant folk. Diskusjonen har vist store forskjeller mellom kildene, og resultatet av en slik vinkling er at *Tundals visjon* sin presentasjon av syndene gjorde mest inntrykk og preget folks hukommelse, tross mangler i beskrivelsen av selve synden. Årsaken ligger mye i de livlige beskrivelsene av straffen, som fungerte både avskrekkende og nysgjerrighetspirrende. Det at kilden er egnet til gjenfortelling vektlegges også. Et viktigere resultat av analysen er at uansett hvilken kilde som vant fram, var det en vinn-vinn-situasjon for kirken. Etter å ha undersøkt presentasjonen av selve syndene, er resultatet at alle kildene dekker stort sett de samme temaene, bare med veldig forskjellige innfallsvinkler og forklaringsmetoder. Alle opplyser om individets ansvar for egen frelse, og at hver enkelt skal få sin dom av Gud etter sin død. Herren har det siste ordet, og det Han legger til grunn er hvordan du klarer å følge den evige loven. Kirken blir i alle kildene på en eller annen måte presentert som den som forvalter bot, og du er nødt til å ha et forhold til denne institusjonen for å oppnå frelse. Alle de tre kildene kommer fra geistlige hender, og har blitt reproduisert og oversatt til folkemålet. Kirken må ha sett læringsverdien i alle kildene; innholdet var godt nok til opplysning av folket. Så lenge folk fikk en forståelse av synd, var det nok ikke så farlig hvordan selve synden ble forklart. Denne holdningen fra kirkens side kan belyses ved å sette funnene opp mot den katolske læren. Her skal det også ses på hvilken forestilling om synd kirken faktisk innførte.

Synder og laster om hverandre

Måten synden forstås innen katolisismen⁴³⁶ er i høy grad basert på St. Thomas Aquinas (1225/27 – 1274). I 1879 ble hans teologiske system gjort til katolsk normalteologi, som blant annet presenterer den katolske læren om synd. I tillegg baserte St. Thomas seg på den samme skolastikken som allerede eksisterte. Derfor kan man sammenligne læren som presenteres i den katolske kirke nå, med den som ble brukt i Norge på 1200-tallet. Katolisismen opererer med tre syndeklasser: kardinalsynd eller hovedlast, dødssynd, og tilgivelig synd.⁴³⁷ Klassene inneholder forskjellige definisjoner av hvordan en synd skader forholdet til Gud eller hvordan

⁴³⁶ <http://www.newadvent.org/cathen/14004b.htm> (07. april 2011)

⁴³⁷ Venial sin (eng.)

den skader sjelen. De skal redegjøres for, og læren fra de tre kildene skal trekkes inn for å se etter samsvar.

I beskrivelsen av **hovedlastene**, eller kardinalsynder, er det ikke Alvoret i lasten i seg selv som gjør synden til en hovedlast, men faktumet at de fører med seg mange andre synder. Det utvalget vi er vant med i dag står St. Thomas bak. Denne listen inneholder sju laster totalt: hovmod, grådighet, storspising, lyst, dovenskap, misunnelse og sinne. ”**Om dydene og lastene**” presenterer i høy grad hovedlastene i samsvar med den katolske lære. Alkuin gir også syndene tittelen ”hovedlaster”, og man kan kjenne igjen prinsippet om at én last fører til flere synder, gjennom rot-metaforen hans. Han presenterer åtte laster, og den ekstra lasten er *æresyke*. Alkuin har valgt tittelen *pengesyke* istedenfor *grådighet*, fordi her betegner grådighet *storspising*, ellers er titlene til hovedlastene like. I forhold til differensiering lastene i mellom, stemmer ”Om dydene og lastene” sin lære med den katolske. St. Thomas presenterte en forestilling om at den mørkeste av lastene var hovmod. Man vender sin rygg mot Gud, ikke av svakhet eller uvitenhet, men kun på grunn av sin selvopphøyelse, og nekter å underkaste seg. I **GNH(b)** advares det mot hovedlaster, men det gis aldri noen definisjon av hvorfor syndene får denne tittelen. Enten står det bare en generell advarsel mot dem, eller så følger lengre lister med en haug av synder. Det vises aldri hvordan en last avler flere synder, som er den egentlige definisjonen av hovedlast. I *Tundals visjon* brukes verken begrepet, eller idéen, om at én last avler flere synder. I forhold til presentasjonen av hovmod som en meget ”mørk” last, er de tre kildene samstemte.

Dødssynder i den katolske tro har basert seg på St. Augustine (354 – 430) sin skildring. Definisjonen av en dødssynd er at det er en synd som kommer av en frivillig handling, et ord eller et ønske som går i mot den evige loven. Handlingen er ond fordi den overskrider Guds lov, og leder oss bort fra vår frelse. I motsetning til hovedlastene, har ikke dødssyndene blitt standardiserte.⁴³⁸ Poenget er at disse gjør at man mister muligheten til frelse, fordi man overskrider Loven og slik skaper avstand mellom seg selv og Gud. Denne fremstillingen kan vi finne igjen i kildene, men begrepet *dødssynd* brukes aldri. Sammenhengen trekkes på grunn av den katolske definisjonen av dødssynd, nemlig at man taper muligheten til frelse og ødelegger forholdet man hadde med Gud. I *Tundals visjon* har vi ett eksempel på evig fordømte sjeler ved skildringen av de som plages i helvete for alltid. Deres synd var å si seg løs fra Guds lov og ikke ville vite av Hans virke. Denne skildringen har noe til felles med

⁴³⁸ Bloomfield 1952, 43

hvordan katolisismen karakteriserer hovmod som en dødssynd. Der tolkes det som en sinnstilstand der en mann, gjennom kjærligheten til sin egen verdi, tar sikte på å trekke seg fra underordning til den allmektige Gud. Han lar seg ikke irettesette av Herren eller de som bringer hans bud, altså geistlige. I **GNH(b)** brukes heller ikke dette begrepet, men det advares hovedsakelig mot å begå synder og ikke angre, for de som ikke gjør bot før døden inntreffer blir dømt til helvete. ”**Om dydene og lastene**” bringer aldri denne konsekvensen på banen, og taler ikke om dødssynder i det hele tatt.

Tilgivelige synder har noen likheter med dødssynder, da mennesker som begår slike forbrytelser også overskrider den evige loven. Forskjellen er at en tilgivelig synd ikke nødvendigvis fører til evig fordømmelse, og ødelegger heller ikke kjærligheten vi trenger i vår forening med Gud. Den fratar heller ikke sjelens hellige nåde, og synden kan godtgjøres. Den kalles tilgivelig nettopp fordi den, i sin sanne natur, er tilgivelig. Man gjør seg fortjent til en *midlertidig straff*, ikke en evig straff. På grunn av lidelsesdelen skiller denne type synd seg fra dødssynd. Man forblir sammen med Gud ved kjærlighet, men gjør ikke godt mot Gud slik man bør. Slik er tilgivelige synder bare en uperfekt måte å følge loven. I *Tundals visjon* kan man kjenne igjen denne skildringen. Her presenteres renselsesområder hvor sjelene straffes for sine synder, men Guds nåde har de ikke nødvendigvis mistet. Et bedre eksempel er alle de som venter i de forskjellige forgårdene til himmelen, hvor det er mennesker som levde godt nok på jorden, *men likevel ikke godt nok*, som oppholder seg. De må vente på den evige saligheten. ”**Om dydene og lastene**” skildrer på et vis tilgivelige synder, fordi Alkuin alltid viser hvilke mulige tiltak man kan ta for å overvinne synden, og slik få tilgivelse. Men han skildrer som sagt ikke straffer man kan vente seg. I **GNH(b)** brukes begrepet **hverdagssynd**, og definisjonen på den ser ut til å være ”alle andre synder som frister oss til daglig”.⁴³⁹ GNH(b) opererer slik med to syndekategorier, hovedlaster og hverdagssynder, men det gis aldri en skikkelig forklaring på hvilken synd som hører til hvilken kategori. Prekenen Palmesøndag kan gi en beskrivelse av essensen i forskjellen, uten at dette sies direkte. Det som forkynnes i denne prekenen er at da Jesus led på korset, ba han for de uvitende synderne, for de visste ikke hva de gjorde. De som syndet av ondskap derimot, som visste at Jesus var Guds sønn, ba han ikke for. ”Av disse eksemplene kan vi skjønne at det er vanskeligere å få gjort bot for de syndene vi begår av ondskap, enn for dem vi begår av uvitenhet eller svakhet, selv om de første i det ytre er mindre, og de siste kan synes å være de alvorligste.”⁴⁴⁰ Det er

⁴³⁹ GNH(b), 49

⁴⁴⁰ GNH(b), 86

menneskelig å ikke alltid vite hva som er best, og man kan også synde av svakhet. Men synder du av fullt overlegg, altså både vitende og av ondskap, da er det ikke mye håp for deg i etterlivet.

Alkuin holder seg tro til det han skal skildre: hovedlastene. Munken Markus har på en måte henvist til tilgivelige laster og én dødssynd, uten at begrepene blir brukt i skildringen. Den eneste måten man vet at synden er tilgivelig, er på grunn av at muligheten til frelse fremdeles er til stede, og at straffen ikke er så hard som den kunne vært. I GNH(b) skildres en todeling eksplisitt, og man advares både mot å begå hovedlaster og hverdagssynder, uten at man får noen som helst forklaring på forskjellen. Det er heller ikke noe system i hvilken synd som hører til under hvilken kategori. De tre kildene gir totalt sett få, eller ingen, klare distinksjoner mellom syndene og lastene i samsvar med den katolske tro. Hva er grunnen til denne utelatelsen?

Det var antagelig ikke så farlig i kirkens misjonering at det manglet et skille mellom synd og last. Geistlige selv visste hva disse forskjellene innebar, men det var nok ikke så farlig om legfolk ikke hadde full oversikt over syndekategoriene. Så lenge folk forstod at en synd var en synd, og at en ugjerning førte til straff og helvetes pinsler, var målet nådd i innføring av syndbegrepet. Videre bestod arbeidet i å gi en oversikt over *hvilke* handlinger folk måtte vokte seg for. Man lærte at man blant annet skulle vokte seg fra hovmod, grådighet og hor. På denne måten fikk tanken om synd grobunn i Norges befolkning på 1200-tallet. Igjen påvirket disse forestillingene handlings- og holdningsmønstre i samfunnet. For at synd skulle få slike utslag i samfunnet, må individet ha latt seg påvirke av forestillingen om den. Det viktigste ved forkynnelsen var at den enkelte forstod alvoret av å synde, og at man selv hadde ansvar for sin egen sjels skjebne. Hvordan kunne individet formes av denne forestillingen? Og hvordan kan vi vite at individet endret seg? Det kan man vite ved å observere endringene i tro og holdninger hos legfolk, og dette endret seg mye på grunn av forbindelsen mellom synd og straff. En tese er at *Tundals visjon* hadde mest innvirkning på den store skaren av ulærde i Norge, og årsaken som skal trekkes frem i denne sammenhengen er de mange og voldsomme torturskildringene. Kirken brukte bevisst slike midler i sin forkynnelse, men hvordan er det mulig å påstå at et slikt fokus på straff hadde noen effekt på holdningen til synd? Den pedagogiske teorien behaviorismen, som omhandler virkemidlene straff og belønning, kan gi svar på dette.

Kirken og den metodiske skremsel

Påstanden er at folks tenke- og handlingsmåter endret seg på 1200-tallet. Dette kan ikke dokumenteres, men tesen kan få støtte hvis man trekker inn en pedagogisk teori. Den **behavioristiske metode** vektlegger blant annet straff til å regulere adferd og læring, og denne teorien kan belyse de faktiske endringene i adferden hos folk. Behaviorismen har i sin grunnform et mekanisk menneskesyn, der mennesket er et objekt som kan påvirkes, og egenskaper som følelser og tenking sidestilles med fysiske bevegelser og kjemiske reaksjoner. Det er heller ikke tankeprosessene som skal undersøkes, for dem kan man ikke observere. I utgangspunktet er mennesket en ubeskrevet tavle, ”tabula rasa”, og bare noen reflekser er medfødt, kunnskaper og erfaringer er lært.⁴⁴¹ ”Når vi observerer mennesket, kan vi bare observere hva som påvirker individet, og hva slags atferd som følger av denne påvirkningen.”⁴⁴² Påvirkningen kalles **stimulus**, reaksjonen kalles **respons**. Målet med den behavioristiske forskningen er å finne lovene mellom stimulus og respons, for slik kan menneskets adferd formes. I behaviorismen har stimulus som belønning og straff vært viktige virkemidler, altså **ytre motivasjoner**. Kognitiv psykologi blir det motsatte av behaviorismen i denne forbindelsen, som legger fokus på *individets egne intellektuelle funksjoner*.⁴⁴³ I denne retningen er det ikke de ytre stimuliene som står sentralt. Mennesket søker ikke etter ytre belønninger, men å finne mening og sammenheng i tilværelsen, det er altså snakk om en indre motivasjon for å lære.

I forbindelse med denne oppgaven er det **nytteprinsippet**⁴⁴⁴ i behavioristisk motivasjonsteori som står sentralt, i og med kirkens forkynnelse inneholder en del trusler om straff som går på helsa løs. Nytteprinsippet går ut på at mennesket ”gjør det som lønner seg i egen interesse. Særlig er det å søke glede og det å unngå smerte motivasjonsprinsipper som ofte går igjen [hedonisme]”.⁴⁴⁵ Teorien baserer seg på det empiriske idealet om at sann vitenskap bare kan holde seg til det som kan observeres, telles og måles, i likhet med naturvitenskapen som har utgangspunkt i den fysiske verden. Effekten av behaviorismen kan man se i nåtidens hverdag også. Bøter som straff, eller stimulus, regulerer fremdeles samfunnsnormene. Med behavioristiske metoder reguleres blant annet oppførselen vår i trafikken, for eksempel med trafikklys og veiskilt. Kjører man på rødt lys, eller har for høy fart, får man bot etter et satt reglement. Og ”rødt lys” betyr ikke ”stopp” i seg selv, denne sammenhengen har vi lært. Slik

⁴⁴¹ Imsen 2005, 30

⁴⁴² Imsen 2005, 30

⁴⁴³ Imsen 2005, 35

⁴⁴⁴ Imsen 2005, 31

⁴⁴⁵ Imsen 2005, 31

brukes faktisk behavioristiske metoder i det daglige livet, og vi er så vant med dem at vi ikke tenker over det engang. Stort sett alle følger trafikkreglene, og en del av motivasjonen for denne lovlidige oppførselen henger sammen med straffen et brudd fører med seg (for de fleste har vel vært fristet til å krysse fartsgrensa fra tid til annen). Etter hvert kan man si at man også ser hensikten med slike reguleringer, de ytre direksjonene blir våre indre direksjoner.

Hvis man overfører denne teorien til hvordan kirken ville regulere menneskers tro, kan man tenke seg at holdningene faktisk endret seg over tid. Man regulerer ikke lenger tro i et sekulært samfunn, man får ikke straff for å ikke faste før påske eller ikke feire jul.

Kristenrettene var til nettopp for å regulere troen og at folk fulgte den kristne praksis.

Kristendommen ble innført ved å bannlyse den gamle kulten. Deretter satte kirken inn et reglement som sørget for at folk i første omgang fulgte kristen praksis, og etter hvert fulgte nok endringer i troen. Dette er et klassisk tilfelle ved bruk av stimulus og respons. Folk visste om straffen, altså stimulusen, derfor fulgte man loven, som er responsen. En annen del av pedagogikken som ikke har noen tilknytning til én spesiell teori, men dog er like viktig i oppdragelsen: å se og henvende seg til den enkelte med ord som utelater all tvil om at det er deg det tales til. Dette har en enorm effekt, og de fremstillingene som retter læren mot en eller flere eksplisitt fremhevede grupper, gjør størst suksess. Med disse to teoriene kan man påstå at læren om synd vant fram og endret tro og holdning i Norge på 1200-tallet, samt at *Tundals visjon*, med sin inkludering gjorde et sterkt inntrykk. I tillegg vet man at straff har vært et bevisst virkemiddel i opplæringen om synd. I katolisismen understrekes det hvor viktig det er å få en forståelse av synd, så langt vi kan med vår begrensede intelligens, fordi det knytter mennesket nærmere Gud. En forståelse av synd gjør inntrykk ved å gi en helsebringende frykt, og en frykt for å miste sin salighet hvis man er overlatt til seg selv. Med en slik sunn redsel forstår man nødvendigheten av å søke Guds hjelp og salighet for å stå støtt i sin frykt og kjærlighet til Gud, og slik gjøre framgang i sitt spirituelle liv. Igjen er behaviorismens nytteprinsipp aktuelt: man fikk vite hvordan man fikk det godt, og hva som kunne påføre deg skade. De tre kildene forkynner om dette nytteprinsippet, ved å vise sammenhengen mellom den enkeltes skjebne og Guds nåde. Det lønner seg for den enkelte å holde seg på god fot med Gud for å oppnå glede og unngå smerte.

Den katolske kirke sier også at kirken selv kontinuerlig forsøker å gjøre inntrykk på legfolk. Dette skal gjøres ved å vise grusomhetene ved synd, slik at folk kan frykte og unngå den.⁴⁴⁶ Kirken brukte altså, i beste hensikt, bevisst **skremselspropaganda** for å gjøre inntrykk på legfolk. Hver enkelt har en kamp i dette livet mot synden, og man kan seire ved å holde seg nærme Gud. Derfor var det nødvendig å frykte synden og helvete. Skremselspropagandaen er også et godt eksempel på stimulus, fordi man over lengre tid ble utsatt for beskrivelser av hvor fælt etterlivet kunne bli hvis en syndet. Etter hvert fikk kirken den responsen den søkte: først handlet folk etter kristenrettene, deretter ble de faktisk kristne.

Den behavioristiske metode er som sagt basert på endringer man kan observere. Foreliggende forskning, som har blitt vist til i løpet av diskusjonen, presenterer nettopp noen endringer hos folk på 1200-tallet vi kan observere. Hvis man knytter disse endringene til skremselspropagandaen, altså stimulusen, kan man iakttå hvordan responsen artet seg. Det har blitt observert endringer i handlinger, som betyr at forestillingen om synd faktisk hadde en effekt. Trusselen om straff har også påvirket individet. For å vise dette skal det først forklares i et større perspektiv hvordan mentaliteten endret seg hos mennesker generelt på denne tiden. Deretter skal de overordnede forandringene knyttes til hva som skjedde i samfunnet i Norge samtidig, sammen med oppfattelsen av kollektivet. Til slutt skal det undersøkes hvordan individet ble påvirket av forestillingen om synd.

Det er din skyld

En av endringene vi kan observere, er forholdet folk hadde til døden. Dette førte igjen til endringer i forståelsen av egen frelse. Phillipe Ariés redegjør for de store mentale endringene på kontinentet i forestillingen rundt døden, som vi også kan se i forhold til det norrøne samfunnet. Han viser at det var et holdningsskifte etter år 1100. Han presiserer at det ikke er snakk om en ny innstilling som erstatter det gamle, ”men små lempingar og brigde skal smått om senn verke inn på det tradisjonelt daglegdagse tilhøvet mellom mennesket og døden, og gi det eit meir personleg innhald”.⁴⁴⁷ Endringen det er snakk om er overgangen fra **den omgjengeleggjorde døden**⁴⁴⁸ til **min død**⁴⁴⁹. Den omgjengeliggjorte døden betegner det hverdagslige forholdet man hadde til døden. Døden var ventet, og den var en del av naturens orden. Den var ikke dramatisk eller spesielt skremmende fordi døden var en godtatt hendelse, som også hadde sammenheng med den kollektive forestillingen om skjebnen. Den

⁴⁴⁶ <http://www.newadvent.org/cathen/14004b.htm> (07. april 2011)

⁴⁴⁷ Ariés 1977, 37

⁴⁴⁸ Ariés 1977, 29

⁴⁴⁹ Ariés 1977, 37

omgjengeliggjorte døden kan også innbefatte sameksistens mellom levende og døde, noe som var tilfelle i det tidligere norrøne samfunnet. Selv om et menneske var biologisk død, var man ikke død sosialt.⁴⁵⁰ De levende og de døde hadde ikke to adskilte sfærer å forholde seg til, de levde i et fellesskap.

Skiftet til *min død* innebar blant annet at domsidéen fikk overtaket. Det vokser frem en ny sammenheng mellom døden til hver enkelt, og viten man fikk om egen identitet.⁴⁵¹ Fra midten av middelalderen hadde rike, mektige eller skolerte mennesker i vesten oppdaget at døden gjelder en selv.⁴⁵² Nedkvitne knytter sin forskning også til en av Annales-skolens forskere, spesielt Fernand Braudel sin teori om de ubevisste, langsomme mentalitetsendringer, også kalt ”la longue durée”.⁴⁵³ Nedkvitnes beskrivelse av **individualisering** innebærer at ”hvert menneske fikk en individuell skjebne etter døden og et personlig ansvar for å skaffe seg et godt liv i den neste verden”.⁴⁵⁴ Dette tolkes dit hen at perspektivet flyttet seg fra kollektivet til individet. Han legger til at **systematisering** av geografien i dødsriket også endret seg.⁴⁵⁵ Tidligere var det ikke en streng lære om hvem som havnet hvor i dødsriket, henholdsvis Valhall og Hel. Gjengangere skal heller ikke glemmes, da de døde tidvis deltok i de levendes verden. I *Øyrbyggja saga* møter man opptil flere døde som gjør godt eller skaper kaos for de levende, og denne aktiviteten ses ikke på som unormalt. Med kristendommen ble det en strengere inndeling av de dødes verden. Den var adskilt, og delt mellom de frelste og de som var dømt til pinsel, hvorpå du selv hadde ansvar for hvor du skulle ende opp. Det avhang ikke lenger av ære og ætt, men av personlig tro og rette handlinger. Nedkvitne beskriver også overgangen fra trosskifte, rundt år 1000, til 1200-tallet. Det startet med kravet til individet om å være et lojalt medlem av det kirkelige fellesskapet, til å utvikle en forestilling om hvert menneskes skjebne etter døden.⁴⁵⁶ Nedkvitne setter sitt arbeid opp mot Ariés, og mener at Ariés fokuserer mest på individualiseringsprosessen i denne tidsperioden, mens Nedkvitne mener at i det norrøne materialet er en ”systematiseringsprosess” like fremtredende.⁴⁵⁷ Denne diskusjonen er aktuell i forbindelse med dette prosjektets, for her antas det at *Tundals visjon* var den mest populære kilden på 1200-tallet, og i denne er geografien strengt inndelt med egne områder hvor bestemte synder straffes. *Tundals visjon*

⁴⁵⁰ Sigurdsson 2008, 67

⁴⁵¹ Ariés 1977, 40

⁴⁵² Ariés 1977, 53 - 54

⁴⁵³ Nedkvitne 1997, 128

⁴⁵⁴ Nedkvitne 1997, 129

⁴⁵⁵ Nedkvitne 1997, 129

⁴⁵⁶ Nedkvitne 1997, 129 - 130

⁴⁵⁷ Nedkvitne 1997, 130

presenterer også den nye eskatologiske idéen om at sjelen kan renses, og slik klargjøres for frelsen. Med slike ”forgårder”, er denne kilden et eksempel på utviklingen i systematiseringsprosessen. Hvis man setter denne presentasjonen opp mot GNH(b), som er en litt eldre tekst, er det hinsidige hovedsakelig delt i to, nemlig helvete og himmelen.

I forbindelse med overgangen fra kollektiv til individ, skal Knut Helles skildring av **det subjektive skyldbegrepet** i strafferetten trekkes inn. Helle presenterer det subjektive skyldbegrep i forhold til strafferetten, og han viser hvordan det ble lagt større vekt på *individuell ansvar* i høymiddelalderens straffelovgivning.⁴⁵⁸ En slik lovgivning var påvirket av kanonisk og romersk rett, og Helle viser til Håkon Håkonssons lov fra 1260, hvor den ansvarlige for et drap fikk straffen.⁴⁵⁹ ”Målet er å avskaffe alle former for vold og selvtekt i samfunnet, i første rekke ættehevnen.”⁴⁶⁰ Helle viser også at frenders plikt til å betale bøter når en slektning hadde begått drap ble avskaffet litt senere. Omvendt hadde ikke lenger frender krav på å motta bøter når en slektning ble drept. Kun de nærmeste hadde rett på dette. Han setter tro- og lovendingene i forbindelse med hverandre:

Tidligere har vi vært inne på de nye teologiske strømningene i 1100-tallets Europa, der individet ble trukket klarere fram fra kollektivet med personlig ansvar for sin sjels frelse. På 1200-tallet skal vi se at en slik religiøs holdning vant sterkere fram også her i landet. Det gav seg blant annet uttrykk i at det private, hemmelige skriftemålet slo igjennom og at skikken med sjelegaver bredte seg til bondesamfunnet. Samlet øyner vi i høymiddelalderen en sosial situasjon der familien var den faste kjernegruppen i en mer omfattende og diffus ættegruppe. Samtidig trådte individet fram med større personlig ansvar for sitt liv og sine handlinger. Dette gjaldt i forholdet til resten av familien, til ætten og til samfunnet i sin alminnelighet.⁴⁶¹

Funnene i dette prosjektet støtter opp om Helles presentasjon hvor det tradisjonelle kollektivet blir mindre viktig og individet står mer alene i ansvaret for egen frelse.

Det subjektive skyldbegrepet kan brukes som et bevis på at folks tro og holdninger faktisk endret seg. De ble mer bevisste på seg selv som ansvarlige individer, selv om dette ikke kan dokumenteres. Endringer i forhold til sjelelig straff får i denne forbindelse en direkte tilknytning til hvordan man forholdt seg til straff i det jordlige livet. Ved å få konsekvenser mens en lever, i tillegg til etter døden, mottar man en slags **dobbeltraff**. Ut fra en behavioristisk innfallsvinkel, vil dette si at dobbeltstraffen øker stimulusen, og da økes effekten (respons) sanksjonene hadde. De tre kildenes mål er nettopp å lære bort hvilke synder du hadde *ansvar* for å ikke begå, og ikke minst forklare *hvorfor* du måtte ha kunnskap om

⁴⁵⁸ Helle 1995, 131

⁴⁵⁹ Helle 1995, 131

⁴⁶⁰ Helle 1974, 186

⁴⁶¹ Helle 1995, 131

disse syndene: handlingene førte til konsekvenser. Midlene i understrekningen av alvoret, var straffen i helvete og kristenretten. Motivasjonen til å unngå blodhevn var loven, for ”det blir ubotemål⁴⁶² å bryte lovlig forlik i draps- og leiermålssaker”.⁴⁶³ Slik var straffen i dette livet. En annen motivasjon for å unngå drap, var også straffen i det hinsidige. Slik straffes man både i det verdslige livet og etter døden, som individ er man ansvarlig for sine handlinger.

Svennebye tar for seg speilende straff, eller *speculum mortis*, i sin hovedoppgave.⁴⁶⁴ Hun undersøker blant annet forbindelsen mellom straffene i det hinsidige og straffene i kristenrettene. De religiøse kildene fra den diskusjonen kan speile utviklingen i samfunnet, fordi innholdet endrer seg ettersom når de er nedskrevet. I diskusjonen om hvorfor sjelen kommer til himmelen eller helvete, fokuserer hun på tre temaer: ekteskap, skriftemål og almisser.⁴⁶⁵ Det vises at det er en innstramning av reglementet på alle tre områdene. De jordiske straffene for brudd blir hardere, i samsvar med hvordan kildene hun baserer seg på beskriver forholdene.⁴⁶⁶ Men Svennebye kan også vise motsatte forhold. For eksempel i forhold til ekteskap som institusjon, fokuserer hun blant annet på frillehold og utroskap. Ved å undersøke lovverk viser hun at kirken antageligvis klarte å løse problemet med frillehold og utroskap. Løsningen var ”enten å sidestille dem som ektefolk eller ved å straffe dem som ikke ville gi opp sine forhold”.⁴⁶⁷ Hun har også forsøkt å finne spor av denne utviklingen i kildene hun studerte, hvor den tidligste, *Visio Pauli*, stadfester utroskap klarest, mens *Draumkvedet* som nyeste kilde, ikke tar opp temaet overhodet. Betyr denne utviklingen i kildene at folk etter hvert sluttet med frillehold?

I forhold til dette prosjektet er Svennebyes funn i forhold til skriftemål det viktigste. Hun viser at bøtesatsene for å ikke gå til en prest ble mindre på 1200-tallet, og dette hadde trolig sammenheng med frykten folk hadde for døden.

Kirken hadde forstått at straff i det hinsidige var et bedre preventiv mot synd enn høye bøter, [...]. Den hadde skapt et behov for å få tilgivelse for synder, og folk var blitt mer opptatt av sin skjebne etter døden. Kanskje er det også et resultat av at menneskene ble gjort mer ansvarlig for sin egen tilværelse i det hinsidige. Det hinsidige var for menneskene reelt tilstedeværende, og frykten for straff i helvete var i høyeste grad levende.⁴⁶⁸

⁴⁶² Fredløs

⁴⁶³ Helle 1974, 187

⁴⁶⁴ Ariés 1977, 54

⁴⁶⁵ Svennebye 1999, 65

⁴⁶⁶ Svennebye 1999, 75 – 76

⁴⁶⁷ Svennebye 1999, 76

⁴⁶⁸ Svennebye 1999, 84

Slutningene om effekten kirken hadde på folk ved å bruke den behavioristiske metode støtter opp om Svennebyes påstand. De tre kildene i dette prosjektet vektlegger i høy grad synd, i tillegg understrekes straffene i både GNH(b) og *Tundals visjon*. Folk fikk en bevissthet om, og et ansvar for, sin egen skjebne. Disse endringene kan observeres ved å undersøke forandringer i menneskenes praksis, som kom av den nye kristenretten og forkynnelsen om straff i helvete. Måten de tre kildene inkluderte stendene, gjorde straffen og synden gjeldende for enkeltpersonen i den samfunnsposisjon man innehadde. Man forstod at talen var til den enkelte, som også hadde en effekt på hvordan bevisstheten gikk fra å dreie seg om det kollektive til individet. Det skulle heller ikke herske tvil om *hva* som var straffbart. Steinsland trekker inn eksempler fra *Gulatingssloven*, som straff for bloting, det å ta to kvinner til ekte eller å gjentatte ganger bryte fasten. På denne måten ble kristendommen innført som en ny lov, med *konkrete* bestemmelser i lovtekstene.⁴⁶⁹ En slik konkretisering i lovverket, samt relativt tilsvarende konkretisering i kildene, bidro til forestillingen om dobbeltstraff. Man fikk bøter i dette livet, og hvis en ikke aksepterte bøtene eller angret, ble man torturert etter døden.

Ansvar for egen frelse måtte læres, og dette synes i Helles skildring av den subjektive skyld. På samme måte som man ble ansvarliggjort for sin egen frelse og måtte gjøre opp for seg når man hadde syndet, ble den enkelte også ansvarliggjort i lovverket. Folk fikk en forståelse av syndbegrepet, men om man *alltid* lot seg rettledet av den nye læren er en annen sak. Sølibat for prester ble som vist aldri gjennomført i denne perioden, selv om de visste det var syndig å ta seg friller eller koner. Men det viktigste i dette tilfellet, er at det fantes en forståelse av synden, og enda mer sentralt: legfolk tok til seg syndforestillingen og dens rolle i egen frelse. Kirken har som vist fått en sentral posisjon i alle kildene, på mer eller mindre fremtredende måte. I *Tundals visjon* er det en synd å ikke gjøre opp for seg, og disse synderne blir meget hardt straffet. De strengeste straffene er også tilegnet de som bryter mot kirken. I GNH(b) oppfordres det til å lytte til presten tale, og at man var avhengig av han for å få syndsforlatelse. I ”Om dydene og lastene” fremstilles troen på Gud som løsningen, og det var nettopp kirken som forvaltet troen.

Man kan også sette ansvarliggjøringsprosessen i forbindelse med overgangen fra kollektivets ansvar, til individuelt ansvar i rettssaker. Helle sier at den enkelte ansvarliggjøres og får sin dom. I den foreliggende diskusjonen vises nettopp dette. I *Tundals visjon* er dommen fastsatt, mens de to andre kildene kan man si fungerer mer som opplæring i *hva* som er syndig. Og

⁴⁶⁹ Steinsland 2005, 441 – 442

måten kirken fremviser seg selv som dommer og botsutgiver på det åndelige plan. Man må bekjenne, angre og la seg rettledes, alt annet er syndig.

I prosjektet har det blitt vist hvilke synder folk fikk kjennskap til gjennom forkynnelse og fortellinger, hvordan man selv ble plassert inn i det religiøse fellesskapet. Man kan også observere hvordan kirken har stått for endringer i mentalitet og praksis, ved å vektlegge straffen i sin forkynnelse. Straffene gjaldt den enkelte, og man hadde selv ansvar for å unngå synd og ta vare på sin egen frelse. I kildene har kirken plassert seg selv og sine geistlige som det eneste bindeleddet mellom mennesket og evig salighet. Uten dem var det den sikre fordømmelse og pinsler som ventet den enkelte, man kunne ikke klare kampen mot syndene alene. Spesielt *Tundals visjon* hadde nok stor innvirkning på folk, selv om skildringen også var underholdende. Ved å høre denne fortellingen kunne man få et innblikk i hva som virkelig ventet en etter døden, og i sin fantasi kunne man skape et levende bilde av all tortur en ville unngå. Det er mye som kunne blitt gjort annerledes i denne oppgaven, med tanke på blant annet problemstillinger og kildebruk. Man kunne for eksempel, i forbindelse med *Tundals visjon*, sett på hvordan visjonen hadde innvirkning i Irland i sin samtid og sammenlignet effekten. Et annet interessant område hadde vært å se på hvordan kildene beskrev forholdet mellom konge og kirke, og hvordan dette faktisk var. Man kan også se på presentasjonen av synd i andre kilder, og undersøkt utviklingen av idéen om synd og straff i et større perspektiv.

Bibliografi

- Andersen, Per Sveaas 1977, *Samlingen av Norge og kristningen av landet 800 – 1130. Handbok i Norges historie bind 2*, Universitetsforlaget, Oslo/Bergen/Tromsø
- Ankarloo, Bengt 2003, *Helvetet – Döden och de eviga straffen i Västerlandets kristna tradition*, Lund
- Ariés, Phillipe 1977, *Døden i vesten – Eit historisk oversyn frå mellomalderen til vår tid*, Oslo
- Bagge, Sverre 1998, *Mennesket i middelalderens Norge – Tanker, tro og holdninger 1000 – 1300*, Oslo
- Bloomfield, Morton W. 1952, *The Seven deadly Sins – An Introduction to the History of a Religious Concept, with Special Reference to Medieval English Literature*, Michigan
- Dietrichson, Jan W. 2009, i etterordet og oversetter av *Tundals visjon*, Trondheim
- Første mosebok, *Bibelen*
- Gammelnorsk homilieboek*, oversatt av Astrid Salvesen; innledning og kommentarer ved Erik Gunnes, Oslo 1971
- Gunnes, Erik 1971, Innledning og kommentar i *Gammelnorsk homilieboek*, Universitetsforlaget Oslo/Bergen/Tromsø
- Gunnes, Erik 1982, ”Prester og deier – sølibat i norsk middelalder” i Imsen, Reidar og Sandvik (red.) *Hamarspor. Eit festskriv til Lars Hamre*, 1982, Oslo
- Hambro, Cathinka 2009, forord i *Tundals visjon*, Trondheim
- Knut Helle (red. mfl) 1995, *Under kirke og kongemakt 1130 – 1350* av Knut Helle, Oslo
- Helle, Knut 1974, *Norge blir en stat 1130 – 1319. Handbok i Norges historie bind 3*, Universitetsforlaget Oslo/Bergen/Tromsø
- Hjelde, Oddmund 1990, *Norsk preken i det 12. århundre – studier i gammel norsk homilieboek*, Oslo
- Imsen, Gunn 2005, *Elevens verden – Innføring i pedagogisk psykologi*, Oslo
- Jacobsen, Grethe 1983, ”Ændrede kvinders stilling sig ved overgangen til kristendom i Norden”, i *Förändringar i kvinnors villkor under medeltiden. Uppsatser framlagda vi ett*

kvinnohistorisk symposium i Skáholt, Island, 22. – 25. juni 1981, (Red) Silja Aðalsteinsdóttir & Helgi Þorláksson

Kulturhistorisk Leksikon for nordisk middelalder, bind I – XXII, 1956 – 1978, Oslo

Myhre, Reidar 1967, *Store pedagoger i egne skrifter*, Bind 1 ”Oldtiden og middelalderen”, Fabritius og Sønners Forlag

Nedkvitne, Arnved 1997, *Møtet med døden i norrøn middelalder – en mentalitetshistorisk studie*, Oslo

Nes, Otto, Aftenposten Morgen, 8. mai 1994, ”KRONIKK Joyces ”Finnegans Wake” og ”Draumkvedet”. <https://web.retriever-info.com/services/archive.html?method=displayDocument&documentId=055004199405080088&serviceId=2> (7. desember 2010)

Salomos ordspråk, *Bibelen*

Sandal, Aud-Jorunn 1996, ”Synd i gammalnorsk homiliebook og islandsk homiliebook”, Hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen, også [http://www.heimskringla.no/wiki/Synd i Gamal Norsk Homiliebook og Islandsk Homiliebook](http://www.heimskringla.no/wiki/Synd_i_Gamal_Norsk_Homiliebook_og_Islandsk_Homiliebook) (14. februar 2011)

Sigurdsson, Jon Vidar 2008, *Det norrøne samfunnet – vikingen, kongen, erkebiskopen og bonden*, Oslo

Steinsland, Gro 2005, *Norrøn religion – myter, riter, samfunn*, Oslo

Steinsland, Gro og Sørensen, Preben M. 1994, *Menneske og makter i vikingenes verden*, Oslo

Svennebye, Gro 1999, ”Helvetes kvaler og himmelsk salighet – En studie av forestillinger omkring helvete og himmelriket i Norge i perioden ca 1100 – 1300”, Oslo

Tundals visjon, oversatt og med etterord av Jan W. Dietrichson; innledende essay av Cathinka Hambro, Oslo 2009

Widding, Ole 1960, *Alkuin i norsk – islandsk overlevering*, København

Øyrbyggja saga i Norrøn Saga bind III, oversatt av Sigurd Angell Wiik, 3. opplag, Oslo 1990

Internettsider

Den katolske kirke – Oslo katolske bispedømme: http://katolsk.no/kkk/k3_08.htm#1854 (28. februar 2011)

New Advent – The catholic encyclopedia:

<http://www.newadvent.org/cathen/15235c.htm> (21.02.2011)

<http://www.newadvent.org/cathen/09707a.htm> (23.01.2011)

<http://www.newadvent.org/cathen/14004b.htm> (07.04.2011)

<http://www.newadvent.org/cathen/10472a.htm> (02.05.2011)

http://www.worldtimelines.org.uk/world/british_isles/ireland/AD1066-1500/reform
(07.03.2011)

Store Norske Leksikon:

http://www.snl.no/Draumkvedet/Folkedikting_litteratur (25.03.2011)

<http://www.snl.no/eksempel> (14.03.2011)